

Hadis ve Siyer Araştırmaları

Hadith and Sira Studies

Cilt/Volume: III | Sayı/Number: 2 | Yıl/Year 2017

Hadis ve Siyer Araştırmaları | Hadīth and Sīra Studies

ISSN: 2149-9071

e-ISSN: 2149-908X

Meridyen Derneği Adına

Kurumsal Sahibi

Publisher

Havva Mehveş Kanbur

Genel Yayın Yönetmeni

Editor in Chief

Fatma Kızıl

Genel Yayın Danışmanı

Advisor to the Editor in Chief

Fatma Ekinci

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Av. Emine Doğan

Editöryal Sekreteryä

Editorial Secretary

Yunus Aktı

Logo Tasarım: Salih Pulcu

Mizanpaj: Yunus Emre Kaya

Baskı ve Cilt: Seçil Ofset

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi

4. Cadde No:77 Bağcılar - İstanbul

Tel: 0212 629 06 15

Matbaa Sertifika No: 12068

İletişim / Contact

Mimar Sinan Mah. Dr. Fahri Atabey Cad. No:5

34672 Üsküdar - İstanbul - Türkiye

Tel: +90 216 310 30 39 | Fax: +90 216 310 10 92

e-mail:

editor@hadisvesiyer.info

editor@hadithandsira.info

www.hadisvesiyer.info

www.hadithandsira.info

www.sonpeygamber.info

www.lastprophet.info

Danışma Kurulu | Advisory Board

Cemal Ağırman

Cumhuriyet Üniversitesi

Ali Akyüz

Marmara Üniversitesi

Tayfun Amman

Sakarya Üniversitesi

M. Fatih Andı

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Adem Apak

Uludağ Üniversitesi

Emin Aşıkkutlu

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Seyit Avcı

Ömer Halisdemir Üniversitesi

Nicolet Boekhoff-van der Voort

Radboud University

Jonathan Brown

Georgetown University

Mete Çamdereli

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Adnan Demircan

İstanbul Üniversitesi

Yasin Dutton

University of Cape Town

Mustafa Ertürk

İstanbul Üniversitesi

Tahsin Görgün

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

İbrahim Hatiboğlu

Yükseköğretim Kurulu

Pavel Pavlovitch

Sofia University

Salahattin Polat

Erciyes Üniversitesi

Mirza Tokpınar

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

İsmail Hakkı Ünal

Ankara Üniversitesi

Yavuz Ünal

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

© Meridyen Derneği / Meridyen Association

2017

Hadis ve Siyer Araştırmaları hakemli bir dergidir. Altı ayda bir yayımlanır.

Dergideki yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

2017 Sayılarında
Hadis ve Siyer Araştırmaları'na
Katkıda Bulunan Hakemler

Ahmet Gökdemir, *Ar. Gör.* (Yalova Üniversitesi)
Cafer Acar, *Yrd. Doç. Dr.* (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Kübra Çakmak, *Ar. Gör.* (Karabük Üniversitesi)
Mehmet Dinçoğlu, *Doç. Dr.* (Muş Alparslan Üniversitesi)
Muhammed Hulusi Yeşil, *Ar. Gör.* (Erciyes Üniversitesi)
Muhammet Beyler, *Yrd. Doç. Dr.* (Yalova Üniversitesi)
Mustafa Öztoprak, *Yrd. Doç. Dr.* (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Osman Aydın, *Ar. Gör.* (Hitit Üniversitesi)
Osman Oruçhan, *Yrd. Doç. Dr.* (Pamukkale Üniversitesi)
Rahile Kızılkaya Yılmaz, *Yrd. Doç. Dr.* (Marmara Üniversitesi)
Talha Çelik, *Yrd. Doç. Dr.* (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Zişan Türcan, *Doç. Dr.* (Akdeniz Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Editörden.....5

Makaleler | *Articles*

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Metrûk veya Metrûkü'l-hadîs Râviler
ve Rivayetleri

Zühal Karakaya9

İstılahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı

Hatice Karadeniz57

İbn Şihâb ez-Zührî ve *Sahîh-i Buhârî* de Yer Alan Enes b. Mâlik Rivayetleri

Ali Fuat Futsi95

Kitap Değerlendirmeleri | *Book Reviews*

Hadisleri Anlama Sorunu - Salih Kesgin

Ayşe Nur Yamanus117

Kızıldeniz - Çöl, Gemi ve Tacir - Nihal Şahin Utku

Büşra Nur Güler125

el-Meğâzî: İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar - İbn Şihab ez-Zührî
(ö. 124/742)

Ali Fuat Futsi131

EDİTÖRDEN

2017 yılının son sayısıyla karşınızdayız. Bu sayımızda genç akademisyenlerin çalışmalarına yer veriyoruz. Sayıları hızla artan İlahiyat Fakültelerindeki araştırma görevlilerinin bir an önce telif hayatına başlayarak yayım süreçlerini öğrenmeleri ve tecrübe kazanmalarının, hem kendileri hem de Türkiye'deki akademik faaliyetlerin geleceği için bir kazanım olacağı kanaatindeyiz. Bilhassa âdeta âtıl birer üretim hâline dönüşmüş yüksek lisans tezlerinden hazırlanacak makaleler, bu çalışmaların akademik tartışmalarda dikkate alınması yönünde bir adım atılmasını sağlayacaktır. Bu vesile ile sayfalarımızın genç akademisyenlere her zaman açık olduğunu hatırlatmak isteriz.

Yabancı dilde yayımlamak istediğiniz makalelerinize hakem sürecinin ardından çeviri desteği verme projemiz devam etmektedir. Bu proje ile bilhassa Türkiye'de hazırlanmış doktora tezlerinin yurt dışında tanınmasına katkıda bulunmaktan mutluluk duyacağız.

2018 sayılarımızın hazırlıklarına başlamış bulunuyoruz. 2018'in ilk sayısı Tasavvuf ve Edebiyat özel sayısı olarak planlandı. Bu sahalarla ilgili yazılarınızı gelecek sayımız için bekliyoruz.

Fatma Kızıl

MAKALELER

ARTICLES

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Metrûk veya Metrûkü'l-hadîs Râviler ve Rivayetleri*

Zühal Karakaya**

Özet

Her bir fikhî mezhebin delil olarak kullandığı ahkâm hadislerini kendine özgü bir tertiple ele alması açısından önemli bir yere sahip olan Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i, bu özelliği dolayısıyla Sahîhayn'dan sonra Kütüb-i Sitte'nin üçüncü kitabı olarak kabul görmüştür. *Sünen*'in telif amacını dile getiren ve hadis alınırken takip edilen yöntem hakkında bilgi veren bir mukaddimesi bulunmamasına rağmen yine aynı müellif tarafından *Sünen* ile ilgili soruları cevaplamak üzere kaleme alınan mektubunda bu konuyla ilgili bilgiler bulmak mevcuttur. Ebû Dâvûd, söz konusu mektupta hadisleri alma yönteminden bahsederken, metrûkü'l-hadîs bir râviden hadis almadığını ifade etmektedir. Çalışmaya konu olan da Ebû Dâvûd'un bu ifadesidir. Zira *Sünen*'de ricâl âlimleri tarafından metrûk veya metrûkü'l-hadîs şeklinde nitelenen otuz dokuz râvi bulunmakta olup bu râvilerden on tanesinin şiddetli şekilde cerhe uğradığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada, *Sünen*'de bu on râviden kaç hadis alındığı, hadislerin *Sünen*'de hangi bağlamda zikredildiği ve en önemlisi de hadislerin Kütüb-i Sitte'de başka güvenilir tariklerden rivayet edilip edilmediği sorularının cevabı aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Dâvûd, *Sünen*, metrûk, metrûkü'l-hadîs.

* Bu makale, "Cerh Lafzı Olarak Metrûk ve Metrûkü'l-hadîs -Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i Örneği-" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**Arş. Gör., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, z.karakaya@hotmail.com.

Matrūk and Matrūk al-Hadīth Transmitters in Abū Dāvūd's Sunan and Their Transmissions

Abstract

Abū Dāvūd's Sunan has an important position among hadith collections by its unique arrangements of legal ahādīth used as evidence by schools of law, and because of this it is widely accepted as the third book of al-Kutub al-Sitta after Sahīhayn. Even if he did not write an introduction elucidating purpose of the collection and the method of hadīth selection, Abū Dāvūd gave information on these subjects in his letter to Meccans answering the questions about his Sunan. While explaining his method of hadīth selection, Abū Dāvūd says that he did not include any hadīth coming from matrūk al-hadīth transmitters to his Sunan, and this statement is the subject of the present paper. After studying the transmitters of Sunan, it was found out that there are thirty-nine transmitters described as matrūk or matrūk al-hadīth among them and ten of these transmitters criticised severely by hadīth scholars. Accordingly, questions of how many ahādīth from these ten transmitters are included to Sunan, in what context they are given in the collection, and the most importantly if there are any other transmission supporting them, i.e. mutābī'at in al-Kutub al-Sitta were answered.

Key Words: Abū Dāvūd, *Sunan*, *matrūk*, *matrūk al-hadīth*.

Giriş

Ahkâm hadislerini bir araya getirmek amacıyla telif edilen sünen türü eserler; hicrî II. asırda tasnif faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. En önemli sünenler ise hadis tarihinin altın çağı olarak bilinen hicrî III. asırda telif edilmiştir. Ebû Dâvûd'un (ö. 275) *Sünen*'i de bu dönemde kaleme alınan önemli eserlerden biri olup, her bir fıkıh mezhebinin amelde delil olarak kullandığı hadisleri, güzel bir üslupla sunması nedeniyle hadis âlimleri tarafından takdirle karşılanmış ve böylece *Kütüb-i Sitte*'nin üçüncü kitabı olarak kabul edilmiştir. Ebû Dâvûd, *Sünen*'de izlediği yöntemi, eseri hakkında kendisine sorular soran Mekke ehline cevaben yazdığı mektupta açıklamış, *Sünen*'e aldığı hadisler, hadis alırken göz önünde bulundurduğu ilkeler hakkında bilgiler vermiştir.

Ebû Dâvûd söz konusu mektupta *Sünen*'de "metrûkü'l-hadîs" bir râvinin rivayetine yer vermediğini belirtmektedir. Hâlbuki *Sünen*'de "metrûk" veya "metrûkü'l-hadîs" şeklinde tavsif edilen râviler ve bu râvilerden gelen nakiller yer almaktadır. Bir râvinin metrûk olarak tavsif edilmesi ise göz ardı edilecek bir cerh değildir. Öte yandan bu şekilde cerh edilen her râvi gerçekte metrûk olmayabilir. Bu durumda cerh-ta'dîl âlimlerinin râvi hakkındaki bütün değerlendirmelerinin incelenmesi, o râvi hakkında genel kanaati tespit için önem arz etmektedir. Dolayısıyla hem Ebû Dâvûd'un metrûkü'l-hadîs ile kastının ne olduğunun anlaşılması hem de bu râviler hakkında hüküm verilebilmesi için *Sünen*'de bu şekilde tavsif edilen râvilerle ilgili diğer münekkidlerin görüşlerini bir arada değerlendirmek gerekmektedir.

Ebû Dâvûd'un metrûkü'l-hadîsten kastının anlaşılması, bu râvilerin *Sünen*'de yer alan rivayetlerini de incelemeyi gerekli kılmaktadır. Zira senedinde metrûk veya metrûkü'l-hadîs bir râvi bulunan hadisin isnadı metrûk sayılmasına rağmen rivayetin başka tariklerle desteklenmesi, o hadisin bir aslının olduğunu göstermek suretiyle, metrûk veya mevzû şeklinde değerlendirilmesini engelleyebilmektedir. Bu nedenle *Sünen*'de metrûk veya metrûkü'l-hadîs râvilerin rivayetlerinin özellikle de *Kütüb-i Sitte*'de güvenilir başka râviler vasıtasıyla nakledilip nakledilmediğine dair bir inceleme, söz konusu rivayetle ilgili kanaatin oluşması için gereklidir. Dolayısıyla çalışmada metrûk veya metrûkü'l-hadîs râvilerin yanı sıra bu râvilerin rivayetleri üzerinde durulacaktır.

I. CERH TERİMİ OLARAK METRÛK

Sözlükte "terk etmek, bırakmak, tahliye etmek" anlamındaki "ترك" fiilinin ism-i mef'ûlü olan metrûk,¹ cerh ıstılahı olarak genellikle hadisleri yazılmayan, hakkında bir ta'dîl lafzı olmaması yanında, herhangi bir cerh sebebiyle zayıf

1 Âsım Efendi, *el-Okyanûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, İstanbul, 1305, IV, 1054.

olduğu belirtilen râvilere işaret etmek üzere kullanılmaktadır. Mertebe itibariyle kezzâb, vazzâ' tabirlerinin bir derece aşağısında yer alan şiddetli cerh lafızlarından biridir. Metrûkü'l-hadîs de metrûk ile aynı mânada kullanılmaktadır.² Cerh âlimlerinin iki lafız arasında fark gözetmesine dair herhangi bir bilgiye rastlanmaması da bu lafızların aynı anlamda kullanıldığını teyit etmektedir.

Metrûk teriminin bir cerh lafzı olarak kullanımını hicrî III. asır ile başlatmak mümkündür. Zira bu asırdan önce yaşayan Şu'be b. Haccâc (ö. 160), Süfyân es-Sevrî (ö. 161), Mâlik b. Enes (ö. 179), Abdullah b. Mübârek (ö. 181), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197), Yahyâ el-Kattân (ö. 198) ve Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198) gibi tebeû't-tâbiîn dönemi münekkidlerinin râviyi cerh etmek amacıyla hakkında "metrûk" dedikleri bir örneğe rastlanmamaktadır.³ Ancak hicrî III. asra gelindiğinde bu dönemin önemli münekkidlerinden biri olan Ebû Hâtim'in (ö. 277) metrûk, metrûkü'l-hadîs lafızlarını râviyi cerh etmek için sıklıkla kullandığı görülmektedir.⁴ Ayrıca ilk defa İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327) düzenlediği cerh ta'dîl mertebelerinde hadisleri yazılmayan râviler hakkında kullanılan bir terim olarak dördüncü sırada zikredilmiştir. Daha sonraki asırlarda kullanımı giderek yaygınlaşan terim, Zehebî (ö. 748) ve Sehâvî'ye (ö. 902) göre üçüncü,⁵ Irâkî'ye (ö. 806) göre ikinci,⁶ İbn Hacer'in (ö. 852) *Takrîb*'deki tasnifine göre ise onuncu mertebede yer almaktadır.⁷

Genel anlamda hadisleri yazılmayan râvilere delâlet etmek üzere kullanılan metrûkun spesifik olarak tanımı ilk defa h. III. asırda yaşayan hadis hâfızı Ahmed b. Sâlih et-Taberî (ö. 248)⁸ tarafından yapılmıştır. Ahmed b. Sâlih'e göre metrûk,

2 Abdullah Aydın, *Hadis İstıslahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2009, s. 181.

3 Nitekim Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır* adlı çalışmasında yukarıda ismi geçen münekkidlerin kullandığı cerh lafızlarına ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Bu lafızlar arasında metrûk/metrûkü'l-hadîs lafızlarının yer almaması, yukarıdaki ifadeyi teyit etmektedir (bk. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır*, İstanbul: İFAV, 2015, s. 178, 203, 242, 271, 302, 381, 447).

4 Misaller için bk. İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1371/1952, II, 47, 126, 143, 146, 160, 182, 228; III, 12, 26, 27, 58, 61; IV, 32, 101, 115, 122.

5 Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, *Mizânü'l-ittidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-IV (nşr: Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963, I, 4; Sehâvî, Şemseddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-mu îş bi-şerhi Elfıyyeti'l-adis li'l-İrâkî*, I-V (nşr: Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman b. el-Hudayr- Muhammed b. Abdullah b. Fehid Âl-i Fehid), Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426, II, 290.

6 Irâkî, Zeyneddîn Ebû'l-Fazl Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *et-Tefsîr ve't-tezkire* (nşr: Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1354, II, 10.

7 İbn Hacer, Şihâbeddîn Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr: Muhammed Avvâme), Haleb: Dârü'r-Reşid, 1411/1991, s. 74-75.

8 Buhârî (ö. 256), Ebû Dâvûd (ö. 275), Tirmizî (ö. 279) gibi önemli muhaddislerin kendisinden hadis rivayet ettiği, özellikle Mısır ve Hicazlı âlimler tarafından nakledilen hadisleri çok iyi bilen Mısırlı hadis hâfızıdır. Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zehebî,

terki üzerinde ittifak edilen râvi hakkında kullanılan bir lafızdır. Terki üzerinde ittifak bulmayan râvilere ise zayıf lafızıyla işaret edilmelidir.⁹ Yaşadığı dönem dikkate alındığında Ahmed b. Sâlih'in metrûku zayıftan ayrı değerlendirmesi, tenkid terimi olarak metrûkun, erken tarihten itibaren özel bir anlam kazanmaya başladığını göstermektedir.

Müteahhirûn döneminde ise ilk defa Zehebî'nin, İbn Hibbân'ın (ö. 354) bir râvi için "sadûktur, fakat rivayeti az olmasına rağmen çok hata yapar" şeklindeki değerlendirmesi hakkında söyledikleri, metrûka yüklediği anlamla ilgili bir ipucu vermektedir. Zira Zehebî İbn Hibbân'ın bu ifadesini çelişkili bularak, sadûkun az hata yapan râviler için kullanılan bir terim olduğuna, az nakilde bulunmasına rağmen çok hata yapan râviler için ise metrûk teriminin kullanılması gerektiğine işaret etmektedir.¹⁰ Zehebî'nin bu değerlendirmesinden hareketle metrûku, kesretü'l-gaflet sahibi ve aynı zamanda az hadis rivayet eden râvi hakkında kullandığını söylemek mümkündür.

Metrûkun ve diğer cerh-ta'dîl lâfızlarının delâlet ettiği anlam hakkında sistematik şekilde bilgi veren ilk âlim İbn Hacer'dir. Zira o *Takrîbü't-Tehzîb*'nin başında yaptığı tabaka tasnifinde râviler hakkında kullanmış olduğu cerh-ta'dîl lafızlarını ve bunların delâlet ettiği anlamları açıklamıştır.¹¹ Bu taksimata göre onuncu mertebede zikredilen metrûk veya metrûkü'l-hadis, hiçbir sûrette hakkında tevsîk lafzı kullanılmayan üstelik ta'n edici bir sebeple suçlanan râviler hakkında kullanılmaktadır.¹² İbn Hacer'in *Takrîb*'de metrûk ve metrûkü'l-hadis dediği râvilerin, diğer münekkidlere göre cerh-ta'dîl açısından durumları incelendiğinde, pek çok râvinin bazı münekkidlerce yalancılık ve hadis uydurmakla cerh edildiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle İbn Hacer'in metrûk ve metrûkü'l-hadis dediği râvilerin kusurları çoğunlukla adâlete taalluk eden, özellikle de kizble ilgili kusurlardır.

Metrûk veya metrûkü'l-hadis lafızları tek başına kullanıldığı gibi, (كذاب)¹³ gibi râvinin yalancı olduğuna, (ضعيف)¹⁴ gibi râvinin zayıf olduğuna delâlet eden

Siyeru a'lâmi'n-nübelâ (nşr. Şuayb el-Arnaût-Kâmil el-Harrât), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982, XII, 160-177.

9 Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* (nşr. Ebû İshâk İbrâhim b. Mustafa Âl-i Bahbah ed-Dimyâtî), y.y.: Dârü'l-Hüdâ, 1423/ 2003, I, 341-342.

10 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 429.

11 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 74-75.

12 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 74.

13 Misaller için bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 126, 160; III, 11-12, 58, 372; IV, 132; VI, 157, 392, 258; VIII, 57, 384; Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkin* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980, s. 72, 80, 84, 86; Dârekutnî, *Suâlatü's-Sülemî li'd-Dârekutnî* (nşr. Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreys), Riyad: yay.y., 1427, s. 127.

14 İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullâh el-İclî, *Mâ'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-*

bazı lafızlarla birlikte kullanılmıştır. Metrûkun, (ضعيف الحديث واه متروك),¹⁵ (واه ضعيف متروك) ضعيف الحديث منكر الحديث جدا متروك الحديث لا يكتب),¹⁷ (ضعيف الحديث لا يصدق متروك الحديث),¹⁶ (الحديث حديثه),¹⁸ (ليس بقوي متروك الحديث ضعيف الحديث),¹⁹ gibi mürekkeb lafızlarla birlikte kullanıldığı da görülmektedir. Metrûkun (متروك متروك) şeklinde tekrar eden bir kullanımına da rastlanmakla birlikte²⁰ bu lafzın yalnızca bir râvi hakkında kullanılması, onun “sika sika”, “sebt sebt” ya da “za’if za’if” gibi tekrar eden lafızlar kadar yaygın olmadığını göstermektedir.

Metrûkla birlikte kullanılan cerh lafızları, metrûkun delâleti hakkında bir ipucu vermesine rağmen, delâletinin tespitinde tek başına bir ölçüt olarak kullanılmamalıdır. Örneğin bir münekkidin (ضعيف متروك) şeklindeki kullanımlarından hareketle za’if lafzının metrûk anlamında kullanıldığı neticesine varmak isabetli değildir. Zira her bir münekkidin farklı cerh-ta’dîl yöntemleri olabilir. Nitekim Ebû Hâtim’in, râvileri pek çok lafız kullanarak cerh ettiği, bu yöntemle de râvilerin hallerini hafif cerhten şiddetliye giderek açıklamayı hedeflediği bilinmektedir.²¹ Dolayısıyla bir cerh lafzının delâleti incelenirken birlikte kullanıldığı lafızlardan ziyade cerh-tâ’dîl ulemâsınının metodu, müteşeddîd veya mütesâhil olup olmadığı, lafzın kullanıldığı bağlam, varsa bizzat o lafız ile ilgili görüşler ve hakkında o lafzın kullanıldığı râvi hakkında diğer âlimlerin görüşlerinin incelenmesi daha isabetli görülmektedir.²²

Du’afâ kaynakları incelendiğinde bir münekkidin hakkında metrûk dediği râviyi, başka bir münekkidin ta’dîl ettiği durumlar göze çarpmaktadır. Konuyla ilgili Abdülfettâh Ebû Gudde (1335-1917/1417-1997), metrûkun her ne kadar terki üzerinde ittifak edilen râvilere delâlete etmek üzere kullanılan bir lafız olsa da, bunun metrûk denilen râvi hakkında hiçbir münekkidin sika lafzını

hadis ve mine’d-du’afâ’ ve zikru mezâhibihim ve ahhâbihim (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Besteî), Medine: Mektebetü’l-dâr, 1405-1985, I, 317; Fesevî, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân el-Fesevî, *Kitâbü’l-Ma’rife ve’t-târih* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medine: Mektebetü’l-dâr, 1410, II, 122. Diğer misaller için bk. II, 123, 437; III, 60, 61, 139, 140, 141, 479; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 258-259; VII, 272.

15 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 246.

16 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 61.

17 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 173-174.

18 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 559.

19 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 496.

20 Bk. Dârekutnî, *Su’âlâtü’l-Berkânî li’l-Dârekutnî* (nşr. Abdürrahim Muhammed el-Kâşgarî), Pakistan: yay.y., 1404, s. 31.

21 İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du’afâ’i’r-ricâl* (nşr. Âdil Ahmed Müveccid- Ali Muhammed Muavviz), Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-ilmîyye, ts, neşredenin girişi, I, s. 56.

22 Mustafa Macit Karagözoğlu da Dârekutnî’nin *Sünen*’iyle ilgili yaptığı çalışmasında benzer noktalara temas etmektedir (bk. Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler: Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetleri*, İstanbul: İFAV, 2014, s. 231).

kullanamayacağı anlamına gelmediğini belirtmektedir.²³ Nitekim cerh-ta'dil ilmi ictihâdî bir meseledir. Böyle bir durumda râvi hakkında verilecek hükmü çoğunluğun kanaati belirlemektedir.

II. EBÛ DÂVÛD'UN SÛNEN'İNE HADİS ALMA YÖNTEMİ

Ebû Dâvûd, *Sünen*'i hakkında kendisine sorulan sorulara cevap vermek üzere yazdığı *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihi*'nde²⁴ *Sünen*'nine hadis alırken hangi hususlara dikkat ettiği, ne tür rivayetlere yer verdiği gibi bazı meseleleri açıklamıştır. Mektubunda dile getirdiğine göre Ebû Dâvûd, *Sünen*'i yalnızca ahkâm hadislerinden derlemiş, zühd ve amellerin faziletleri gibi konulara değinmemiştir.²⁵ *Sünen*'de ahkâm hadislerini toplarken farklı mezheplerin fikhî meseleleriyle ilgili hadisleri toplamayı hedeflediği söylenebilir. Nitekim, mektupta fikhî mesâilin, Süfyân es-Sevrî'nin, Mâlik ve Şâfi'nin mesâili olduğunu ve *Sünen*'deki hadislerin de bu meselelerin aslını teşkil ettiğini ifade etmektedir.²⁶

Ebû Dâvûd, *Sünen*'de bu meseleleri ele alırken bir konuda bildiği en sahih hadisleri almaya gayret etmiş,²⁷ en sahih hadisi seçerken de isnadî âli olan hadislerle hıfz açısından kuvvetli râvilerin hadisleri arasından, isnadî âli olan hadislere öncelik vermiştir.²⁸ Bir konuda pek çok sahih hadis bulunmasına rağmen daha faydalı olacağını düşünerek o konu başlığı altında bir veya iki hadis zikretmekle yetinmiştir.²⁹ Zaman zaman bir hadisi ihtiva ettiği ziyade bir bilgi veya kelime nedeniyle iki veya üç farklı tarikiyle tekrar ederek, bazen de uzun bir hadisi mânânın bilinmesi ve fıkhu'l-hadisın anlaşılması için ihtisar ederek vermiştir.³⁰

23 Leknevî, Ebû'l-Hasenât Abdülhay el-Leknevî el-Hindî, *er-Ref' ve't-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Dârü's-selâm, 1421/2000, s. 140, dn. 3.

24 Söz konusu mektup, ilk defa Prof. Dr. Mahmut Kavaklıoğlu tarafından tercüme edilmiş, Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan tarafından tashihi yapılmıştır (Krş. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV, 2009, s. 109, dn. 208).

25 Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihi* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1926/2005, s. 54 (*Selâsü Resâil fî 'ilmi mustalahi'l-hadis içinde*)

26 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 46.

27 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 30.

28 Ebû Dâvûd'un bu ifadesi *Risâle*'de, "اقدم اسنادا و الاخر صاحبه اقوم في الحفظ" şeklinde yer almaktadır (bk. *Risâle*, s. 30-31). Ancak *Risâle*'nin farklı nüshalarında bu ifade "اقوم" şeklinde "اسنادا و الاخر صاحبه اقدم في الحفظ" şeklindedir. Yani "اقدم" ile "اقوم" kelimeleri yer değiştirmiştir (misal için bk. *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihi* [nşr. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ], Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1417/1997, s. 63). Ebû Gudde de "اسنادا" ifadesini tercih ederek, kelimenin âli isnad anlamına geldiğini beyan etmiştir (bk. *Risâle*, s. 31, dn. 1).

29 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 31.

30 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 32.

Sünen'de hadislerle ilgili bazı açıklamalarda bulunmakla birlikte hadisten çıkarılacak hükümlere fazla yer vermemiştir. Mektubunda da bunların *Sünen*'de yok denecek kadar az olduğunu belirtmiştir.³¹ Bazen de bir hadis, meşhur imamlar kanalıyla gelmesine rağmen Ebû Dâvûd meşhur imamların hadisinin aksine hükmü veya hükmün delâlet ettiği mânâyı daha çok ifade edecek lafzı ihtiva eden hadisleri tercih etmiştir.³²

Ebû Dâvûd *Sünen*'de mürsel hadis karşısında müsned hadisin bulunmadığı bir konuda veya müsned hadisin hiç bulunmadığı konularda her ne kadar kuvvet açısından muttasıl hadise denk görmese de mürsel hadis zikretmiştir.³³ *Sünen*'de mürsellerin yanı sıra münker hadisler de bulunmaktadır. Ancak Ebû Dâvûd, münker hadise kendisinden başka bir hadis bulamadığı konularda yer vermiş ve hadisin münker olduğunu mutlaka açıklamıştır.³⁴ *Sünen*'de şiddetli zayıflık bulunan hadislere de rastlamak mümkündür. Ancak Ebû Dâvûd *Sünen*'de yer alan şiddetli zayıf hadisleri ve bir hadisin senedinde bulunan zayıflığı münker hadislerde olduğu gibi açıklamıştır.³⁵ Hakkında herhangi bir şey söylemediği hadisler için "sâlih" ifadesini kullanmış ve bu hadislerin bir kısmının diğerlerinden daha sahih olduğunu başka bir ifadeyle sâlih hadislerin de üstünlük açısından mertebelerinin olduğunu ifade etmiştir.³⁶

Sünen'deki hadislerin çoğunluğu meşhur hadislerden oluşmaktadır. Ancak Ebû Dâvûd'un meşhur hadisten kastı, muhaddislerin yüklediği ıstılah anlamı değil; fukaha, fetvâ ehli ve muhaddisler arasında şöret bulan, haber-i vâhid olmakla birlikte kendisiyle amel edilen hadislerdir.³⁷ Ebû Dâvûd'un *Sünen*'de

31 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 45.

32 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 52.

33 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 33.

34 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 33.

35 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 37-38.

36 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 38-41. Ebû Dâvûd'un 'sâlih' hadis ile neyi kastettiği açık değildir. Bu nedenle bazı âlimler, söz konusu mesele üzerine eğilmişler ve Ebû Dâvûd'un sâlih hadis ile neyi ifade etmek istediğine dair bazı görüşler ileri sürmüşlerdir. Görüşler için bk. Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvûd'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 404-408. İbn Hacer Ebû Dâvûd'un, hakkında bir şey söylemediği hadisleri *Sahiha*'nın de bulunan veya sıhhat şartlarını taşıyan hadisler, hasen li-zâtihi hadisler, başka tariklerle desteklenerek hasen mertebesine yükselen hadisler ve zayıf hadisler olmak üzere dört kısımda değerlendirmiştir (bk. *en-Nuket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh* [nşr. Rebî b. Hâdi Umeyr], Riyad: Dârü'r-Râye, 1415/1994, I, 435). Bikâî ise Ebû Dâvûd'un *Sünen*'de yer verdiği hadisleri altı kısımda mütalaa ederek, sâlih ile hakkında şiddetli zayıflık bulanmayan hadislerin kastedildiğini belirtmekte ve bu hadislerin başka tariklerle desteklendiği takdirde ihticâc için, desteklenmediği durumlarda ise i'tibâr için kullanılabileceğinin altını çizmektedir (bk. Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhâneddin İbrâhim b. Ömer el-Bikâî, *el-Nuketü'l-vefiyye bi-mâ fi şerhi'l-Elfiyye* [nşr. Mâhir Yasin Fahl], Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007, I, 257-258).

37 Bk. Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 47, dn. 2; Dinçoğlu, *Ebû Dâvûd'un Sünen'i*, s. 87.

garîb hadisler zikretmeme hususuna dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Zira mektubunda Mâlik b. Enes, Yahyâ b. Saîd gibi güvenilir ilim erbabının rivayeti de olsa garîb hadisle ihticâc edilmediğini vurgulamaktadır.³⁸ Ebû Dâvûd'un garîb hadis ile yalnız ferd hadisi değil, bilinen bir hadise muhalif, nâdirat kabilinden olan hadisleri kastettiği anlaşılmaktadır.³⁹

Sünen'de mürsel ve müdelles gibi muttasıl olmayan hadisler de yer almaktadır.⁴⁰ Ebû Dâvûd, bu tür munkatı rivayetlere yer vermesinin nedenini, hadis ehlinin genelinin sahih hadis bulunmayan durumlarda, Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110) Câbir b. Abdullah'tan (ö. 70) ve Ebû Hüreyre'den (ö. 58) mürsel olarak, Ebû İshak'ın (ö. 126) Hâris el-A'ver'den (ö. 65) tedlis yaparak rivayet ettiği hadisleri muttasıl olarak değerlendirdikleri şeklinde bir gerekçeyle açıklamaktadır. Öte yandan *Sünen*'de bu tür hadislerin çok az olduğuna işaret etmektedir.⁴¹

Ebû Dâvûd'un zaman zaman illetli hadislere de yer verdiği anlaşılmaktadır. Zira mektubunda, bir hadisin sahih ve illetten salim olma durumunu ortaya koymak için yeterli açıklama yapamayacağı hadisleri *Sünen*'e almadığı, aldığı bazı illetli hadislerin ise illetini beyan ettiğini; öte yandan zaman zaman kitabına aldığı bazı illetli hadislere ya illetine vakıf olamadığı için ya da illetine vakıf olduğu halde avama zarar vereceği gerekçesiyle herhangi bir açıklama yapmadan yer verdiğini dile getirmektedir.⁴²

Bazen bir hadisin isnadı her ne kadar zahiren muttasıl olarak görülse de diğer tarikleri toplandığında o hadisin aslında muttasıl olmadığı anlaşılır, dolayısıyla hadis sahih olmaktan çıkar. Bu durumda Ebû Dâvûd, *Sünen*'de zahiren muttasıl gibi görünen hadisi bırakıp, hadisin asıl isnadını yani muttasıl olmayan isnadını zikretmiştir.⁴³ Ebû Dâvûd, bunu bilmeyen kişinin, hakkında "sahihi hadisi bırakıp illetli hadisi zikretti" şeklinde düşünebileceğinin farkındadır. Buradan Ebû Dâvûd'un amacının illetli bir hadis zikretmek değil, bir hadisi illetli de olsa asıl isnadıyla vermek olduğu anlaşılmaktadır.

Konu açısından Ebû Dâvûd'un mektubundaki en dikkat çekici ifadesi *Sünen*'de metrûkü'l-hadis bir râvinin rivayetine yer vermediğini belirtmesidir.⁴⁴ İbn Receb, Ebû Dâvûd'un bu ifadesinin kendi değerlendirmesine göre metrûkü'l-hadis olan râvilerin rivayetlerini tahrir etmediği veya bu râvinin terkinde ittifak edilen bir râvi olmadığı, veyahut hakkında metrûkü'l-hadis, müttehem bi'l-kizb 'denilen' râvilerin rivayetini tahrir etmekte bir mahsur görmediği şeklinde

38 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 47.

39 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 47, dn. 3.

40 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 48.

41 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 49.

42 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 50.

43 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 53.

44 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 33.

anlaşılabileceğine işaret etmekteyse de⁴⁵ vakıada *Sünen*'de metrûkü'l-hadîs râvilerin rivayetleri mevcuttur. Aşağıda metrûk/metrûkü'l-hadîs şeklinde tavsif edilen bazı râviler incelenecek, bu râvilerin *Sünen*'deki rivayetlerinin *Kütüb-i Sitte*'de geçen başka güvenilir tariklerinin olup olmadığı araştırılacaktır.

III. SÜNEN'DE GEÇEN METRÛK RÂVİLER

1. Ebû Saîd Hâlid b. Amr el-Kûraşî el-Emevî (ö. ?)

Hâlid b. Amr; Hişâm ed-Destüvâi (ö. 153), Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd (ö. 175) gibi önemli muhaddislerden hadis rivayet etmiş, kendisinden de Şihâb b. Abbâd el-Abdî (ö. 224), el-Hasen b. Ali el-Hallâd (ö. 242) gibi râviler nakilde bulunmuştur.⁴⁶ Cerh ve ta'dil kaynaklarında Hâlid hakkında herhangi bir ta'dil lafzının kullanılmadığı aksine kendisinin şiddetli şekilde cerh edildiği görülmektedir. Nitekim râvi hakkında İbn Maîn⁴⁷ ve Ebû Dâvûd⁴⁸ "leyse bi-şey", Ahmed b. Hanbel (ö. 241)⁴⁹ ve Nesâî (ö. 303)⁵⁰ "leyse bi-sika", Buhârî (ö. 256) "münkerü'l-hadîs",⁵¹ Ebû Hâtim "metrûkü'l-hadîs, zayıf",⁵² Ebû Zür'a "vâhi'l-hadîs",⁵³ Zehebi ise "terekûhu"⁵⁴ lafızlarını kullanmıştır.

Hâlid'i şiddetli şekilde ta'n edenlerin yanı sıra yalancılıkla cerh eden münekkidler de bulunmaktadır. Bu münekkidler arasında Hâlid'in yalan

45 İbn Receb, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman Receb el-Bağdâdî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* (nşr. Nüreddin İtr), Dimaşk: Dârü'l-Mellâh, 1398/1978, I, 397.

46 Mizzî, Cemâleddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992, VIII, 138- 139.

47 İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr), Dimaşk: Matbûâtî mecmâi'l-lügati'l-Arabiyye, 1405/1985, I, 60; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 139-140.

48 Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü Ebi 'Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî* (nşr. Abdülalim Abdülazim el-Bestevî), Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997, I, 112-113.

49 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs), Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422/2001, III, 254; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 344.

50 Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1976, s. 172.

51 Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir* (nşr. Muhammed Abdülmuîd Hân), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts., III, 164; a.mlf., *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-sagîr* (Muhmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986, s. 43.

52 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 344.

53 Ebû Zür'a, Ubeydullah b. Abdülkerim er-Râzî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve ecvibetühü 'alâ es'ileti'l-Berza'i* (nşr. Sa'di el-Hâşimî), (*Ebû Zür'a ve cühûdühü fî's-Sünne* içinde), Medine: Mektebetü İbn Kayyim, 1409/1989, s. 434.

54 Zehebi, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-kütübi's-sitte* (nşr. Muhammed Avvâme-Ahmed Muhammed Nemr el-Hatib), Cidde: Dârü'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992, I, 367.

söylediğini,⁵⁵ başka bir sefer de Şu'be'den mevzû hadis naklettığını dile getiren İbn Main,⁵⁶ bâtil hadisler rivayet ettiğini ifade eden Ahmed b. Hanbel,⁵⁷ Hâlid hakkında "hadis uydururdu" ibaresini kullanan⁵⁸ hadis hâfızı Ebû Ali Sâlih b. Muhammed Cezere (ö. 293) gibi âlimleri saymak mümkündür.

Hâlid'in mevzû hadis rivayet ettiği kanaatinde olan münekkidlerden biri de İbn Hibbân'dır. Ona göre Hâlid, sikalardan tek başına mevzû hadis nakleden râviler arasında yer almaktadır.⁵⁹ İbn Hibbân'ın yanı sıra İbn Adî (ö. 365), Hâlid'in, münker hadisler rivayet ettiğine dikkat çekerek özellikle Leys'ten aldığı hadislerin tamamının bâtil olup, Hâlid'in bu hadisleri Leys adına uydurduğunu dile getirmektedir. Hâlid'in Leys dışında başka râvilerden gelen hadislerinin de kusurlu olduğunu belirten İbn Adî, onun rivayet ettiği hadislerin çoğunluğunun uydurma olduğu neticesine varmıştır.⁶⁰ İbn Hacer ise Yahyâ b. Maîn'in Hâlid'i kizb ile itham ettiğini, Sâlih Cezere ve diğer bazı âlimler tarafından ise vaz'a nispet edildiğini haber vermektedir.⁶¹

İbn Main "leyse bi-şey", Buhârî "münkerü'l-hadîs"i, Nesâî "leyse bi-sika"yı metrûk râviye delâlet etmek üzere kullanmaktadırlar.⁶² Fakat pek çok münekkidin Hâlid hakkında onun yalancılığına ve hadis uydurduğuna delâlet eden değerlendirmeleri, râvinin "müttehem bi'l-kizb" olduğunu göstermektedir. Nitekim İbn Hacer'in râvi hakkında "metrûk" ifadesini kullanmayarak, bazı münekkidlerin Hâlid'i kizble itham ettiğini belirtmesi İbn Hacer'e göre de söz konusu râvinin "müttehem bi'l-kizb" olduğuna işaret etmektedir.

Kizble itham edilen Hâlid b. Amr'ın *Sünen*'de yalnız bir tarikte bulunduğu tespit edilmiştir. Hâlid'in yer aldığı rivayet şu şekildedir:

55 İbn Main, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 60; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, VIII, 139-140.

56 Hatîb, *Târihu Medîneti's-selâm ve ahhârî muhaddisihâ ve zikru kuttânihâ'l-ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridihâ* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001, IX, 237.

57 Ahmed b. Hanbel, *el-'İlel*, III, 254; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 344.

58 Hatîb, *Târih*, IX, 238; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, I-IV, y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995, I, 528.

59 İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn* (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1412/1992, I, 283; İbnü'l-Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali el-Bağdâdî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* (nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1406/1986, I, 249.

60 İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 458- 461.

61 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 189.

62 İbn Main'in söz konusu lafzı metrûk anlamında kullandığı bilgisi için bk. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, İstanbul: İFAV, 2015, s. 98-99; Buhârî için bk. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 79-80; Nesâî için bk. Zühal Karakaya, *Cerh Lafzı Olarak Metrûk ve Metrûkü'l-hadîs -Ebû Dâvûd'un Sünen'i Örneği-* (yüksek lisans tezi, 2017), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 27.

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ وَخَالِدُ بْنُ عَمْرٍو وَأَبُو حَذِيفَةَ قَالُوا حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بِإِسْنَادِهِ بِهَذَا قَالَ مَرَّعَ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ مَرَّةٍ وَقَالَ بَعْضُهُمْ مَرَّةً وَاحِدَةً.⁶³

Muâviye (b. Hişâm) (ö. 204), Hâlid b. Amr ve Ebû Huzeyfe (ö. 220) dedi ki: “Süfyân es-Sevrî hadisi aynı isnadla bize rivayet etti. Buna göre Alkâme (ö. 61) şöyle dedi: “(Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32)) başlangıçta (tekbirde) ellerini kaldırdı.” (Râvilerden) bazıları da şöyle dedi: “bir kere”.

Hâlid b. Amr’ın yer aldığı rivayetle irtibatı nedeniyle bir önceki rivayeti de aktarmak konuyu açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacaktır. O da şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ عَاصِمٍ - يَعْنِي ابْنَ كَلْبٍ - عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ عَنْ عَقْمَةَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ أَلَا أُصَلِّي بِكُمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ فَصَلَّى فَلَمْ يَرَفَعْ يَدَيْهِ إِلَّا مَرَّةً. قَالَ أَبُو دَاوُدَ هَذَا مُحْتَصَرٌّ مِنْ حَدِيثِ طَوِيلٍ وَلَيْسَ هُوَ بِصَحِيحٍ عَلَى هَذَا اللَّفْظِ.⁶⁴

Alkâme b. Kays, Abdullah b. Mes’ûd’un (r.a.) şöyle dediğini söylemiştir: “Size Hz. Peygamber’in (s.a.v.) namazını kıldırayım mı?” (Alkâme sözlerine devam ederek) şöyle söyledi: (Sonra) namaz kıldı ve (iftitah tekbirinde olmak üzere yalnız) bir kere ellerini kaldırdı.

Ebû Dâvûd: “Bu hadis, uzunca bir hadisten özetir ve bu lafızlarla sahih değildir” dedi.⁶⁵

63 Ebû Dâvûd, *Kitâbü’s-Sünen*, Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000, I, “Salât” 121, (hadis nr. 749).

64 Ebû Dâvûd, “Salât” 121, (hadis nr. 748); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî bi şerhi’l-Hâfiz Celâleddin es-Süyûtî ve Hâşiyeti’l-İmâm es-Sindî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep: Mektebül-Matbûâtü’l-İslâmiyye, 1414/1984, “İftitâh” 20, (hadis nr. 1058); “İftitâh” 87, (hadis nr. 1026); Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Dârü’r-risâleti’l-âlemiyye, 1430/2009, I, “Salât” 77, (hadis nr. 256). Tirmizî söz konusu hadisin hasen, İbn Hazm ise sahih olduğunu ifade etmiştir. Ancak Abdullah b. Mübarek ve Dârekutni hadisin sabit olmadığını, Ebû Hâtim hatalı olduğu, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî ise zayıf olduğu görüşündedir. Ebû Dâvûd da sahih olmadığını ifade etmektedir. İbn Hibbân ise esasında hadisin zayıf olduğuna dikkat çekmekle birlikte namazda rükûya giderken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılmamasıyla ilgili Kûfe ehlinde nakledilen en hasen hadis olduğunu belirtmektedir (bk. İbn Hacer, *Telhisü’l-habîr fî tahriri ehâdisi’r-Râfi’iyyi’l-kebir* (nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs b. Kutb), y.y.: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995, I, 401-402; Azimâbâdî, Ebû’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr ed-Diyânüvî, ‘Avnü’l-ma’bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1410/1990, II, 316).

65 Ebû Dâvûd’un bu ifadesinin *Sünen*’in bütün nüshalarında bulunmayıp, sadece iki nüshasında yer aldığına işaret edilmektedir (bk. Azimâbâdî, ‘Avnü’l-ma’bûd, II, 318). *Sünen*’in Avvâme neşrinde ise bu ifadenin İlyas b. Osman el-Kürdî nüshasının haşiyesinde yer aldığı belirtilmektedir (bk. Ebû Dâvûd, *Kitâbü’s-Sünen* (nşr. Muhammed Avvâme) Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1425/2004, I, dn. 748). Lü’lûi nüshasını esas alan Avvâme baskısında hadisin sonunda bu ibare yer almamaktadır (bk. “Salât” 118, [hadis nr. 748]). Açıklamayla ilgili olarak Sehârenfûrî (ö. 1346) ise söz konusu ibarenin Ebû Dâvûd’a aidiyetinin şüpheli olduğuna dikkat çekmektedir. İbare, Ebû Dâvûd’a ait olsa bile “sahih değildir” sözünün hadisin zayıflığına delâlet etmediğini vurgulayan Sehârenfûrî, bir hadisin sahih olmadığı söyleminin o hadisin

Aktarılan rivayetlerden anlaşıldığına göre, Ebû Dâvûd, ikinci rivayete asıl olarak, Hâlid'in bulunduğu rivayete ise asıl hadisin mütâbiilerine, yani Süfyân'dan nakledilen diğer tariklerine işaret etmek amacıyla yer vermiştir. Hadisi Süfyân'dan, Vekî b. el-Cerrâh başta olmak üzere Muâviye b. Hişâm, Hâlid b. Amr ve Ebû Huzeyfe nakletmektedir. Hadisin asıl isnadında Hâlid'in mütâbiî râvilerinden biri olan Vekî b. el-Cerrâh sika olup,⁶⁶ isnaddaki diğer râviler de güvenilirlerdir.⁶⁷

Hâlid'in mütâbiî olan bir diğer râvi Muâviye b. Hişâm hakkında İclî (ö. 261), Ebû Dâvûd, Zehebî "sıkâ",⁶⁸ bazı âlimler ise "sadûk"⁶⁹ değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Huzeyfe ise hıfzıyla ilgili bazı sorunları bulunmakla birlikte pek çok âlim tarafından "sadûk" olarak tavsif edilmiştir.⁷⁰ Dört râvi dışında Nesâî'nin *Sünen*'inde aynı hadisi Süfyân es-Sevrî'den Abdullah b. Mübârek'in de rivayet ettiği görülmektedir.⁷¹ Abdullah b. Mübârek ise hadis imamlarından olup sika bir râvidir.⁷² Bu bilgilerden hareketle Abdullah b. Mes'ûd hadisinin Süfyân'dan beş farklı tarikle rivayet edildiğini, Hâlid b. Amr tariki hariç diğer tariklerin ise güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.⁷³

sadece zayıf olduğu anlamına gelmeyeceğini, hasen de olabileceğini ifade etmektedir (bk. Sehârenfûrî, Halil Ahmed b. Mecîd Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd* (nşr. Muhammed Zekerîyyâ Kandehlevî), Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, ts., IV, 471). Sehârenfûrî'nin bu ifadesi onun söz konusu hadisle ilgili müspet bir kanaat taşıdığını göstermektedir.

66 İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 341; Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 37-39; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 311-314.

67 Osman b. Ebû Şeybe için bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 130; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX, 478-487; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 35-39; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 386. Vekî b. el-Cerrâh için bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 341; Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 37-39; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 311-314. Âsım b. Küleyb için bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 10; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât* (nşr. Muhammed Abdülmuid Han), Haydarâbâd: Dâiretü'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1398/1978, VII, 256; Zehebî, *el-Mugni fî'd-du'afâ'* (nşr. Nûreddin İtr), Katar: İdâretü ihyâi't-türâs, ts, II, 457- 458; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 286. Abdurrahman b. el-Esved için bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 73; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 209; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 531-533; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 336. Alkâme b. Kays için bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 145- 148; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 404- 405; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 34; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 397.

68 İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 285; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 220; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 215.

69 Dârimî, Ebû Said Osman b. Saîd ed-Dârimî, *Târihu Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî 'an Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'in fî tecrîhi'r-ruvât ve ta'dilihim* (nşr. Ahmed Muhammed Nürseyf), Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1400/1980, s. 61; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 385; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 220; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 538.

70 İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 305; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 163-164; Zehebî, *el-Mugni*, II, 337; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 147-149; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 554.

71 Nesâî, "İftitâh" 87, (hadis nr. 1026).

72 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 265, 275.

73 Ebû Dâvûd'un yer verdiği hadise mâna açısından uygunluk arz eden başka bir hadis de Berâ b. Âzib'den nakledilmektedir (bk. Ebû Dâvûd, "Salât" 120, [hadis nr. 750]).

Netice itibariyle Hâlid yalancılıkla cerh edilen bir râvi olmasına rağmen Ebû Dâvûd, kendisine *Sünen*'inde yer vermiştir. Ancak Ebû Dâvûd'un, Hâlid'in rivayetini konuyla ilgili asıl rivayetin farklı tariklerine işaret etmek amacıyla ve makrûnen, başka bir ifadeyle güvenilir râviler ile birlikte zikretmiştir. Nitekim, Mizzî (ö. 742) de Ebû Dâvûd'un Hâlid'in rivayetini başka güvenilir râvilerin rivayeti ile birlikte verdiğini dile getirmektedir.⁷⁴ Bu durum ise Ebû Dâvûd'un, râvi kizbe nispet edilmiş veya kendisinin ifadesi ile "leyse bi-şey" olsa da böyle bir râvinin rivayetini destekleyen güvenilir başka tarikler ile birlikte zikretmekte bir sakınca görmediğine dair ipuçları sunmaktadır. Ebû Dâvûd'un asıl hadisi ve akabinde bu hadisin Hâlid'in tarikini de içeren mütâbilerine işaret etmesinde, asıl hadisin fikhî bir boyutunun olması da etkin bir rol oynamıştır. Zira söz konusu hadis, amele medâr olan bir hadistir.⁷⁵

2. Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle el-Mahzûmî (ö. 199)

Medineli olan İbn Zebâle; İmâm Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, Abdürrezzak b. Hemmâm (ö. 211) gibi muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında ise Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (ö. 234), Ahmed b. Sâlih el-Mısrî (ö. 248), Hârûn b. Abdullah el-Hammâl (ö. ?) gibi râviler yer almaktadır.⁷⁶

İbn Zebâle, cerh ve ta'dîl âlimlerinin büyük bir çoğunluğu tarafından ciddi şekilde tenkide tabi tutularak yalanla itham edilmiştir. İbn Maîn, İbn Zebâle hakkında "kezzâb, lem yekûn bi-şey",⁷⁷ başka bir defasında ise "leyse bi-sika, yesrikü'l-hadis" ifadesini kullanmıştır.⁷⁸ İbn Zebâle'nin talebeleri arasında yer alan Ahmed b. Sâlih ise İbn Zebâle'den elli bin veya yüz bin hadis yazdığını fakat daha sonra onun hadis uydurduğunu anlayınca bütün hadislerini terk ettiğini ifade etmiştir.⁷⁹ Cûzcânî (ö. 259) hadislerine güvenilmediğine "İbn Zebâle'nin hadislerine hiç kimse inanmaz" diyerek dikkat çekmiştir.⁸⁰ Bunun yanı sıra Ebû

Ancak bu hadisin isnadında yer alan râvilerden Yezid b. Ebû Ziyâd zayıftır (bk. İbn Maîn, *Târihu Yahyâ b. Ma'în* (nşr. Abdullah Ahmed Hasan), Beyrut: Dârü'l-kalem, ts. II, 48; Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzcânî, *Ahvâlû'r-ricâl* (nşr. Abdülazîm Abdülalîm el-Bestevî), Pakistan: Hadith Academy, 1411/1990, s. 151; Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, s. 252; Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, s. 72; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 135-140; Zehebî, *el-Mugni*, II, 420; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 601).

74 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 141.

75 Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (nşr. Muhammed Râgîb et-Tabbâh), Halep: Matbaatü'l-ilmiyye, 1351/1932, I, 193.

76 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 61-64.

77 İbn Maîn, *Târih*, I, 167; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 370.

78 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 228; İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, II, 275.

79 Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurri*, II, 168; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 65; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 541.

80 Cûzcânî, *Ahvâlû'r-ricâl*, s. 231; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 65.

Dâvûd da İbn Zebâle'nin yalancı olduğunu belirtmiş⁸¹ ve kendisini Medine ehlinin yalancı râvileri arasında saymıştır.⁸² Aynı şekilde Sâcî'nin (ö. 307) İbn Zebâle'yi yalanla itham ettiği onun hakkında "Mâlik adına yalan hadis uydurdu dediği" haber verilmektedir.⁸³ İbn Hacer söz konusu râvi hakkında "kezzebûhu" ifadesini kullanmıştır.⁸⁴ Nesâî,⁸⁵ Ezdî (ö. 334),⁸⁶ Dârekutnî (ö. 385)⁸⁷ ve Zehebî⁸⁸ ise İbn Zebâle'yi "metrûkü'l-hadis" veya "metrûk" olarak tavsif etmişlerdir. Buhârî, münker rivayetlerinin olduğuna dikkat çekmiş,⁸⁹ Ebû Hâtim ise İbn Zebâle'nin hadislerini Vakidî (ö. 207) gibi zayıf râvilerin hadislerine benzeterek hakkında "vâhi'l-hadis, za'ifü'l-hadis, zâhibü'l-hadis, münkerü'l-hadis, leyse bi-metrûk" ifadelerini kullanmış, Ebû Zür'a da kendisini "vâhi'l-hadis" olarak tavsif etmiştir.⁹⁰ İbn Hibbân, İbn Zebâle'nin hadis hırsızlığı⁹¹ yaptığını dile getirmiştir.⁹²

İbn Zebâle hakkında söylenenler dikkate alındığında hiçbir şekilde tevsik edilmediği aksine Ebû Dâvûd başta olmak üzere pek çok münekkidin kendisini yalancılıkla cerh ettiği ve metrûk olarak tavsif ettiği görülmektedir. Bu nedenle İbn Zebâle'nin terkinde ittifak edilen bir râvi olduğunu söylemek mümkündür. Ebû Dâvûd'a göre de İbn Zebâle yalancı biri olmasına rağmen, *Sünen*'de ismi zikredilmektedir.

Ebû Dâvûd, Ebyaz b. Hammâl'in iktâ ile ilgili şu rivayetine yer vermiş:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ الثَّقَفِيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُتَوَكِّلِ الْعَسْفَلَانِيُّ - الْمَغْنَى وَاحِدٌ - أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ بَحْثِ بْنِ قَيْسٍ الْمَأْرِيَّ حَدَّثَهُمْ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ بْنِ شَرَّاحِيلَ عَنْ سُمَيِّ بْنِ قَيْسٍ عَنْ سُمَيِّ - قَالَ ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ ابْنُ عَبْدِ الْمَدَّانِ - عَنْ أَبِيضَ بْنِ حَمَّالٍ أَنَّهُ وَقَدَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَاسْتَقَطَعَهُ الْمَلُوحَ - قَالَ ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ الَّذِي يَمَّارَبَ - فَقَطَّعَهُ لَهُ فَلَمَّا أَنْ وَكَّى قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْمَجْلِسِ أَتَدْرِي مَا قَطَّعْتَ لَهُ إِمَّا قَطَّعْتَ لَهُ الْمَاءَ الْعِدَّ. قَالَ فَاتَّبَعْتُ مِنْهُ قَالَ وَسَأَلَهُ عَمَّا يُحْكِي مِنَ الْأَرَاكِ قَالَ «مَا لَمْ تَتَلَهُ خِفَافٌ». وَقَالَ ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ «أَخْفَافُ الْإِبِلِ».⁹³

81 İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, III, 51; Zehebî, *el-Mugnî*, II, 180.

82 Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, II, 310-311; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 66.

83 İbn Hacer, *Tehzib*, III, 541.

84 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 474.

85 Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, s. 233; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 370.

86 İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, III, 51.

87 Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, s. 59.

88 Zehebî, *el-Kâşif*, II, 164.

89 Buhârî, *ed-Du'afâ' ü's-sagîr*, s. 103; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 370.

90 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 228.

91 Hadis hırsızlığı (سرقة الحديث), bir kimsenin, bir hocadan bir hadisi muteber yollarla almadığı halde muteber yolla aldığı iddia etmesi veya bir hocadan geldiği bilinen hadisi, bu hocanın tabakasındaki başka bir hocaya atfetmesi anlamında kullanılan cerh lafzıdır (Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 276). Mütekaddimün dönemi eserlerindeki kullanımı için bk. Rahime Karayığit, *Duafâ Literatüründe Serikatü'l-Hadis Kavramı* (yüksek lisans tezi, 2016), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 43-52.

92 İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, II, 275; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, III, 51.

93 Ebû Dâvûd, "Harâc" 36, (hadis nr. 3066); Tirmizî, "Akhâm" 39, (hadis nr. 1435); İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *es-Sünen* (nşr. Şuayb el-Arnaût),

Ebyaz b. Hammâl'den (ö. ?) rivayet edildiğine göre, kendisi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına geldi ve Allah Resûlü'nden (s.a.v.) tuzlayı kendisine bağışlamasını istedi. İbn Mutevekkil (bu kısmı) "Me'rib'deki tuzla" şeklinde rivayet etti. Hz. Peygamber de (s.a.v.) ona tuzlayı bağışladı. Ebyaz dönüp gidince, mecliste bulunan bir kişi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "Ona neyi bağışladın biliyor musun? Hazır ve kesilmeyen suyu bağışladın" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v.) tuzlayı Ebyaz'dan geri aldı. Ebyaz (bu defa) Hz. Peygamber'den (s.a.v.) erâk ağaçlarından oluşan mamur arazinin kendisine bağışlanmasını istedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise "Toynaklarının değmemesi şartıyla (verebilirim)" buyurdu. İbn Mutevekkil "deve toynakları" dedi.

Ebû Dâvûd, Ebyaz b. Hammâl'dan rivayet edilen bu hadisin hemen akabinde ise İbn Zebâle'nin şöyle dediğini belirtmiştir:

حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْمَخْزُومِيُّ «مَا لَمْ تَنْتَلُ أَخْفَافُ الْإِبِلِ» يَعْنِي أَنَّ الْإِبِلَ تَأْكُلُ مُنْتَهَى رُءُوسِهَا وَيُخَمِّي مَا وَفَّقَهُ.⁹⁴

Muhammed b. el-Hasen (b. Zebâle) el-Mahzûmî dedi ki: "Develerin toynaklarının değmemesi şartıyla" ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kastettiği şudur: Develer başlarının erişebildiği yere kadar otları yerler, bunun ilerisinde kalan yerler ise korunmuştur.

Buradan anlaşıldığına göre Ebû Dâvûd, hadiste geçen 'مَا لَمْ تَنْتَلُ أَخْفَافُ الْإِبِلِ' ifadesi hakkında İbn Zebâle'nin açıklamasına yer vermiştir. *Kütüb-i Sitte* müellifleri arasında bu açıklamaya yalnızca Ebû Dâvûd'un yer verdiği görülmektedir. İbn Zebâle'nin söz konusu yorumunun *Sünen*'de bulunması hakkında İbn Hacer, Ebû Dâvûd'un İbn Zebâle'den herhangi bir hadis tahrîc etmediğini, sadece İbn Zebâle'nin hadisin yorumuyla ilgili açıklamasını aldığını bunun ise hadis tahrîci anlamına gelmediğini belirtmektedir.⁹⁵ Dolayısıyla Ebû Dâvûd'un İbn Zebâle'yi zikretmesinin nedeni, hadiste geçen ifadenin anlaşılmasına katkı sağladığı içindir.

3. Ebû Seleme Yahyâ b. el-Alâ el-Becelî (ö. 160)

Ebû Abd künyesiyle de tanınan Yahyâ b. el-Alâ; Muhammed b. Yahyâ b. el-Habbân (ö. 121), Eyyûb es-Sahtiyânî, Zeyd b. Eslem (ö. 136) gibi pek çok hocadan hadis nakletmiş, kendisinden de Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211), Muhammed b. İsâ İbnü't-Tabbâ' (ö. 224) gibi râviler nakilde bulunmuştur.⁹⁶

Yahyâ b. el-Alâ, neredeyse hiçbir münekkîd tarafından ta'dil edilmemiş, aksine şiddetli şekilde tenkide uğramıştır. Ebû Dâvûd kendisini zayıf kabul etse

Beyrut: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009, "Rühûn" 17, (hadis nr. 2475).

94 Ebû Dâvûd, "Harâc" 36, (hadis nr. 3067).

95 İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 541.

96 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 484-486.

de⁹⁷ Vekî b. el-Cerrâh,⁹⁸ Ahmed b. Hanbel⁹⁹ gibi âlimler, Yahyâ b. el-Alâ'nın yalancı olduğunu ve hadis uydurduğunu ifade etmiştir. Vekî'in Yahyâ b. el-Alâ hakkında olumsuz kanaate sahip olmasının nedeni, Yahyâ'nın yemekte iken ayakkabıları çıkarma konusunda rivayet ettiği yirmiye¹⁰⁰ yakın hadistir.¹⁰¹ Buhârî de Vekî'in Yahyâ hakkındaki menfî kanaatini belirtmek üzere 'yetekellemu fihi' ifadesini kullanmıştır.¹⁰² Yahyâ'nın hadislerinin mevzû¹⁰³ olduğuna dikkat çeken bir diğer âlim ise İbn Adî'dir. İbn Adî, Yahyâ'nın rivayetlerinin mütâbiînin bulunmadığını ayrıca bu rivayetlerin tamamının gayru mahfûz¹⁰⁴ olduğunu belirterek hadislerinde açık bir zayıflık bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵ Müteahhirûn âlimlerinden İbn Hacer de Yahyâ'yı uydurma hadis rivayet etmekle itham eden âlimleri kastederek onun hakkında 'rumiye bi'l-vaz' ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁶ Yahyâ, kizble cerh edilmesinin yanı sıra Nesâî,¹⁰⁷ Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249),¹⁰⁸ Buhârî,¹⁰⁹ Ezdî,¹¹⁰ Dûlâbî (ö. 310),¹¹¹ ve Dârekutnî¹¹² tarafından "metrûkü'l-hadis" olarak tavsif edilmiştir. Zehebî kendisini "terekûhu" şeklinde cerh etmiştir.¹¹³

Yahyâ'yı cerh eden diğer münekkidler arasında ise hakkında "leyse bi-

97 Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXXI, 487; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 380.

98 Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebir* (nşr. Abdülmü'tî Emin Kal'acı), Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1404/1984, IV, 437; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXXI, 487.

99 İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, III, 200; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXXI, 486; Zehebî, *el-Mugni*, II, 409.

100 Bazı nakillerde bu sayı on olarak geçmektedir (bk. Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXXI, 487).

101 Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, s. 341; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 180; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 23.

102 Buhârî, *ed-Du'afâ'ü's-sagîr*, s. 125.

103 İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, III, 200; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXXI, 488; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 380.

104 Gayru mahfûz, sika bir râvinin sika râvilere veya kendisinden daha sika olan râvilere muhalefet ederek rivayet ettiği hadis anlamında kullanılan bir terimdir (Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 89) Ancak Yahyâ zayıf bir râvi olduğu için onun rivayetlerine gayru mahfûz demekle İbn Adî, sika râvilerin rivayetlerine muhalefeti kastetmiş olmalıdır.

105 İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 28; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, III, 200; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXXI, 488; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 380.

106 İbn Hacer, *Takrib*, s. 595.

107 Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 248; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 23.

108 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 180.

109 İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 23.

110 İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, III, 200.

111 İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 380. Ancak Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'* da Yahyâ b. el-Alâ hakkında "za'if" dediği görülmektedir (bk. Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'* (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1421/2000, II, 779).

112 Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXXI, 486; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 397.

113 Zehebî, *el-Kâşif*, II, 372.

sika”¹¹⁴ diyen İbn Maîn, bir defasında “gayru mukni”, başka bir defasında ise “vâh” olduğunu belirten¹¹⁵ Cûzcânî, “yu’rafu ve yünkeru” şeklinde ta’n eden¹¹⁶ Fesevî (ö. 277), “münkerü’l-hadîs, fihi za’f”¹¹⁷ diyen Sâcî, “leyse bi’l-kavî ve fi hadîsihi da’f”¹¹⁸ olarak tavsif eden Ebû Hâtîm ve Ebû Zür’a yer almaktadır. İbn Hibbân ise hadisleriyle ihticâc etmenin câiz olmadığını dile getirmektedir.¹¹⁹

Yahyâ’nın *Sünen*’de bir rivayeti bulunmaktadır. *Kütüb-i Sitte*’de yalnızca Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde yer alan bu rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- وَضَعَ ثَمْرَةً عَلَى كِسْرَةٍ فَقَالَ: «هَذِهِ إِذَا مَا هَذِهِ».¹²⁰

Yusuf b. Abdullah b. Selâm’dan (ö. 100) (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah’ı (s.a.v.) gördüm, hurmayı bir ekmek parçasının üzerine koyup, “Bu (hurma) bunun (ekmeğin) katığıdır” buyurdu.

Söz konusu hadiste Yahyâ’dan başka cerh edilen veya zayıf addedilen bir râvî yer almamaktadır. Yahyâ ise âlimlerin çoğu tarafından hadis uydurmakla cerh edilen bir râvidir. Vekî’ b. el-Cerrâh’ın da işaret ettiği gibi Yahyâ’nın cerhine yemek sırasında ayakkabıları çıkarma konusunda rivayet ettiği yirmiye yakın hadis neden olmuştur. Vekî’ gibi cerh etme sebebini açıkça beyan eden biri olmasa da, Yahyâ’yı yalancılıkla cerh eden veya metrûk olarak addeden âlimlerin de Yahyâ’yı cerh etme nedeni söz konusu hadisler olabilir.

Sünen’de aynı hadis, Hârûn b. Abdullah—Ömer b. Hafs—Hafs b. Gîyâs—Muhammed b. Ebû Yahyâ—Yezîd el-A’ver tarikiyle Yusuf b. Abdullah b. Selâm’dan rivayet edilmektedir. Yahyâ’nın mütâbii olan Muhammed b. Ebû Yahyâ güvenilir bir râvidir. Ancak isnadda yer alan bir diğer râvî Yezîd el-A’ver meçhûl olarak tavsif edilmektedir.¹²¹ Fakat Münzirî Yezîd el-A’ver kanalıyla rivayet edilen bu hadisin “hasen” olduğunu söylemektedir.¹²²

Hadisin sahâbî râvisi Yusuf, başta Buhârî olmak üzere dört *Sünen* müellifinin hadis tahrir ettiği bir sahâbidir. Ayrıca *Sünen*’de geçen bu rivayet, bizzat Yusuf’un (r.a.) rivayetleri arasında zikredilmektedir. Başka bir ifadeyle Ebû Dâvûd’un

114 İbn Maîn, *Târih*, II, 284; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 23; İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ’ ve’l-metrûkin*, III, 200; Zehebi, *Mizânü’l-i’tidâl*, IV, 397.

115 Cûzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, s. 341; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 486; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 380.

116 Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târih*, III, 141; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 380.

117 İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 380.

118 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 180; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 486.

119 İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, III, 116; İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ’ ve’l-metrûkin*, III, 200.

120 Ebû Dâvûd, “Eymân ve’n-nüzûr” 10, (hadis nr. 3261, 3262); “Et’ime” 42, (hadis nr. 3832).

121 İbn Hacer, *Takrib*, s. 599.

122 Münzirî, *Muhtasar*, III, 472.

Sünen'inde yer verdiği bu rivayetin bir aslının olduğu anlaşılmaktadır. Hadisle ilgili dikkat çeken bir husus ise ne *Sünen* şârihlerinin ne de diğer âlimlerin Yahyâ'nın rivayet ettiği yukarıda zikredilen hadis hakkında hiçbir yorum yapmamaları, sadece hadiste geçen katık ile kastedilen mânânın tespitine yönelik görüşlerin zikrine yoğunlaşmalarıdır. Esasen âlimlerin bu davranışları, söz konusu hadisin sabit olduğuna hamledilebilir. Buna bağlı olarak da Ebû Dâvûd'un Yahyâ'nın rivayetini tahrîc etme sebebi, söz konusu hadisin ma'mûlün bih olmasıyla açıklanabilir.

4. Ebân b. Ebû Ayyâs el-Abdî (ö. 138)

Ebân b. Ebû Ayyâs, Enes b. Mâlik (ö. 93), Hasan-ı Basrî (ö. 110), Huleyd b. Abdullah el-Aserî (ö. ?) gibi şahsiyetlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de İmrân el-Kattân (ö. 161?), Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Seleme (ö. 167) gibi râviler hadis rivayet etmiştir.¹²³

Ebân, bazı âlimler tarafından hadis rivayetinde ehil görülmemiş, hatta bazıları tarafından yalan söylemekle itham edilmiştir.¹²⁴ İlk dönem münekkidlerinden Ali b. el-Medîni, Ebân'dan "za'îf za'îf" şeklinde bahsetmektedir.¹²⁵ Nitekim Ali b. el-Medîni'nin bu lafzı metrûk anlamında kullandığı bilinmektedir.¹²⁶ İbn Maîn de Ebân'ın "metrûkü'l-hadîs" olduğunu ifade etmektedir.¹²⁷ Bu iki cerh ta'dîl âliminin dışında Ahmed b. Hanbel,¹²⁸ Nesâî,¹²⁹ Ebû Hâtim,¹³⁰ Dârekutnî,¹³¹ İbn Hacer¹³² gibi pek çok münekkid de Ebân'ın metrûk olduğunu dile getirmektedir. Söz konusu râvi sâkıt,¹³³ kendisinden semâ ettiği bazı râvilerin hadislerini temyiz edemediği gerekçesiyle "vâh bi'merra"¹³⁴ ve "münkerü'l-hadîs"¹³⁵ şeklinde de cerh edilmiştir.

Ebân hakkında genellikle cerh lafzılarının kullanılması ve hiçbir hadis âlimi

123 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 19-20.

124 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 295-296; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 96; İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn* (nşr. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kâşgarî), Medine: yay.y., 1409/1989, s. 45; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 19- 24; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 10-15; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 55.

125 Ali b. el-Medîni, Ebû'l-Hasen Ali b. Abdullah es-Sa'dî, *Su'âlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebû Şeybe li Ali b. el-Medîni* (nşr. Muvaffak Abdullâh Abdülkâdir), Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404, s. 54.

126 İkrâmullah İmdâdülhak, *el-İmâm 'Ali b. el-Medîni ve menhecühü fî nakdi'r-ricâl*, Mekke: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408, s. 586-588.

127 İbn Maîn, *Târîh*, II, 117.

128 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 412; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 207.

129 Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s.148

130 Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 296.

131 Dârekutnî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 87.

132 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 87.

133 Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, s. 173.

134 Ebû Zûr'a, *ed-Du'afâ' ve ecvibetühü 'alâ es'ileti'l-Berza'i*, s. 478.

135 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 295-296.

tarafından tevsik edilmemesi dikkat çekmektedir. Ancak burada dikkati çeken başka bir husus da Ebân'ın rivayetine bizzat *Sünen*'inde yer veren Ebû Dâvûd'un söz konusu râvinin hadisinin yazılıp yazılmayacağıyla ilgili kendisine yöneltilen soruya verdiği menfi cevaptır.¹³⁶ Daha açık bir ifadeyle Ebû Dâvûd, Ebân hakkında hem hadisleri yazılmaz derken hem de *Sünen*'inde ondan gelen bir hadise yer vermektedir. Ayrıca bu husus, Ebû Dâvûd'un Mekkelilere yazdığı mektupta terkinde icmâ edilen hiçbir râvinin hadisine *Sünen*'inde yer vermediğine dair ifadesine de ters düşmektedir. Zira râvi pek çok cerh âlimi tarafından metrûk olarak tavsif edildiğinden terki üzerinde icmânın gerçekleştiği düşünülebilir. Bu nedenle Ebû Dâvûd'un Ebân'ın rivayetine yer vermesinin mâkul bir açıklaması olmalıdır. Aksi takdirde bir tenâkuz arz etmektedir. Bu durumun izaha kavuşması için *Sünen*'de Ebân'ın bulunduğu rivayeti incelemek gerekmektedir. Söz konusu rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَمَرِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحَنْفِيُّ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ حَدَّثَنَا عِمْرَانُ الْقَطَّانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ وَأَنَا وَكَيْلَاهُمَا عَنْ خَلِيدِ الْعَصْرِيِّ عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «خَمْسٌ مَنْ جَاءَ بِهِنَّ مَعَ إِيْمَانٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ مَنْ حَافِظٌ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْحَمِيسِ عَلَى وَضُوءِهِمْ وَزُكُوعِهِمْ وَسُجُودِهِمْ وَمَوَاقِيْعِهِمْ وَصَامَ رَمَضَانَ وَحَجَّ الْبَيْتِ إِنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَأَعْطَى الرِّكَاءَ طَيِّبَةً بِمَا نَفْسُهُ وَأَدَّى الْأَمَانَةَ». قَالُوا يَا أَبَا الدَّرْدَاءِ وَمَا أَدَاءُ الْأَمَانَةِ قَالَ الْعُشْلُ مِنَ الْجَنَابَةِ.¹³⁷

Ebü'd-Derdâ'dan (ö. 32) (r.a.) Allah Resûl'nün (s.a.v.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Beş (haslet) vardır ki, kim onları (bilerek ve) inanarak yaparsa cennete girer: (Bu hasletlerin sahipleri) Abdestlerine, rükûlarına, secdelerine ve vakitlerine riâyet ederek namaza devam eden, Ramazanda oruç tutan, gücü yeterse hacceden, gönlü râzı olarak zekât veren ve emânete riâyet edenlerdir.” (İşitenler): “Ey Ebû'd-Derdâ! Emânete riâyet nedir?” dediler. “Cünüplükten dolayı yıkanmak” dedi.

Yukarıdaki rivayet, *Kütüb-i Sitte* içindeki başka bir kaynaktan yer almamaktadır. Dolayısıyla Ebû Dâvûd'un, Ebân gibi metrûk bir râvinin rivayetine yer vermesi probleminde bir de rivayetin sadece onun *Sünen*'inde yer alması meselesi eklenmekte, bu nedenle Ebû Dâvûd'un böyle bir tutum sergilemesinin arkasında yatan sebebin tespitinin önemi artmaktadır. Bütün bu mülâhazalar ışığında meseleye cevap arandığında, metrûk bir râvi olan Ebân'ın yer aldığı rivayetin *Sünen*'de geçmesinin, *Sünen* nüshaları arasındaki rivayet farklılığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Sünen'in pek çok rivayet nüshası bulunmaktadır. Bunlar arasından sadece Ebû İsâ Remlî (ö. 320), Ebû Hasen İbn Abd (ö. 328), Lü'lûî (ö. 333), İbn Arabî (ö. 340-41) ve İbn Dâse (ö. 346) olmak üzere beş râvinin nüshası vasıtasıyla *Sünen* bugüne ulaşmakta, Lü'lûî'ninki en sağlamı, İbn Arabî'ninki ise en noksanı olarak

¹³⁶ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, I, 415.

¹³⁷ Ebû Dâvûd, “Salât” 9, (hadis nr. 429).

da nüsha kabul edilmektedir.¹³⁸ Ayrıca bazı kaynaklarda işaret edildiği üzere bu nüshalarında geçen hadisler veya açıklamalar *Sünen*'in diğer nüshalarında yer almayabilmektedir.¹³⁹

Yukarıdaki bilgiler ışığında Ebân'dan gelen rivayet incelendiğinde, Lü'lûî nüshasına dayalı neşirlerin bazılarında söz konusu rivayetin yer almadığı görülmektedir¹⁴⁰ ki bu durum meseleye açıklık kazandırmaktadır. Zira Ebân'dan gelen bu hadisin Lü'lûî'ye değil, İbn Arabî'ye ait olduğu bilinmektedir.¹⁴¹ Lü'lûî nüshasını esas alan kaynaklarda Ebân rivayetinin yer alması meselesine gelince, hadis Lü'lûî nüshasında Ebû Dâvûd tarafından sonradan çıkarılması ve bazı müstensih râvilerin bu durumdan haberdar olmaması, *Sünen* nüshalarının hepsine vakıf olan râvilerin mukayeseleri neticesinde bazı rivayetleri dâhil etmeleri veya son olarak rivayetlerin karıştırılması gibi durumların olması muhtemeldir. Neticede problemin Ebû Dâvûd'dan değil, sonraki râvilerden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Nüsha farkıyla ilgili bir problem olmakla birlikte Ebû Dâvûd'un metrûk râvilerin rivayetlerini makrûnen rivayette bir sorun görmemesiyle de yorumlanabilir. Nitekim Ebû Dâvûd, Ebân'ın rivayetini yalnız başına değil sika bir râvi olan Katâde b. Diâme (ö. 117) ile birlikte zikretmiştir.

5. İshâk b. Abdullah b. Ebû Ferve el-Medenî (ö. 144)

İshâk b. Ebû Ferve, Hz. Ömer'in azadlı kölesi Nâfi (ö. 117), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124) gibi pek çok kişiden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden rivayet edenler arasında ise Şuayb b. Ebû Hamza (ö. 162), Abdullah b. Lehîa (ö. 174), el-Velîd b. Müslim (ö. 195) gibi râviler yer almaktadır.¹⁴²

İshâk b. Ebû Ferve'nin hadislerinin yazılmayacağı konusunda pek çok hadis âliminin ittifakı bulunmaktadır. Nitekim, Medine mescidinde otururlarken, İshâk'ı, "Hz. Peygamber şunları söyledi" derken duyan Zührî, kendisine isnadı olmayan hadisler rivayet ettiği gerekçesiyle kızmıştır.¹⁴³ İmâm Mâlik ve Şâfi (ö. 204) de İshâk'ı tenkid etmiş ve kendisini terk etmişlerdir.¹⁴⁴ Bu nedenle Ebû

138 *Sünen*'in nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Dâvûd, *Sünen* (nşr. Muhammed Avvâme), neşredenin girişi s. 10-18; James Robson, "Suneni Ebû Dâvûd Nüshalarının Rivayeti" (çev. Talat Koçyiğit), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/1-4 (1956), s.173-182; Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvûd'un Sünen'i*, s. 92-113.

139 Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisârî 'ulûmî'l-hadis*, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-neşr ve't-tevzî, 1417/1996, s. 137.

140 *Sünen*'in Muhammed Avvâme neşrinde söz konusu hadisin yerinde, namazın vaktinde kılınmasının önemi ile ilgili başka bir hadis yer almaktadır.

141 Mizzi, *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf* (nşr. Abdüssamed Şereffeddin), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983, VIII, 221.

142 Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, II, 446-447.

143 Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*, I, 102; İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, I, 131; Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, II, 449; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 123;

144 Halilî, Ebû Ya'lâ Halil b. Abdullâh el-Halilî el-Kavzîni, *Kitâbü'l-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'il-hadis* (nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd,

Ferve ailesine mensup diğer kişiler hadis nakli konusunda sika kabul edilirken, İshâk bundan istisna tutularak hadislerinin yazılmayacağına ve kendisinden hadis yazmanın helâl olmadığına dikkat çekilmiştir.¹⁴⁵ İshâk'ın bazı hadislerin isnadlarını değiştirerek ve mürsel hadisi mevsûl rivayet ettiği belirtilmektedir.¹⁴⁶ Bunun yanı sıra İshâk b. Ebû Ferve Ebû Hâtim, Ebû Zûr'a, Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer gibi pek çok cerh ta'dil âlimi tarafından "metrûk" veya "metrûkû'l-hadis" olarak tavsif edilmekte¹⁴⁷ ayrıca kendisi için "za'if",¹⁴⁸ "münkerû'l-hadis",¹⁴⁹ "terekûhu"¹⁵⁰ gibi lafızlar da kullanılmakta, hatta "kezzâb" olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.¹⁵¹

Âlimlerin İshâk hakkındaki görüşleri dikkate alındığında onun güvenilir olduğuna işaret eden hiçbir ta'dil lafzının yer almadığı görülmektedir. Yalancılıkla cerh edilmesi, pek çok münekkidin terkinde ve hadisinin yazılmaması noktasında fikir birliğine varması, söz konusu râvinin metrûk olduğuna delâlet etmektedir.

Metrûk olan İshâk'ın, ne amaçla ve hangi bağlamda *Sünen*'de zikredildiği meselesi tetkîke muhtaçtır. Tetkîk neticesinde ise Ebû Dâvûd'un rivayete yer verme nedeni anlaşılmaktadır. İshâk'ın yer aldığı rivayet, kendinden bir önceki rivayetle bağlantılı olduğu için aşağıda ikisi birlikte ele alınacaktır:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ نَجْدَةَ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ ح وَحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْطَاكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُبَشَّرٌ ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَوْفٍ الطَّائِيُّ أَنَّ الْحَكَمَ بْنَ نَافِعٍ حَدَّثَهُمْ - الْمَعْنَى - كُلُّهُمْ عَنْ شُعَيْبِ بْنِ أَبِي حَفْصَةَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فِي جَيْشٍ قِبَلَ نَجْدٍ وَاتَّبَعَتْ سَرِيَّةً مِنَ الْجَيْشِ فَكَانَ سُهْمَانُ الْجَيْشِ اثْنَيْ عَشَرَ بَعِيرًا اثْنَيْ عَشَرَ بَعِيرًا وَتَقَلَّ أَهْلُ السَّرِيَّةِ بَعِيرًا بَعِيرًا فَكَانَتْ سُهْمَانُهُمْ ثَلَاثَةَ عَشَرَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ.

حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ عُثْمَانَ الدَّمَشَقِيُّ قَالَ قَالَ الْوَلِيدُ - يَعْنِي ابْنَ مُسْلِمٍ - حَدَّثْتُ ابْنَ الْمُبَارَكِ بِهَذَا الْحَدِيثِ قُلْتُ وَكَذَا حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْوَةَ عَنْ نَافِعٍ قَالَ لَا تَغْدِلْ مَنْ سَمِعْتَ بِمَالِكٍ هَكَذَا أَوْ نَحْوَهُ يَعْنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ.

İbn Ömer'den (ö. 73) (r.a.) rivayetle demiştir ki: "Hz. Peygamber (s.a.v.) bizi bir askerî birlikle (seriyye olarak) Necd yakınlarına gönderdi. Seriyye ordudan

1409/1989, I, 194.

145 İbn Maîn, *Târih*, I, 167-168; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, III, 55; Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, s. 213; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 601; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, I, 102; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 530; Mizzî, *Tehzibül-Kemâl*, II, 453; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 193.

146 İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, I, 131.

147 Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, s. 154; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 228; Dârekutnî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, s.84; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 531; İbn Hacer, *Takrib*, s.102

148 İbn Şâhin, *Târihu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, s. 55; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 123.

149 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 531; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah ed-Dımaşkî, *Târihu medineti Dımaşk* (nşr. Muhibbüddin Ebû Said el-Amrevî), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995, VIII, 243-255; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, II, 452.

150 Buhârî, *ed-Du'afâ'ü's-sagîr*, s. 21; Zehebî, *el-Mugni*, I, 119.

151 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 228; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, II, 451; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 123.

152 Ebû Dâvûd, "Cihâd" 157, (hadis nr. 2743, 2744).

ayrıldı. O zamanlar ordudakilerin hisseleri on ikişer deveydi. Hz. Peygamber (s.a.v.) seriyyede bulunanlara birer deve daha nefel olarak verdi de hisseleri on üç deveye oldu.”

Velid b. Müslim dedi ki: “Abdullah b. Mübârek’e bu hadisten bahsettim. Aynı hadisi İbn Ebû Ferve Nâfi’den bize rivayet etti” dedim. Abdullah b. Mübârek de şöyle dedi: “Senin söylediğin bu kimse (İbn Ebû Ferve) Mâlik’e (adalet ve zabt bakımından) denk olamaz” veya buna benzer bir şey söyledi.

İlk hadisin isnadında Şuayb b. Ebû Hamza—Nâfi—Abdullah b. Ömer yer almakta, hadisi Şuayb b. Ebû Hamza’dan, Velid b. Müslim, Mübeşşir (ö. 200), Hakem b. Nâfi (ö. 221) olmak üzere üç râvi nakletmektedir. Bu râvilerden de sırasıyla Abdülvehhâb b. Necde (ö. 232), Mûsâ b. Abdurrahmân ve Muhammed b. Avf (ö. 272) rivayet etmektedir. İsnad güvenilir râvilerden oluşmaktadır.

Konuyla ilgili kısım ise ikinci rivayettir. Zira bu ikinci rivayette, sika bir râvi olan Velid b. Müslim,¹⁵³ İbn Mübârek’e hem Şuayb b. Ebû Hamza vasıtasıyla Nâfi’den aldığı ilk hadisi rivayet ettiğini hem de yine aynı hadisi, İshâk b. Ebû Ferve vasıtaıyla Nâfi’den aktardığını bildirmektedir. Başka bir ifadeyle Velid b. Müslim bu hadisi, hem güvenilir bir râvi olan Şuayb’dan¹⁵⁴ hem de metrûk olan İshâk b. Ebû Ferve’den almıştır. Abdullah b. Mübârek de Velid’e, İbn Ebû Ferve’nin adalet ve zabt bakımından Mâlik b. Enes seviyesinde bir râvi olmadığını ifade etmiştir.

Abdullah b. Mübârek’in İshâk ve Mâlik mukayesesı, aynı hadisin Mâlik tarafından da rivayet edildiği düşüncesine sevk etmektedir. Nitekim Ebû Dâvûd Mâlik’ten gelen benzer bir rivayete de *Sünen*’de yer vermektedir.¹⁵⁵ Mâlik dışında, *Sünen*’de benzer hadisi Nâfi’den rivayet edenler arasında Muhammed b. İshâk, Leys b. Sa’d, Ubeydullah b. Ömer gibi râviler de bulunmaktadır.¹⁵⁶ Bir diğer ifadeyle söz konusu hadis Şuayb ve İshâk dışında güvenilir râviler ile *Sünen*’de yerini almaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere Ebu Dâvûd, *Sünen*’de söz konusu hadisin benzer bütün tarihlerine yer vermek istemiş, dolayısıyla İbn Ebû Ferve

153 İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, II, 343; Dârekutnî, *Su’âlâtü’s-Sülemî*, s. 318-319; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, IX, 16-17; Zehebî, *er-Ruvâtü’s-sikât el-mütekellimü fihîm bimâ-lâ yücübü reddehüm* (nşr. Muhammed İbrahim el-Mevsîlî), Beyrut: Dârü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1412/1992, s. 186; Zehebî, *el-Mugni*, II, 388; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 325-326; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 584; Süyûtî, *Kitâbü esmâi’l-müdelîsin* (nşr. Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasan Nassâr), Beyrut: Dârü’l-Cil, 1412/1992, s. 102.

154 İbn Maîn, *Su’âlâtü İbn Cüneyd* (nşr. Ahmed Muhammed Nûrseyf), Medine: Mektebetü’l-dâr, 1408/1988, s. 394; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 496; Ahmed b. Hanbel, *Su’âlâtü Ebî Dâvûd li’l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi’r-ruvâtî ve ta’dilihim* (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1414/1994, s. 263; İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, I, 458; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, IV, 345; Mizzi, *Tehzibü’l-Kemâl*, XII, 516-520; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 267.

155 Ebû Dâvûd, “Cihâd” 157, (hadis nr. 2746).

156 Ebû Dâvûd, “Cihâd” 157, (hadis nr. 2745, 2746, 2747).

isnadını da asıl hadisin mütâbiî olması nedeniyle zikretmiştir. Nitekim, *Sünen* dışında *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de de aynı sahâbî râvisinden farklı tariklerle gelen benzer hadislere rastlamak mümkündür.¹⁵⁷

Ebû Dâvûd'un, hadisin aslında pek çok güvenilir tarikten gelmesine rağmen İbn Ebû Ferve gibi metrûk bir râvinin bulunduğu isnada yer vermesi ilgi çekici olsa da, Ebû Dâvûd'un bunu bilinçli olarak yaptığını söylemek mümkündür. Çünkü güvenilir pek çok tarikten geldiği için hadisin sıhhati hususunda bir şüphe yoktur. Bu nedenle, İbn Ebû Ferve tarikini mütâbiî olarak zikretmekte bir sakınca görmemesi muhtemeldir. Ayrıca Ebû Dâvûd'un özellikle İbnü'l-Mübârek'in açıklamalarına yer vermesi de anlamlıdır. Zira isnadla ilgili bir probleme bir bakıma İbnü'l-Mübârek işaret etmektedir. Ebû Dâvûd, bu nedenle tekrar bir açıklama yapma gereği duymamış olabilir.

6. Eyyûb b. Hût Ebû Ümeyye el-Basrî (ö. ?)

Eyyûb b. Hût, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'de zikrettiği râvilerden biridir. Ancak İbn Mübârek söz konusu râviyi terk etmiş,¹⁵⁸ hatta bir defasında kendisine Eyyûb'den bahsedildiğinde "irmi bih" demiştir.¹⁵⁹ İbn Maîn de râvinin zayıf olup ve hadisinin yazılamayacağına işaret ederken¹⁶⁰ yine aynı râvi hakkında "leyse bi-şey" ifadesini kullanmıştır.¹⁶¹ Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249), bazı âlimler tarafından yalancılıkla itham edilen¹⁶² Eyyûb'un "kezzâb" bir râvi olmadığını ancak çok hata ve vehm sahibi olmasından ötürü "metrûk" şeklinde tavsif edilebilecek bir râvi olduğunun altını çizmektedir.¹⁶³ Nitekim Ebû Hâtim, Cûzcânî, Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer gibi pek çok cerh-ta'dîl âlimi kendisini "metrûk" olarak tavsif etmektedir.¹⁶⁴ Meşhur muhaddislerden, münker hadis rivayet etme gerekçesiyle "münkerü'l-hadis"¹⁶⁵ olarak da cerh edilen Eyyûb'un aynı zamanda isnadında Enes b. Mâlik'in

157 Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (nşr. Abdülmelik Mücâhid), Riyad: Dâru's-selâm, 1419/1999, "Farzu'l-humus" 15, (hadis nr. 3134); "Megâzî" 58, (hadis nr. 4338); Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Beyrut: Dâru'l-Kurtuba, 1430/2009, "Cihâd" 1749.

158 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 484; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, I, 414; Buhârî, *Kitâbü'd-Du'âfâ'i's-sagîr*, s.22.

159 Ukaylî, *ed-Du'âfâ'ü'l-kebir*, I, 110.

160 İbn Maîn, *Târih*, II, 115; Ukaylî, *ed-Du'âfâ'ü'l-kebir*, I, 110; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 246.

161 İbn Adî, *el-Kâmil* (nşr. Komisyon), Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts., I, 341.

162 İbn Adî, *el-Kâmil* (Dâru'l-Fikr), I, 341; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 286; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002, II, 238-239.

163 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 246; İbn Adî, *el-Kâmil* (Dâru'l-Fikr), I, 343.

164 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 246; Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, s. 163; Nesâî, *ed-Du'âfâ' ve'l-metrûkin*, s. 149; Dârekutnî, *ed-Du'âfâ' ve'l-metrûkin* s. 88; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 118.

165 İbn Hibbân, *el-Mecrâhîn*, I, 166. Hadisler için bk. İbn Adî, *el-Kâmil* (Dâru'l-Fikr), I, 342-343.

yer aldığı bir hadisi vaz' ettiğine dair nakiller de bulunmaktadır.¹⁶⁶ *Sünen*'de rivayetine yer veren Ebû Dâvûd da râvi hakkında "leyse bişey" demiştir.¹⁶⁷ Râvi hakkındaki bütün bu görüşler dikkate alındığında hakkında hiçbir tevsik lafzı bulunmaması, bilakis kezzâb başta olmak üzere şiddetli cerh lafızlarıyla tenkid edilmesi ve terkinde ittifak eden bir çoğunluğun varlığı bu râvinin metrûk olduğunu göstermektedir. Nitekim bâtil hadisler rivayet etmesi gerekçesiyle Eyyûb'un terkinde âlimlerin icmâ ettikleri vurgulanmaktadır.¹⁶⁸

Eyyûb'un *Sünen*'de geçen rivayeti şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي رَزْمَةَ أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى عَنْ حُسَيْنِ بْنِ وَاقِلٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- « وَدِدْتُ أَنْ عِنْدِي خَبِزَةٌ بَيْضَاءُ مِنْ بَرَةٍ سَمَرَاءَ مُلَبَّقَةً بِسَمْنٍ وَلَبَنٍ ». فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ فَأَخَذَهُ فَجَاءَ بِهِ فَقَالَ « فِي أَيِّ شَيْءٍ كَانَ هَذَا ». قَالَ فِي عُكَّةٍ ضَبَّ قَالَ « ارْقَعُهُ »¹⁶⁹

İbn Ömer'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v.): “ (Şu anda) Önümde esmer buğday (unun)dan yağ ve sütle karıştırılarak yapılmış beyaz bir ekmek olmasını ne kadar arzu ederdim.” dedi. Bunun üzerine (orada bulunan) cemaatten biri kalktı ve bu ekmeği yaparak Hz. Peygamber'e (s.a.v.) getirdi. [Hz. Peygamber (s.a.v.) ekmeği görünce onu getiren zâta]: “Bu (yağ) neyin içerisinde (bulunuyor) idi?” diye sorunca; “keler (derisin)den (yapılmış) bir kap içerisindeydi” diye cevap verdi. (Bunu işiten Hz. Peygamber (s.a.v.): “Onu (derhal önümden) kaldır!” buyurdu.

Sünen'de geçen yukarıdaki rivayetle ilgili Ebû Dâvûd'un “bu hadis münkerdir, isnadda bulunan Eyyûb da Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131) değildir” şeklinde açıklama yaptığı görülmektedir.¹⁷⁰ Nitekim onun bu sözü, *Sünen*'ini tavsif ettiği mektupta, “şiddetli zayıflık bulunan bir hadis zikretmişsem mutlaka onun zaafiyetini açıklamışımdır”¹⁷¹ ifadesine uygun düşmektedir. Ancak burada konuyla ilgili önemli bir husus, Ebû Dâvûd'un bu açıklamasının, *Sünen* baskılarının bazılarında bulunmamasıdır.¹⁷² Söz konusu durumun, *Sünen* nüshaları arasındaki rivayet farklılığından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Nitekim *Sünen* şârihi Azimâbâdî bu konuya değinerek *Sünen*'in bazı nüshalarında Ebû Dâvûd'dan gelen söz konusu açıklamanın yer almadığını ifade etmekte ve ayrıca Mizzî'nin *Tuhfû'l-eşrâf*'da, Münziri'nin (ö. 656) *Muhtasar*'ında bu noktaya hiç temas etmediğinin

166 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (nşr. Muhammed Muhyiddin el-Asfar), Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1419/1999, s. 128.

167 Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurri*, I, 358.

168 İbn Hacer, *Tehzib*, I, 203.

169 Ebû Dâvûd, “Et'ime” 38, (hadis nr. 3820); İbn Mâce, “Et'ime” 47, (hadis nr. 3341).

170 Ebû Dâvûd, “Et'ime” 38, (hadis nr. 3820).

171 Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 69-70.

172 Muhammed Avvâme neşrinde söz konusu rivayet ile ilgili Ebû Dâvûd'un açıklaması yer almamaktadır (bk. Ebû Dâvûd, “Et'ime” 39, [hadis nr. 3814]).

altını çizmektedir.¹⁷³ Azimâbâdî'nin de ifade ettiği gibi Mizzî ve Münzirî Ebû Dâvûd'un açıklamasından hiç bahsetmemekte üstelik Mizzî söz konusu rivayete Eyyûb es-Sahtiyânî'nin biyografisi altında yer vermektedir.¹⁷⁴ Bununla birlikte *Sünen*'in dört nüshasını esas alan Mizzî'nin bu rivayetin geçtiği nüsha ilgili olarak bir açıklama yapmaması rivayetin hangi nüshada yer aldığının tespitini zorlaştırmaktadır. Öte yandan İbn Hacer'in Eyyûb b. Hût bahsinde söz konusu açıklamayla ilgili düştüğü kayıt, rivayetin kesin olarak bulunduğu nüshalardan birinin Abd nüshası¹⁷⁵ olduğu hakkında bir ipucu vermekteyse de bu konu tetkike muhtaç olduğundan rivayetle ilgili açıklamanın bulunduğu nüsha hakkında kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

Ebû Dâvûd'un rivayet hakkındaki açıklamasının hangi nüshada yer aldığı meselesi önemi haiz olmakla birlikte, ilgili kaydın tespiti konu açısından doğrudan bir irtibat teşkil etmemektedir. Neticede kaynaklardan Ebû Dâvûd'un söz konusu hadis hakkında açıklama yaptığı anlaşılmaktadır. Bu açıklamada Ebû Dâvûd rivayetin münker olduğuna işaret etmekle birlikte rivayetin isnadında yer alan Eyyûb'un, Eyyûb es-Sahtiyânî olmadığına dikkat çekmesi ayrıca önem arz etmektedir. Nitekim Eyyûb b. Hût ile Eyyûb es-Sahtiyânî'nin karışma ihtimali çok yüksektir. Zira rivayetin isnadında yer alan Hüseyin b. Vâkîd, hem Eyyûb b. Hût'tan hem de Eyyûb es-Sahtiyânî'den hadis almıştır.¹⁷⁶ Ayrıca her ikisinin hocaları arasında Nâfi yer almaktadır.¹⁷⁷ Bu nedenle yukarıdaki isnad ile ilgili olarak herhangi bir kayıt bulunmaksızın rivayetin Eyyûb b. Hût'a mı yoksa Eyyûb es-Sahtiyânî'ye mi ait olduğunun anlaşılması mümkün değildir. Nitekim yukarıda da bahsedildiği gibi Mizzî her iki râviyi karıştırmıştır. Onun söz konusu râvileri karıştırması, *Tuhfe*'deki rivayetin akabinde Ebû Dâvûd'un yaptığı açıklamadan hiç bahsetmemesiyle yakından ilgilidir. Yani Mizzî Ebû Dâvûd'un yaptığı bu açıklamaya muttali olmamış olmalı ki *Tuhfe*'sinde hiç bahsetmemiş ve bu nedenle de râvileri karıştırmıştır. Bu bağlamda Mizzî'nin *Tehzibü'l-Kemâl*'de de Eyyûb b. Hût'un biyografisine yer vermemesi ayrıca dikkat çekicidir.

Eyyûb es-Sahtiyânî ile Eyyûb b. Hût'un karıştırılması rivayetin sıhhatiyle ilgili hükmü de önemli ölçüde etkilemektedir. Zira Eyyûb es-Sahtiyânî sika¹⁷⁸

173 Azimâbâdî, 'Avnû'l-ma'bûd, X, 213.

174 Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf*, VI, 75; Münzirî, *Muhtasar*, III, 469.

175 İbn Hacer, *Tehzib*, I, 203.

176 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 209-210; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, VI, 491-492; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 438.

177 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 246; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 203; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, III, 458-59; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 200.

178 İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib el-Hâşimî, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebîr* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1421/2001, IX, 246-250; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 409-410; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 133; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 53; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, VI, 460-464.

Eyyûb b. Hût ise daha önce belirtildiği üzere metrûk bir râvidir. *Sünen*'de yer alan rivayetle ilgili olarak Ebû Dâvûd bizzat kendisi Eyyûb hakkında kayıt düşmemiş olsaydı Eyyûb dışında isnadda yer alan diğer raviler de güvenilir olduğundan rivayet de güvenilir olarak kabul edilebilirdi. Bu nedenle Ebu Dâvûd'un Eyyûb'un, Eyyûb es-Sahtiyânî olmadığını ilmî dürüstlük ile ifade etmesi takdire şayandır.

Sonuç olarak Ebû Dâvûd, terkinde icmâ olan Eyyûb'un rivayetine *Sünen*'inde yer vermiş, ancak rivayetin akabinde açıklama yaparak hadisin münker olduğunu ve Eyyûb'un, Eyyûb es-Sahtiyânî olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu, onun Mekkelilere yazdığı mektupta, münker hadisleri ve zayıflık bulunan hadisleri açıkladığıyla ilgili sözüyle uygunluk arz etmektedir.

7. Ebû Muâz Süleyman b. Erkam el-Basrî (ö. ?)

Süleyman b. Erkam; Hasan-ı Basrî (ö.110), Sâlih b. Keysân (ö. 140), İbn Şihâb ez-Zühri gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında ise hocası İbn Şihâb ez-Zühri başta olmak üzere Süfyân es-Sevrî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204), Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129) gibi âlimler yer almaktadır.¹⁷⁹

Süleyman b. Erkam pek çok âlim tarafından şiddetli şekilde cerh edilen bir râvidir. İbn Maîn onun hakkında "leyse bi-şey" ifadesini kullanmış, başka bir defasında ise onu "leyse yesvî fels" şeklinde cerh etmiştir.¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel de İbn Maîn'e benzer şekilde "lâ yesvî şey" olarak cerh etmiş ve kendisinden hadis alınamayacağını belirtmiştir.¹⁸¹ Amr b. Ali el-Fellâs'ın Süleyman hakkında "leyse bi-sika, münker hadisler rivayet eder" dediği nakledilmiştir.¹⁸² Cûzcânî tarafından "sâkıt",¹⁸³ Buhârî tarafından "terekûhu"¹⁸⁴ Ebû Zür'a tarafından "za'îfû'l-hadîs, zâhibû'l-hadîs"¹⁸⁵ gibi lafızlarla cerhe uğrayan Süleyman b. Erkam; Ebû Hâtim,¹⁸⁶ Tirmizî (ö. 279),¹⁸⁷ İbn Hirâş,¹⁸⁸ Nesâî,¹⁸⁹ Dârekutnî,¹⁹⁰ Zehebi¹⁹¹ tarafından ise

179 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 351-352.

180 İbn Maîn, *Târîh*, I, 381; Dârimî, *Târîh*, s. 129

181 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 67.

182 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 100; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 228.

183 Cûzcânî, *Ahvâlû'r-ricâl*, s. 174.

184 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 2; a.mlf., *ed-Du'afâ'ü's-sagîr*, s. 54.

185 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 100-101.

186 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 101.

187 Kâdî Ebû Tâlib, *İlelû't-Tirmizî el-kebîr* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî v.dğr.), Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1409/1989, s. 390.

188 Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 20.

189 Nesâî, *Sünen*, VII, 27; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 229.

190 Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004, I, 197, 283; Dârekutnî, *el-İlelû'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye* (nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi), Riyad: Dâru Taybe, 1414, IX, 109.

191 Zehebi, *el-Kâşif*, I, 456. Zehebi başka bir keresinde ise râvi hakkında "vâhi'l-hadîs" demiştir (bk. *el-Mugnî*, I, 398-399).

“metrûk” veya “metrûkü'l-hadis” olarak tavsif edilmiştir. *Sünen*'de rivayetine yer veren Ebû Dâvûd da Süleyman'ın “metrûkü'l-hadis” olduğunu belirtmiştir.¹⁹² İbn Hibbân da hadisleri kalb ettiğini ve sika râvilerden mevzû hadis rivayet ettiğini dile getirmiştir.¹⁹³ Öte yandan, Nesâî, İbn Hacer gibi âlimler Süleyman'ın “za'îf” olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁴ İbn Adî ise Süleyman'ın sâlih hadislerinin varlığına işaret etmekle birlikte rivayet ettiği pek çok hadisin mütâbîi olmadığını belirtmiştir.¹⁹⁵

Süleyman'ın şiddetli cerh lafızlarıyla tenkid edilmesi, pek çok âlimin onun terkinde hem fikir olduğunu göstermektedir. Terkinde ittifak bulunmasa bile, Ebû Dâvûd'a göre Süleyman metrûk bir râvidir ve dolayısıyla Ebû Dâvûd bizzat kendisinin metrûk dediği râvinin rivayetine yer vermiştir. Ebû Dâvûd'un Süleyman b. Erkam'ın rivayetini hangi amaçla aldığı meselesini açıklığa kavuşturmak için rivayeti incelenmelidir. Söz konusu rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَوْزِيُّ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ أَبِي أُوَيْسٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَزِيدٍ عَنْ ابْنِ أَبِي عَتِيقٍ وَمُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ أَرْقَمٍ أَنَّ يَحْيَى بْنَ أَبِي كَثِيرٍ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- : «لَا تَدْرُ فِي مَعْصِيَةٍ وَكَفَّارَتِهِ كَفَّارَةٌ يَمِينٌ».¹⁹⁶

Hz. Âişe'den (ö. 57) (r.anhâ) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “(Allah'a karşı) günah işleme konusunda adak olmaz. (Eğer adanmışsa) onun kefâreti yemin kefâretidir.”

Ebû Dâvûd hocası Ahmed b. Muhammed b. Mervezî'den (ö. 230) aldığı hadisin hemen akabinde yine Mervezî'den aktardığı bir bilgiye yer vermektedir. Bu bilgi ise Süleyman b. Erkam'ın isnadında geçtiği rivayetin değerlendirilmesinde büyük önemi hâizdir. Mervezî şöyle demiştir:

قَالَ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَوْزِيُّ : إِنَّمَا الْحَدِيثُ حَدِيثُ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرُّبَيْثِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ عَنِ النَّجَّيِّ -صلى الله عليه وسلم-. أَرَادَ أَنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ أَرْقَمٍ وَهَمَّ فِيهِ وَحَلَهُ عَنْهُ الرَّهْرِيُّ وَأَرْسَلَهُ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَحِمَهَا اللَّهُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ : رَوَى بَقِيَّةُ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرُّبَيْثِ بِإِسْنَادٍ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ مِثْلَهُ.

Mervezî'nin bu nakilde belirttiği üzere, söz konusu hadis aslında İmrân b. Husayn'ın (ö. 52) hadisidir. Ali b. el-Mübârek bu hadisi Yahyâ b. Ebû Kesîr—Muhammed b. Zübeyr—Muhammed b. Zübeyr'in babası Zübeyr et-Temîmî vasıtasıyla İmrân b. Husayn'dan merfû olarak rivayet etmiştir. Ancak Süleyman b. Erkam hadiste vehme kapılarak söz konusu hadisi Ebû Seleme vasıtasıyla

192 Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurri*, II, 195; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 353; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 83.

193 İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, I, 328.

194 Nesâî, *ed-Du'a'fâ' ve'l-metrûkin*, s. 185; İbn Hacer, *Takrib*, s. 250.

195 İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 238.

196 Ebû Dâvûd, “Eymân ve nüzûr” 23, (hadis nr. 3292, 3293, 3294); Tirmizî, “Nüzûr” 1, (hadis nr. 1603, 1604); Nesâî, “Eymân ve nüzûr” 41, (hadis nr. 3834, 3835, 3836, 3837, 3838, 3839); İbn Mâce, “Keffâret” 16, (hadis nr. 2125).

Hiz. ÂiŖe'den (r. anhâ) nakletmiŖtir. İbn Ŗihâb ez-Zührî ise Süleyman'dan hadisi bu Ŗekilde almıŖ olmasına rağmen zayıflığı nedeniyle isnaddan Süleyman'ı düŖürerek doğrudan Ebû Seleme'den aktarmıŖtır.¹⁹⁷ Zührî, isnaddan biri problemlili iki râviyi düŖürdüėü ve üstteki râvi Ebû Seleme'ye de mülâki olduğu için burada bir tedlisten de söz edilebilir. Nitekim Tirmizî de, Zührî'nin bu hadisi Ebû Seleme'den iŖitmediėini dile getirmektedir.¹⁹⁸ Ancak Sindî, Mervezi'nin bu görüşüne karŖı çıkmakta, Zührî'nin tedlis yapmadığını savunarak söz konusu hadisin sabit olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁹

Ebû Dâvûd'un, Mervezi'nin Süleyman b. Erkam'dan naklettiği hadise yer verme amacının ise aynı bâbda daha önce zikredilen ilk hadisin isnadındaki probleme dikkat çekmek olduğu anlaŖılmaktadır. Zira bâbın baŖında zikredilen “لَا نَذَرَ فِي مَعْصِيَةِ وَكَفَّارَتُهُ كَفَّارَةُ يَمِينٍ” hadisi Zührî tarafından Ebû Seleme vasıtasıyla Hiz. ÂiŖe'den (ranhâ) rivayet edilmektedir. Hâlbuki hadisin isnadı yukarıda izah edildiği üzere munkatıdır ve bu durum ancak Mervezi'nin verdiği bilgiden hareketle anlaŖılmaktadır.

Mervezi'nin esasında İmrân b. Husayn'dan geldiğine iŖaret ettiği مَعْصِيَةِ “لَا نَذَرَ فِي مَعْصِيَةِ وَكَفَّارَتُهُ كَفَّارَةُ يَمِينٍ” hadisine gelince, hadisin birçok tariki bulunmakla birlikte “لَا نَذَرَ فِي مَعْصِيَةِ وَكَفَّارَتُهُ كَفَّارَةُ يَمِينٍ” ifadesi yalnız Muhammed b. Zübeyr el-Hanzalî'nin ortak isim olarak yer aldığı tariklerde geçmektedir.²⁰⁰ Muhammed b. Zübeyr pek çok âlim tarafından cerhe uğramıŖ, İbn Hacer tarafından ise “metrûk” olarak tavsif edilmiŖtir.²⁰¹ Bu nedenle İmrân'dan nakledilen söz konusu tarikin muhaddisler nezdinde zayıf kabul edildiği dile getirilmektedir.²⁰² Hadisin İmrân'dan nakledilen ve *Kütüb-i Sitte*'de geçen diğer varyantları ise “لَا نَذَرَ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ، وَلَا فِيمَا لَا يَمْلِكُ ابْنُ آدَمَ”²⁰³ ve “لَا نَذَرَ لَابْنٍ”²⁰⁴ Ŗeklinde ve bu varyantlar sika râviler vasıtasıyla nakledilmektedir.

197 Zührî gibi hadis hâfizları, güvenilir râvilerden nakilde bulundukları neredeyse her durumda hadisi aldıkları kiŖiyi söylemiŖlerdir. Bu nedenle irsâlleri veya râviyi mübhem bırakmaları, ismi atlanan/verilmeyen râvide bir kusur olduğuna hamledilmiŖtir. Hadis hâfizlarının aktarılan âdeti nedeniyle, Yahyâ b. Saîd el-Kattân Zührî'nin irsâllerinin, baŖkaların irsâllerinden daha kötü olduğunu ifade ettiği; Yahyâ b. Maîn ve İmâm Ŗâfi'nin de onun mürsellerinin değersizliğini dile getirdiği, özellikle Süleyman b. Erkam'dan mürsel olarak rivayet ettiği hadislerin hüccet sayılmadığı görölmektedir (bk. İbn Receb, *Ŗerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 284).

198 Tirmizî, “Nüzûr” 1, (hadis nr. 1603).

199 Azimâbâdi, *'Avnü'l-ma'bûd*, IX, 89.

200 Ebû Dâvûd, “Eymân ve nüzûr” 23, (hadis nr. 3294); Nesâî, “Eymân ve nüzûr” 41, (hadis nr. 3840, 3841, 3845, 3847, 3848).

201 Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 86; Buhârî, *ed-Du'afâ'ü's-sağir*, s.104; Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, s. 235; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 259; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 421-423; Zehebi, *el-Mugnî*, II, 195; İbn Hacer, *Takrib*, s. 478.

202 Azimâbâdi, *'Avnü'l-ma'bûd*, IX, 84.

203 Nesâî, “Eymân ve nüzûr” 41, (hadis nr. 3851); İbn Mâce “Keffâret” 16, (hadis nr. 2124).

204 Nesâî, “Eymân ve nüzûr” 41, (hadis nr. 3849).

Sonuç olarak Süleyman b. Erkam başta Ebû Dâvûd olmak üzere pek çok âlim tarafından metrûk sayılmaktadır. Ebû Dâvûd onun metrûk olduğunu söylemesine rağmen *Sünen*'de rivayetini zikretmiştir. Ancak Ebû Dâvûd, Süleyman b. Erkam'ın hadisine, hem ilk rivayetteki tedlîse işaret etmek hem de hadisin asıl isnadını göstermek amacıyla yer vermiştir. Ebû Dâvûd'un söz konusu hadisin üzerinde durmasının bir başka nedeni ise hadisin ihtiva ettiği fikhî hüküm ve bu hükümle amel edilmesidir. Nitekim, Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî gibi âlimlerin Zührî'nin tedlîs yaparak Ebû Seleme'den naklettiği Hz. Âişe hadisini kullandıkları bilinmektedir.²⁰⁵

8. Abbâd b. Kesîr es-Sekafî (ö. 141)

Abbâd b. Kesîr; Sâbit el-Bünânî (ö. 127), Eyyûb es-Sahtiyânî, el-Alâ b. Abdurrahmân el-Cühenî (ö. 132), akranı Süfyân es-Sevrî gibi hocalardan hadis rivayet etmiş, kendisinden ise İbrahim b. Edhem (ö. 161), İsmail b. Ayyâş (ö. 181), Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdi (ö. 186) gibi şahsiyetler nakilde bulunmuştur.

Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, İbnü'l-Mübârek gibi âlimlerin Abbâd hakkında menfî kanaate sahip olduğu bilinmektedir.²⁰⁶ Hatta kaynaklarda Süfyân'ın Abbâd'ı tekzib ettiği ve bu nedenle onun cenazesine katılmadığına dair bir bilgi de yer almaktadır.²⁰⁷ Abbâd, Ali b. el-Medînî tarafından "lem yekün bi-şey",²⁰⁸ Yahyâ b. Maîn tarafından "leyse hadîsuhu bi-şey', leyse bi-şey fi'l-hadîs, zayıf, fi hadîsihi za'f" gibi lafızlarla cerh edilmiştir.²⁰⁹ Ahmed b. Hanbel de Abbâd'ın semâ etmediği halde yalan hadisler rivayet ettiğini dile getirmiştir.²¹⁰ Bunun yanı sıra Buhârî de Abbâd'ı "terekûhu"²¹¹ ve "seketû anh"²¹² gibi şiddetli cerh lafızlarıyla tenkid etmiştir. Ebû Dâvûd ve Nesâî Abbâd hakkında "metrûkü'l-hadîs" derken, İbn Hacer de onu "metrûk" şeklinde tavsif etmiş ayrıca Ahmed b. Hanbel'in râvi hakkında yalan hadisler rivayet ettiği şeklindeki kanaatini de aktarmıştır.²¹³ İbn Hacer'in Ahmed b. Hanbel'in Abbâd hakkındaki görüşüne yer vermesi -her ne kadar "müttehem bi'l-kizb" lafzını ayrı bir mertebede zikretse de- râviyi metrûk sayma nedenlerinden birinin kizble itham olduğunu da

205 Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, IV, 54.

206 İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, II, 167; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIV, 147.

207 Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Kitâbü'd-Du'afâ'* (nşr. Fâruk Hamâde), y.y.: Dârü'l-beyzâ, 1984, s. 122.

208 Ali b. el-Medînî, *Su'âlât*, s. 125.

209 İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 53; İbn Maîn, *Târih*, II, 71, 99, 209; Dârimî, *Târih*, s. 146.

210 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 84-85. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 290.

211 Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VI, 43; Zehebî, *el-Mugnî*, I, 466.

212 Buhârî, *et-Târihu's-sagîr* (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986, II, 97.

213 Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, I, 369; Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, s. 214; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 290.

göstermektedir.

Yukarıda aktarılan cerhlerin dışında Ebû Hâtim râvi hakkında “za’îfûl-l-hadis” diyerek sikalardan yaptığı nakillerde nekâret bulunduğuna işaret etmiştir.²¹⁴ Ebû Hâtim’in yanı sıra Dârekutnî de Abbâd hakkında “za’îf” hükmü vermiştir.²¹⁵ Ebû Zûr’a ise Abbâd’ın zabtında kusur bulunduğunu belirterek hadislerinin yazılmayacağını belirtmiştir.²¹⁶ Son olarak İbn Adî, nehy konusunda üç yüz küsur hadisnin varlığına dikkat çekerek bunların çoğunun mütâbiînin olmadığını belirtmiştir.²¹⁷

Abbâd’ın kimi âlimler tarafından “metrûk” olduğuna dikkat çekilmesi ve/veya buna delâlet eden lafızlar kullanılması, hatta bazı münekkidlerin onu vaz’a nispet etmesi, çoğunluğun kanaatinin onun terki yönünde olduğunu göstermektedir. Abbâd’ın terkinde icmâ olmasa dahi Ebû Dâvûd’a göre metrûk bir râvi olması çalışmanın konusu bağlamında incelemeyi gerektirmektedir.

Ebû Dâvûd, metrûk dediği Abbâd’ın *Sünen*’inde bir rivayetini tahrîc etmiştir. Söz konusu rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ قَدِمَ عَبَّادُ بْنُ كَثِيرٍ الْمَدِينَةَ فَمَالَ إِلَى جُلَيْسِ الْعَلَاءِ فَأَخَذَ يَبْدُو فَأَقَامَهُ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ « إِذَا انْتَهَضَ شَعْبَانُ فَلَا تَصُومُوا ». فَقَالَ الْعَلَاءُ اللَّهُمَّ إِنَّ أَبِي حَدَّثَنِي عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- بِذَلِكَ.²¹⁸

قَالَ أَبُو دَاوُدَ زَوَاهُ النَّوَوِيُّ وَشَيْبُلُ بْنُ الْعَلَاءِ وَأَبُو عُمَيْسٍ وَزُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْعَلَاءِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَكَانَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ لَا يُحَدِّثُ بِهِ قُلْتُ لِأَحْمَدَ لَمْ قَالَ لِأَنَّهُ كَانَ عَبْدَهُ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَصِلُ شَعْبَانَ بِرَمَضَانَ وَقَالَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- خِلَافَهُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَلَيْسَ هَذَا عَبْدِي خِلَافَهُ وَمَنْ يَجِئُ بِهِ غَيْرَ الْعَلَاءِ عَنْ أَبِيهِ.²¹⁹

Abdülaziz b. Muhammed (ö. 186) şöyle demiştir: “Abbâd b. Kesîr Medine’ye gelip Alâ b. Abdurrahman’ın (ö. 132) meclisine gitti, elini tutup ‘Alâ’yı ayağa kaldırdı ve: “Bu şahıs babası vasıtasıyla Ebû Hüreyre’den (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.v.) ‘Şaban ayı yarılanınca oruç tutmayınız’ buyurduğunu haber vermektedir” dedi. ‘Alâ ise: “Allah’a yemin olsun ki, babam, Ebû Hüreyre’den, o da Resûlullah’tan (s.a.v.) bana bunu haber verdi” dedi.

214 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VI, 85.

215 Dârekutnî, *Sünen*, I, 283; Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, XIV, 148.

216 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VI, 85.

217 İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 539-540, 542-543; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 280-281.

218 Ebû Dâvûd, “Savm” 12, (hadis nr. 2339); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki-Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001, “Savm” 73, (hadis nr. 2923); Tirmizî, “Savm” 38, (hadis nr. 748); İbn Mâce, “Savm” 5, (hadis nr. 1651).

219 *Sünen*’in Muhammed Avvâme tarafından yapılan tahkikinde Ebû Dâvûd’un Abbâd rivayetiyle ilgili yaptığı açıklama yer almamaktadır. Avvâme, bu açıklamaların İbn Dâse, İbn Abd gibi diğer *Sünen* râvilerinin nüshalarında yer aldığına işaret etmektedir (bk. *Sünen* [nşr. Muhammed Avvâme], III, 139, dn. 2330). Ancak açıklama, çalışmada esas alınan neşirde yer aldığı için üzerinde durulacaktır.

Ebû Dâvûd dedi ki: “Bu hadisi Sevrî, Şibl b. Alâ, Ebû ‘Umeys ve Züheyr b. Muhammed Alâ’dan rivayet etmişlerdir.” Yine Ebû Dâvûd şöyle dedi: “Abdurrahman bu hadisi rivayet etmezdi. Ahmed’e nedenini sordum. Ahmed de “Çünkü Resûlullah’ın (s.a.v.) Şaban’ı Ramazan’la birleştirdiğine dair bir rivayet biliyordu. Hâlbuki Alâ, Resûlullah’dan (s.a.v.) bunun aksini naklediyordu” dedi. Ebû Dâvûd dedi ki: “Her ne kadar bu hadisi, ‘Alâ’dan başka hiç kimse onun babasından nakletmemişse bana göre bu (‘Alâ’nın hadisi), (Abdurrahman’ın bildiği diğer rivayete) muhalif değildir.”

Abbâd hariç hadisin isnadında yer alan râviler güvenilirse de daha önce ifade edildiği üzere pek çok âlim Abbâd’ın “metrûk” olduğu kanaatinde. Bu nedenle hadis sahih bir isnada sahip değildir. Öte taraftan Ebû Dâvûd’un yukarıdaki ifadeleri, hadisin Abbâd dışında başka râviler tarafından ‘Alâ’dan nakledildiğini göstermektedir. Nitekim Tirmizî ve İbn Mâce’nin (ö. 273) *Sünen*’lerinde yer alan aynı hadisin isnadında Abbâd b. Kesîr bulunmamakta, Abdülazîz b. Muhammed hadisi yukarıdaki gibi değil de doğrudan ‘Alâ’dan rivayet etmektedir. Başka bir ifadeyle Abdülazîz söz konusu hadisi -Ebû Dâvûd’un *Sünen*’indeki gibi- hem Abbâd vasıtasıyla ‘Alâ’dan hem de doğrudan ‘Alâ’dan nakletmiştir. Abdülazîz’in her iki hocanın talebeleri arasında yer alması ise hadisi iki farklı hocadan işitmesini mümkün kılmaktadır.²²⁰ Öte yandan isnadda Abbâd’ın yer almaması isnadla ilgili hükmü de etkilemiştir. Nitekim Tirmizî isnadında Abbâd’ın yer almadığı hadis için “hasen-sahih” değerlendirmesinde bulunmuştur. Bununla birlikte söz konusu hadisin ‘Alâ’ya kadar tek tarikle geldiği görülmektedir. Dolayısıyla hadis ferddir. Nitekim hadis ile ilgili “hasen-sahih” değerlendirmesini yapan Tirmizî de söz konusu hadisin sadece ‘Alâ tarikinden haberdar olduğunu söyleyerek bu duruma işaret etmiştir. Öte yandan Ebû Dâvûd’un hocası Ahmed b. Hanbel’in söz konusu hadis hakkında “münker” dediği bilinmektedir. Münzirî’ye göre ise Ahmed b. Hanbel’in hadisi münker sayma sebebi, ‘Alâ b. Abdurrahman’dır. Zira ‘Alâ bazı âlimler tarafından tenkid edilmiş ve bu hadiste teferrüd etmiştir. Ancak ‘Alâ, İmâm Mâlik, Müslim (ö. 261) gibi âlimlerin hadisini aldığı bir râvidir.²²¹ Münzirî’nin verdiği bu bilgidен, aslında ‘Alâ’nın zayıf bir râvi olmadığı anlaşılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî gibi âlimlerin hakkında farklı değerlendirmelerde

220 Oryantalistler bir râvinin hadisi, bir hocadan hem vasıtalı hem de vasıtasız olarak doğrudan rivayet ettiği durumları genellikle şüpheli kabul etmişler, vasıtasız ikinci tariki yayılma (Joseph Schacht (1902-1969) veya dalış (G. H. A. Jynboll [1935-2010]) şeklinde adlandırmışlardır. Oryantalistlerin söz konusu iddiaları ve bu iddiaların tenkidi için bk. Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İstanbul: İSAM, 2013, s. 206-214.

221 Münzirî, Zekiyyüddin Ebû Muhammed Abdülazîm b. Abdülkavî, *Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd*, (nşr. Muhammed Ali Beyzûn), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1421/2001. II, 289-290, (hadis nr. 2237).

bulunduğu hadisin akabinde Ebû Dâvûd'un yukarıda aktarılan açıklamaları da önem arz etmektedir. Zira Ebû Dâvûd burada, aynı hadisi 'Alâ'dan Abbâd dışında Süfyan es-Sevrî, Şibl b. Alâ (ö. ?), Ebû 'Umeys el-Hüzeli (ö. 151) ve Züheyr b. Muhammed'in (ö. 162) rivayet ettiğini haber vermektedir.²²² Bu râviler arasında ise yalnızca Şibl b. 'Alâ zayıftır.²²³ Esasen Abbâd'ın mütâbii olan râviler, sadece Ebû Dâvûd'un saydığı râvilerle sınırlı değildir. Zira Ebû Dâvûd'un zikrettiği dört râvi dışında Müslim b. Hâlid (ö. 179), Ravh b. Kâsım (ö. 141), Muhammed b. Velid (ö. ?), Süfyan b. Uyeyne gibi güvenilir isimler de aynı hadisi doğrudan 'Alâ'dan rivayet etmişlerdir.²²⁴

Ebû Dâvûd'un yaptığı açıklamada değinilmesi gereken başka bir husus da Abdurrahman b. Mehdi'nin 'Alâ'nın naklettiği hadisi kabul etmemesidir. Zira Abdurrahman b. Mehdi'ye ulaşan başka bir hadiste, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ramazan ile Şaban aylarını birleştirdiği ifade edilmiştir. Bu nedenle Abdurrahman b. Mehdi, 'Alâ'dan hadisini tahdis etmemiştir. Ancak Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen birbirine muhalif pek çok hadisi vardır ve hadis âlimleri bu tür rivayetleri terk etmek yerine imali yeğlemiş ve bir usûl/disiplin geliştirerek ihtilâf-ül-hadis ilmi adı altında söz konusu meselenin halli üzerinde mesai harcamışlardır. Aynı durum Abbâd'ın 'Alâ'dan naklettiği hadis için de geçerlidir. Nitekim, âlimler Şaban'ın ikinci yarısında oruç tutmayı nehyeden hadislerle Şaban ile Ramazan'ı birleştirerek oruç tutmayla ilgili birbirine muhalif gibi görünen hadisleri telif ederek söz konusu ihtilafı gidermeye çalışmışlardır.²²⁵ Buna binâen Ebû Dâvûd'un, Abbâd'ın hadisiyle ilgili "وَلَيْسَ هَذَا عَنْدِي خِلَافَةً" bana göre bu hadis diğer hadise muhalif değildir" değerlendirmesi isabetli görünmektedir.

Sonuç olarak diğer *Sünen*'lerde yer alan rivayetin, Ebû Dâvûd'daki rivayet

222 Süfyan es-Sevrî'den gelen rivayete hadis kaynakları arasında rastlayamadık. Şibl b. Alâ'nın rivayeti için bk. Ebû Tâhir, Muhammed b. Ahmed el-Lahmî, *Meşyâhatü Ebî Tâhir* (nşr. Şerif Hâtîm b. Ârif el-Avni), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1997, s. 110, (hadis nr. 39). Ebû 'Umeys'in rivayeti için bk. İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe, *el-Musannef li-İbni Ebî Şeybe* (nşr. Muhammed Avvâme), Cidde: Dârü'l-Kible, 1427/2006, VI, 145, (hadis nr. 9119); Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997, XV, 441, (hadis nr. 9707); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Savm" 73, (hadis nr. 2923). Züheyr b. Muhammed'in rivayeti için bk. İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993, VIII, 358, (hadis nr. 3591).

223 İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 73; Zehebi, *el-Mugnî*, I, 421.

224 Müslim b. Hâlid için bk. İbn Mâce, "Savm" 5, (hadis nr. 1651); Ravh b. Kâsım'ın rivayeti için bk. Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî Avâne* (nşr. Eymen b. Ârif ed-Dimeşki), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998, II, 171, (hadis nr. 2710); İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 355-356, (hadis nr. 3589); Muhammed b. Velid ez-Zübeydî için bk. Ebû Avâne, *Müsned*, II, 171, (hadis nr. 2712). Süfyan b. Uyeyne için bk. Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm es-San'ânî, *el-Musannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut: el-Meclisü'l-ilmî, 1391/1972, IV, 161, (hadis nr. 7325).

225 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts., IV, 128-129; Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VI, 330-331.

kadar tafsîlâtli olmadığını, sadece Ebû Dâvûd'un, Abbâd ile ilgili ayrıntılara yer verdiğini belirtmek gerekir. Öte taraftan Ebû Dâvûd başta olmak üzere Buhârî, Nesâî ve İbn Hacer gibi âlimler Abbâd'ın "metrûk" olduğunu ifade etmektedir. Bu durum Ebû Dâvûd'un metrûk râvilerden hadis almadığına dair ifadesine ters düşmektedir. Ancak Ebû Dâvûd, hadisin akabinde verdiği bilgi ile Abbâd'ın dışında hadisi rivayet eden güvenilir pek çok râvinin olduğuna dikkat çekmektedir ki söz konusu durumun Abbâd'dan gelen hadisi tahrîc etmekte bir sakınca görmemesine neden olduğu anlaşılmaktadır.

9. *Ebû Eyyûb Yahyâ b. Meymûn b. Atâ et-Temmâr el-Kuraşî* (ö. 190)

el-Basrî ve el-Bağdâdî künyeleriyle de anılan Yahyâ b. Meymûn; Sâbit el-Bünânî (ö. 127), Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (ö. ?), Âsım el-Ahvel (ö. 142) gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Kendisinden nakilde bulunanlar arasında ise Mu'temir b. Süleyman (ö. 187), Ali b. Müslim et-Tûsî (ö. 259) gibi râviler yer almaktadır.²²⁶

Yahyâ b. Meymûn sadece Ali b. el-Medîni tarafından "za'if" lafzıyla cerh edilmiş,²²⁷ pek çok âlim tarafından ise ağır tenkidlere maruz kalmıştır. Nitekim Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Meymûn hakkında "leyse bi-şey" demekte,²²⁸ Amr b. Ali el-Fellâs, Yahyâ b. Meymûn'un mevzû ve münker hadisler rivayet ettiğine işaret ederek onun hakkında "kezzâb" ifadesini kullanmaktadır.²²⁹ Sâcî'nin de Yahyâ'yı, yalancılıkla cerh ettiği, Ali b. Zeyd'den bâtil hadisler rivayet ettiğini haber verdiği nakledilmektedir.²³⁰ Ebû Ahmed Hâkim el-Kebîr'in de (ö. 378) "seketû anh" dediği bilinmektedir.²³¹ Ayrıca İbn Hibbân Yahyâ'nın hadislerinin kendi masnûâtından başka bir ifadeyle mevzûatından olduğunu belirtmiştir.²³²

İbn Adî Yahyâ'nın hiçbir rivayetinin mahfûz olmadığını kaydetmiş,²³³ Yahyâ hakkında Müslim b. Haccâc "münkerü'l-hadis",²³⁴ Nesâî "leyse bi-sika velâ me'mûn" değerlendirmesinde bulunmuştur.²³⁵ Dârekutnî ise Yahyâ b. Meymûn'u

226 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 10-11.

227 Hatîb, *Târih*, XVI, 190; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 11.

228 Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, IV, 426; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 76; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, III, 204; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 11.

229 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 189; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 75-76; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 11.

230 İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 394.

231 İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 394.

232 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 121.

233 İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 78.

234 Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ* (nşr. Abdürrahim Muhammed el-Kaşgarî), Medine: el-Meclisü'l-İlmî, 1404/1984, s. 69; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, III, 204; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 11.

235 Hatîb, *Târihu Bağdâd*, XVI, 191; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, III, 204; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 12.

“metrûk” olarak tavsif etmiştir.²³⁶ Zehebî de “terekûhu” diyerek kendisini şiddetli şekilde cerh etmiş, ayrıca Dârekutnî dışında pek çok âlimin Yahyâ hakkında “metrûk” dediğini kaydetmiştir.²³⁷ İbn Hacer de Yahyâ’yı “metrûk” olarak tavsif eden münekkidler arasında yer almaktadır.²³⁸

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Yahyâ b. Meymûn metrûk bir râvidir. Nitekim hakkında hiç tevsîk lafzı kullanılmamış, bilakis cerh edilmiş ve bazı âlimler tarafından kızbe nispet edilmiştir. Aktarılanlara rağmen, İbn Hacer’in verdiği bilgiye göre Ebû Dâvûd’un Yahyâ b. Meymûn’dan rivayet edip etmediği konusu ihtilâflıdır. Nitekim *Kemâl* sahibi Makdisî, Ebû Dâvûd’un Yahyâ b. Meymûn’un rivayetine yer verdiğini dile getirirken, Mizzî bunun aksini savunmaktadır.²³⁹ Mizzî, tercemesine yer verdiği râvinin hadis rivayet ettiği hocalarını ve kendisinden rivayet eden talebelerini zikrederken râvinin o hocadan veya talebeden rivayetin hangi kaynaktan yer aldığını göstermek amacıyla hoca ve talebenin isimlerini zikrettikten sonra bazı remizler kullanmaktadır. Bu da o râvinin o kaynaktan kaç rivayetin bulunduğunu tespit etmeye yardımcı olmaktadır. Ancak Yahyâ b. Meymûn b. Atâ’nın hoca veya talebelerinden sonra ‘s’ remzi koymamıştır. Bu husus da Mizzî’nin râvinin Ebû Dâvûd’daki rivayetine vakıf olamadığını göstermektedir.²⁴⁰ Nitekim *Sünen*’de Yahyâ b. Meymûn b. Atâ’dan nakledilen herhangi bir rivayete rastlanmamıştır.²⁴¹

10. Ebû'l-Mühezzim et-Temîmî (ö. ?)

Daha çok künyesi ile meşhur olan râvinin isminin Yezid b. Süfyân veya Abdurrahman b. Süfyân olduğu söylenmektedir. Yalnızca Ebû Hüreyre’den hadis rivayet etmiş, kendisinden ise Şu’be b. el-Haccâc, Hammâd b. Seleme, Habîb el-Muallim gibi isimler nakilde bulunmuştur.²⁴²

Şu’be b. el-Haccâc Ebû'l-Mühezzim’den hadis nakletmeyi terk etmiş²⁴³ ve

236 Dârekutnî, *el-İlel: Tekmile*, XII, 27; Hatîb, *Târih*, XVI, 191; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du’afâ’ ve’l-metrûkin*, III, 204; Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, XXXII, 11.

237 Zehebî, *el-Kâşif*, II, 377; a.mlf., *el-Mugnî*, II, 414.

238 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 597.

239 İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 394.

240 Nitekim *Tehzibü’l-Kemâl* nâşiri de bu konuya işaret etmiştir. Ayrıca kitabın bir nüshasının haşiyesinde Mizzî’nin “Ebû Dâvûd, Yahyâ b. Meymûn b. Atâ’nın değil, Yahyâ b. Meymûn el-Hadrâmî’nin rivayetine yer vermiştir” dediğini belirtmiştir (bk. *Tehzibü’l-Kemâl*, XXXII, 10, dn. 1).

241 *Sünen*’de sadece Ebû Amra künyeli Yahyâ b. Meymûn el-Hadrâmî (ö. 114) isimli bir râvi bulunmaktadır. Ancak bu râvinin hocaları ve talebelerinden hareketle yukarıda adı geçen Yahyâ’dan farklı bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Bu râvinin *Sünen*’de geçen hadisi ise “لَا تَجَالِسُوا أَهْلَ الْقَدْرِ وَلَا تَقَاتِبُوهُمْ” şeklindedir (bk. Ebû Dâvûd, “Sünne” 17, (hadis nr. 4217).

242 Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, XXXIV, 327.

243 Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, VIII, 339; a.mlf., *ed-Du’afâ’ü’s-sagîr*, s. 126; Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, XXXIV, 328.

kendisini hadis uydurmakla cerh etmiştir. Şu'be, terk etme nedenini "Ebü'l-Mühezzim'e birkaç kuruş para verseler yetmiş hadis rivayet eder" şeklinde açıklamıştır.²⁴⁴ Bu nedenle her ne kadar kendisinden yüze yakın hadis yazmışsa da bu hadislerden hiçbirisini rivayet etmemiştir.²⁴⁵ Amr b. Ali el-Fellâs, Abdurrahman b. Mehdî ve Yahyâ el-Kattân'ın da Ebü'l-Mühezzim'den hadis rivayet etmediklerini haber vermiştir.²⁴⁶ Bu nedenle Ebü'l-Mühezzim bazı münekkidler tarafından şiddetli şekilde tenkid edilmiştir. Nitekim İbn Maîn Ebü'l-Mühezzim'i "leyse bi-şey",²⁴⁷ İbn Cüneyd "şibhü'l-metrûk",²⁴⁸ Nesâî "metrûkü'l-hadis",²⁴⁹ Dârekutnî "yutraku",²⁵⁰ Münzirî ve İbn Hacer ise "metrûk"²⁵¹ olarak tavsif etmiştir.

Öte yandan Ahmed b. Hanbel Ebü'l-Mühezzim'i Sehâvî'ye göre ta'dîlin altıncı mertebesinde bulunan "mâ akrabe hadîseh" lafzıyla ta'dîl etmiş; Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim ise sırasıyla "leyse bi'kavî", "za'îfü'l-hadis",²⁵² Zehebî "da'afûhu"²⁵³ ifadeleriyle râvinin zayıflığına işaret etmişlerdir. İbn Hibbân, Ebü'l-Mühezzim'i çok hata yapan ve yanılan râviler arasında saymış ayrıca sikalara muhalefet eden rivayetleri arttırdığında adâlet sınırlarından çıkacağını dile getirmiştir.²⁵⁴ İbn Adî de Ebü'l-Mühezzim'in rivayet ettiği hadislerin pek çoğunun mahfûz olmadığını kaydetmiştir.²⁵⁵ Sâcî ise münker rivayetlerinin bulunduğu dikkat çekerek bunların hüccet değeri taşımadığının altını çizmektedir.²⁵⁶

Neticede Ebü'l-Mühezzim'in ilk dönem münekkidleri tarafından terk edildiği, bazı münekkidler tarafından metrûk, bazıları tarafından ise zayıf kabul edildiği, Ahmed b. Hanbel tarafından ise ta'dîl edildiği görülmektedir. Çoğunluğun ise râvinin terki üzerinde ittifak ettiğini söylemek mümkündür. Ancak Ebû Dâvûd Ebü'l-Mühezzim'i "zayıf" olarak tavsif etmiştir.²⁵⁷ Ayrıca *Sünen*'de rivayetini verdikten sonra bunu belirterek, hadisinde vehim olduğunu açıklamıştır.

Ebü'l-Mühezzim'in *Sünen*'de yalnızca bir rivayeti yer almaktadır:

244 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, IX, 237; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, IV, 383; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 269; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 148.

245 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 269; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 595.

246 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 269; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 328.

247 İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 54; İbn Maîn, *Su'âlâtü İbn Cüneyd*, s. 402; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 148; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 328.

248 İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, III, 209; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 595.

249 Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, s. 252; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 148; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 328.

250 Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, s. 71.

251 Münzirî, *Muhtasar*, II, 70, (hadis nr. 1776); İbn Hacer, *Takrîb*, s. 676.

252 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 269; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 328.

253 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 426.

254 İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, III, 99.

255 İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 150; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 595.

256 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 328; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 595.

257 Ebû Dâvûd, "Menâsik" 43, (hadis nr. 1856).

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ خَبِيبِ الْمَعْلَمِ عَنْ أَبِي الْمُهَازِمِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ أَصَبْنَا صِرْمًا مِنْ جَرَادٍ فَكَانَ رَجُلٌ مِنَّا يَضْرِبُهُ بِسَوْطِهِ وَهُوَ مُحَرَّمٌ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ هَذَا لَا يَصْلُحُ فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «إِنَّمَا هُوَ مِنْ صَيْدِ الْبَحْرِ». سَمِعْتُ أَنَا دَاوُدَ يَقُولُ أَبُو الْمُهَازِمِ ضَعِيفٌ وَالْحَدِيثَانِ جَمِيعًا وَهَمَّ.²⁵⁸

Ebü Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Bir çekirge sürüsüne rastladık. İçimizden biri ihramlı olduğu halde kamçısıyla (çekirgelere) vuruyordu. Kendisine bunun uygun (bir hareket) olmadığı söylendi. Bu olay Hz. Peygamber'e (s.a.v.) haber verildi de Hz. Peygamber (s.a.v.): "O ancak deniz av(lar) indandır" buyurdu.

Ebü Dâvûd dedi ki: "Ebü'l-Mühezzim zayıftır, (bu ve bir önceki) her iki hadis de hatalıdır."

Ebü Dâvûd hadisin akabinde yaptığı açıklamada Ebü'l-Mühezzim'in zayıf ve rivayetinin hatalı olduğunu ifade etmektedir. Hatalı olduğuna işaret ettiği diğer hadis ise Ebü'l-Mühezzim'in hadisinden önce naklettiği yine Ebü Hüreyre'den rivayet edilen "الْجَرَادُ مِنْ صَيْدِ الْبَحْرِ" hadisidir.²⁵⁹ Zira bu hadisin isnadında yer alan Meymûn b. Câbân'ın hadisiyle ihticâc edilmediği belirtilmektedir.²⁶⁰

Ebü Dâvûd'un naklettiği bu hadisi, Ebü'l-Mühezzim dışında Ebü Hüreyre'den rivayet eden başka bir râvi bulunmamaktadır. Nitekim Tirmizî, hadisin yalnızca Ebü'l-Mühezzim tarikiyle geldiğine işaret ederek hadisin "garib" olduğunu belirtmektedir.²⁶¹ Dolayısıyla Ebü'l-Mühezzim'e mütâbaat eden başka bir râvinin varlığından söz edilememektedir. Bunun yanı sıra başka bir sahâbiden aynı mânada bir hadisin nakledildiğine de rastlanmamaktadır.

Netice itibariyle esasında Ebü Dâvûd, Ebü'l-Mühezzim'in hadisini delil olarak kullanılması ve fikhî mesâilden olması nedeniyle tahrîc etmiştir. Bu fikhî mesele çekirgenin kara hayvanı mı yoksa deniz hayvanı mı olduğu, buna bağlı olarak ihramlının çekirgeyi öldürüp öldürmeyeceği meselesidir. Zira ihramlının deniz hayvanını öldürmesinde bir sakınca yok iken kara hayvanını öldürmesi yasaktır. Tirmizî'nin verdiği bilgiye göre ihramlının çekirge avlayıp yemesine ruhsat veren Ebü Saîd el-Hudrî, Urve b. Zübeyr gibi âlimler, Ebü'l-Mühezzim'in hadisiyle ihticâc etmektedir.²⁶²

Her hâlükârda Ebü Dâvûd'un da işaret ettiği üzere, Ebü'l-Mühezzim zayıf bir râvidir ve hadisi sahih değildir. Bununla birlikte bu konuda sahih isnadla gelen başka bir hadis de tespit edilememiştir. Nitekim Münzirî'nin vermiş olduğu

258 Ebü Dâvûd, "Menâsik" 43, (hadis nr. 1856); Tirmizî, "Hac" 27, (hadis nr. 866); İbn Mâce, "Sayd" 9 (hadis nr. 3222).

259 Ebü Dâvûd, "Menâsik" 43, (hadis nr. 1855).

260 Münzirî, *Muhtasar*, II, 70, (hadis nr. 1775). Ancak râvi hakkında kaynaklarda aşırı cerh'in yer almadığını belirtmek gerekir.

261 Tirmizî, "Hac" 27, (hadis nr. 866).

262 Tirmizî, "Hac" 27, (hadis nr. 866).

bilgiye göre, Ebû Bekr el-Me'âfirî, çekirgenin deniz hayvanı olması ve buna bağlı olarak ihramlıya çekirgeyi öldürdüğü takdirde dinî açıdan herhangi bir cezânın gerekmediği hususunda sahih bir hadisin bulunmadığını vurgulamaktadır.²⁶³

Sonuç

Yapılan tespitlere göre *Sünen*'de cerh-ta'dîl âlimleri tarafından metrûk, metrûkü'l-hadîs ve yalancı olmakla cerh edilen on râvi bulunmaktadır. Üstelik bu on râvi arasında Ebû Dâvûd'un da ciddi şekilde tenkid ettiği ve metrûk olarak tavsif ettiği râvilerin varlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla eserinde metrûkü'l-hadîs râvilerin rivayetlerine yer vermediğini belirten Ebû Dâvûd'un bu on râvinin rivayetini hangi bağlamda zikrettiği sorusunun cevabı da önem arz etmektedir.

İnceleme esnasında ulaşılan bilgilere göre Ebû Dâvûd'un, Hâlid'in rivayetini asıl hadisin mütâbîi olarak zikrettiği, fakat asıl hadisin de sahih olmadığını belirttiği; İbn Zebâle'den hadis tahrîc etmediği, yalnızca hadiste geçen bir ifadenin açıklamasını naklettiği; Yahyâ b. el-'Alâ'yı ise pek çok âlim yalancılıkla cerh etmesine rağmen hadisine ma'mûlün bih olduğu için "Kitâbü'l-Eymân ve nüzûr"da yer verdiği anlaşılmaktadır.

Ebân b. Ebû Ayyâş'ın rivayetini makrûnen; İbn Ebû Ferve'nin rivayetini asıl hadisin başka bir tarikine işaret etmek amacıyla; Eyyûb b. Hût'un rivayetini münker olduğunu açıklamak kaydıyla; Süleyman b. Erkam'ın rivayetini asıl olarak zikrettiği hadisteki tedlîse dikkat çekmek ve asıl isnadı göstermek için; Abbâd b. Kesîr'in rivayetini, rivayetin pek çok güvenilir râvi tarafından nakledildiğine işaret etmek suretiyle; Ebû'l-Mühezzim'in rivayetini ise bu râvinin zayıflığını ve hadisindeki vehmi belirterek naklettiği ortaya çıkmaktadır.

Aynı zamanda Eyyûb b. Hût ve Ebû'l-Mühezzim dışında diğer râvilerden gelen rivayetlerin güvenilir başka tarikleri bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu râvilerin rivayetlerinde teferrûd etmeyen ve diğer güvenilir râvilerin rivayetlerine muhalefet etmeyen râviler olduğu anlaşılmaktadır. Eyyûb ve Ebû'l-Mühezzim'in ise rivayetlerini destekleyen güvenilir tarikleri olmamakla birlikte Ebû Dâvûd rivayetlerinde tek kalan her iki râvinin hadisinin akabinde açıklama yaparak bu hadislerden birinin münker, diğerinin hatalı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla *Sünen*'de yer alan bu rivayetlerin isnad açısından ciddi problemleri olmakla birlikte metrûk veya mevzû kapsamında değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir.

Neticede Ebû Dâvûd'un *Sünen*'de rivayetlerine yer verdiği bu râvilerin ikisi hariç diğerlerinin rivayetlerinin güvenilir bir aslının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Ebû Dâvûd'un "metrûkü'l-hadîs râviden hadis almadım" ifadesinden kastedilen mânâyla ilgili İbn Receb'in yorumlarına ek olarak, Ebû Dâvûd'un

263 Münzirî, *Muhtasar*, II, 70.

metrûkü'l-hadîs râvi ile güvenilir râvilere muhalefet ederek rivayetinde tek kalan ve rivayeti bir asla dayanmayan mecrûh râvileri kastetmiş olabileceği sonucuna varmak mümkündür.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XII (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut: el-Meclisü'l-ilmî, 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, I-IV (nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs), Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422/2001.

Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, I-L (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416-1421/1995-2001.

Su'âlâtü Ebî Dâvûd li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvâti ve ta'dilihim (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414/1994.

Ali b. el-Medînî, Ebü'l-Hasen Ali b. Abdullah es-Sa'dî, *Su'âlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebû Şeybe li Ali b. el-Medînî* (nşr. Muvaffak Abdullâh Abdülkâdir), Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404.

Âsım Efendi, *el-Okyanûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, I-IV, İstanbul, 1304-1305.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2009.

Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr ed-Diyânüvî, *Avnü'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XVI, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1410-1417/1990-1997.

Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhâneddîn İbrâhim b. Ömer el-Bikâî, *el-Nüketü'l-vefiyye bi-mâ fî şerhi'l-Elfiyye*, I-II (nşr. Mâhir Yasin Fahl), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ'î's-sagîr* (Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986.

et-Târîhu'l-kebîr, I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

et-Târîhu's-sagîr, I-II (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986.

Sahîhu'l-Buhârî (nşr. Abdülmelik Mücâhid), Riyad: Dârü's-selâm, 1419/1999.

Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl* (nşr. Abdülazîm Abdülalîm el-Bestevî), Pakistan: Hadith Academy, 1411/1990.

Çakan, İsmail Lütî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV, 2009.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* (nşr. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.

el-İlelül-vâride fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye, I-XI (nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi), Riyad: Dârü Taybe, 1405-1416/1985-1996.

Su'âlâtü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî (nşr. Abdürrahim Muhammed el-Kâşgarî), Pakistan: yay.y., 1404.

Sünenü'd-Dârekutnî, I- VI (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.

Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî (nşr. Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreys), Riyad: yay.y., 1427.

Dârimî, Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-Dârimî, *Târihu Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî 'an Ebî Zekerriyyâ Yahyâ b. Ma'în fî tecrîhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm* (nşr. Ahmed Muhammed Nürseyf), Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1400/1980.

Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvûd'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I-III (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1421/2000.

Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyini, *Müsnedü Ebî Avâne*, I-V (nşr. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1926/2005.

Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî (nşr. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ), Riyad: el-Mektebü'l-İslâmî, 1417/1997.

Su'âlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, I-II (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.

Kitâbü's-Sünen, I-II, Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000.

Kitâbü's-Sünen, I-V (nşr. Muhammed Avvâme) Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1425/2004.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Kitâbü'd-Du'afâ'* (nşr. Fârûk Hamâde), Rabat: Dârü'l-beyzâ, 1984.

Ebû Tâhir, Muhammed b. Ahmed el-Lahmî, *Meşyahatü Ebî Tâhir* (nşr. Şerîf Hâtım b. Ârif el-Avnî), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1997.

Ebû Zür'a, Ubeydullah b. Abdülkerîm er-Râzî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve ecvibetühü 'alâ es'ileti'l-Berza'î* (nşr. Sa'dî el-Hâşimî), Medine: Mektebetü İbn Kayyim, 1409/1989.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyan el-Fesevî, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târih*, I-IV (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medine: Mektebetü't-dâr, 1410.

Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdullâh el-Halîlî el-Kavzînî, *Kitâbü'l-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'il'l-hadîs*, I-III (nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.

Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, I-II (nşr. Ebû İshâk İbrâhim b. Mustafa Âl-i Bahbah ed-Dimyâtî), y.y.: Dârü'l-Hüdâ, 1423/ 2003.

Târihu Medîneti's-selâm ve ahhârî muhaddisihâ ve zikru kuttânihâ'l-'ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridihâ, I-XVII (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, I-IV (nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh), Halep: Matbaatü'l-ilmiyye, 1351-1352/1932-1934.

Irâkî, Zeyneddîn Ebû'l-Fazl Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *et-Tebîr ve't-tezkire*, I-III (nşr. Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî), Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1354.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl* (nşr. Âdil Ahmed Müveccid-Ali Muhammed Muavviz), Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.

el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl (nşr. Komisyon), VII, Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah ed-Dımaşkî, *Târihu medîneti Dımaşk*, I-LXXIX (nşr. Muhıbbüddin Ebû Saîd el-Amrevî), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415-1421/1995-2000.

İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1371/1952.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe, *el-Musannef li-İbni Ebî Şeybe*, I-XXVI (nşr. Muhammed Avvâme), Cidde: Dârü'l-Kıble, 1427/2006.

İbn Hacer, Şihâbeddîn Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz -Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhibbuddin el-Hatîb), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.

en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh, I-II (nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr), Riyad: Dârü'r-Râye, 1415/1994.

Lisânü'l-Mizân, I-IX (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.

Tehzibü't-Tehzib, I-IV, y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.

Takribü't-Tehzib (nşr. Muhammed Avvâme), Haleb: Dârü'r-Reşid, 1411/1991.

Telhisü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr, I-IV (nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs b. Kutb), y.y.: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, I-III (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1412/1992.

Sahîhu İbn Hibbân, XVIII (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.

Kitâbü's-Sikât, I-IX (nşr. Muhammed Abdülmûîd Han), Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393-1398/1973-1978.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadis* (nşr. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar), Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1419/1999.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-V (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.

İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I-II (nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr), Dimaşk: Matbûâtî mecmâi'l-lügati'l-Arabiyye, 1405/1985.

Târîhu Yahyâ b. Ma'in, I-II (nşr. Abdullah Ahmed Hasan), Beyrut: Dârü'l-kalem, ts.

Su'âlâtü İbn Cüneyd (nşr. Ahmed Muhammed Nûrseyf), Medine: Mektebetü't-dâr, 1408/1988.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman Receb el-Bağdâdî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk: Dârü'l-Mellâh, 1398/1978.

- İbn Sa'd**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib el-Hâşimî, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebîr*, I-XI (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1421/2001.
- İbn Şâhin**, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn* (nşr. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kâşgarî), Medine: yay.y., 1409/1989.
- İbnü'l-Cevzî**, Cemâleddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali el-Bağdâdî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, I-III (nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1406/1986.
- İclî**, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullâh el-İclî, *Mâ'rîfetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ' ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim*, I-II (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405-1985.
- İmdâdülhak**, İkrâmullah, *el-İmâm 'Ali b. el-Medîni ve menhecühû fî nakdi'r-ricâl*, Mekke: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408.
- Kâdî**, Ebû Tâlib, *'İlelü't-Tirmizî el-kebîr* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî v.dğr.), Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1409/1989.
- Karagözoğlu**, Mustafa Macit, *Zayıf Râviler: Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetleri*, İstanbul: İFAV, 2014.
- Karakaya**, Zühal, *Cerh Lafzı Olarak Metrûk ve Metrûkü'l-hadîs -Ebû Dâvûd'un Sünen'i Örneği-* (yüksek lisans tezi, 2017), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karayığit**, Rahime, *Duafâ Literatüründe Serikatü'l-Hadîs Kavramı* (yüksek lisans tezi, 2016), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıl**, Fatma, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İstanbul: İSAM, 2013.
- Leknevî**, Ebü'l-Hasenât Abdülhay el-Leknevî el-Hindî, *er-Ref' ve't-tekmîl fî'l-cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Dârü's-selâm, 1421/2000.
- Mizzî**, Cemâleddîn Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403-1413/1983-1992.
- Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, I-XIV (nşr. Abdüssamed Şereffeddin), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Münzirî**, Zekiyyüddîn Ebû Muhammed Abdülazîm b. Abdülkavî, *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd*, I-IV (nşr. Muhammed Ali Beyzûn), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2001.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Künâ ve'l-esmâ* (nşr. Abdürrahim Muhammed el-Kaşgarî), Medine: el-Meclisü'l-İlmî, 1404/1984.

Sahîhu Müslim (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Beyrut: Dârü'l-Kurtuba, 1430/2009.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1976.

es-Sünenü'l-kübrâ, I-XII (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki- Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-Hâfız Celâleddîn es-Süyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî, I-IX (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1414/1984.

Robson, James, "Suneni Ebû Dâvûd Nüshalarının Rivayeti" (çev. Talat Koçyiğit), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/1-4 (1956).

Sehârenfûrî, Halîl Ahmed b. Mecîd Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, I- XX (nşr. Muhammed Zekerîyyâ Kandehlevî), Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.

Sehâvî, Şemseddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-mu îş bi-şerhi Elfiyyeti'l- adis li'l-'Trâkî*, I-V (nşr. Abdülkerîm b. Abdullah b. Abdurrahman b. el-Hudayr- Muhammed b. Abdullah b. Fehîd Âl-i Fehîd), Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr el-Hudayrî, *Kitâbü esmâ'l-müde'llisîn* (nşr. Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasan Nassâr), Beyrut: Dârü'l-Cil, 1412/1992.

Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisârî 'ulûmi'l-hadîs*, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-neşr ve't-tevzî', 1417/1996.

Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, I-VI (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.

Turhan, Halil İbrahim, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır*, İstanbul: İFAV, 2015.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, I-IV (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1404/1984.

Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, İstanbul: İFAV, 2015.

Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-kütübî's-sitte*, I-II (nşr. Muhammed Avvâme-

Ahmed Muhammed Nemr el-Hatib), Cidde: Dârü'l-kıble li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992.

Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl, I-IV (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963.

el-Mugni fî'd-du'afâ, I-II (nşr. Nûreddin Itr), Katar: İdâretü ihyâi't-türâs, ts.
er-Ruvâtü's-sikât el-mütekellimü fihim bimâ-lâ yücibü reddehüm (nşr. Muhammed İbrahim el-Mevsilî), Beyrut:Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1412/1992.

Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, I-XXV (nşr. Şuayb el-Arnaût-Kâmil el-Harrât), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402-1417/1982-1996.

Istılahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı*

Hatice Karadeniz**

Özet

Münker hadis teriminin mütekaddimûn ve müteahhirûn tarafından farklı anlamlarda kullanılması, terimin asıl manası hususunda bir karışıklığa yol açmaktadır. İlk dönemlerde farklı hadis türlerini ifade etmek üzere kullanılan münker kavramı, sonraları anlam bakımından tedricî bir daralma yaşamıştır. İbnü's-Salâh ile başlayan bu daralma İbn Hacer ile son hâlini almıştır. Son dönemde münker hadis genellikle 'zayıf râvinin kendisinden daha evlâ olan râviye muhalefet ettiği ferd rivâyet' şeklindeki daha dar manasında kullanılmaktadır. Bununla birlikte yine son dönemde özellikle Arap dünyasında münker hadisin, ilk dönem hadis münekkitlerinin kullandığı asıl manasında kullanılması gerektiği yönünde dikkat çeken bir yaklaşım bulunmaktadır. Buna göre 'münker' kavramı, birtakım karinelerle -özellikle teferrüd- hatalı olduğu anlaşılan (bütün) rivâyetler için kullanılmaktadır. Bu çalışmada 'münker hadis' kavramının tarihi süreçte geçirdiği değişimler hadis usûlü eserleri bağlamında incelenmiştir. Netice itibarıyla tarihi süreçte birçok durumu ifade etmek üzere kullanılan 'münker'in anlaşılmasının, bu hükmü veren âlimin kullanımına dair bilginin bulunup bulunmamasına bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Münker hadis, mütekaddimûn, müteahhirûn, teferrüd, ferd hadis.

* Bu makale "Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Arş. Gör., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, hatice.karadeniz@yalova.edu.tr.

Abstract

The use of the term of unfamiliar hadith (*munkar*) in different meanings by previous (*mutaqaddimūn*) and later (*muta'akhkhirūn*) hadith scholars has caused a confusion about the real meaning of the term. The meaning of the unfamiliar hadith used to indicate different types of *ahadith* in previous periods had gradually narrowed in later stages. This gradual narrowing of the meaning which had started with Ibn al-Salāh took its final form with Ibn Hajar. In later periods, unfamiliar hadith had been used in narrower meaning: 'isolated narration of the weak transmitter as opposed to that of more reliable one'. However, in the recent period, especially among Arabic scholars, there is a noteworthy approach about unfamiliar hadith that proposes the term of unfamiliar hadith to be used in its original meaning preferred by previous hadith scholars. According to this approach, the term of unfamiliar hadith must be used about all of the *ahadith* detected as erroneous based on various evidence, especially *tafarrud*. In the present paper, historical development of the term of unfamiliar hadith has been examined based on hadith methodology books. In the end, it was concluded that correct understanding of the term which had been used in different meaning in the past depends on the information as to which meaning was chosen by the hadith scholar who labelled a transmission as *munkar*.

Key Words: Unfamiliar hadith (*munkar*), *mutaqaddimūn*, *muta'akhkhirūn*, *tafarrud*, *fard* hadith.

Giriş

Bir ilmin 'ilim' hâline gelmesi ıstılahlarının gelişimi ile doğrudan irtibatlıdır. İstılahların doğuş ve gelişim süreci aynı zamanda bunların ait olduğu ilmi disiplinin de diğer disiplinlerden ayrılarak ilimleştiğinin göstergesidir. Ancak ıstılahlarının yerleşmediği dönemde ilmin var olmadığını söylemek mümkün değildir. Zira ıstılahlar ait oldukları ilim çevresinde kullanılmaya başlanmalarından evvel bir kavram olarak bilinmektedir. Zaman içerisinde farklı isimlerle anılan bir kavramın geçirdiği ıstılahlaşma süreci neticesinde genellikle kullanıldığı isimlerden biri o kavramı ifade eden ıstılah olarak yerleşir.¹

Bir kavramın doğru anlaşılması için nasıl tanımlandığının, hangi anlamlarda kullanıldığının ve nasıl bir ıstılahlaşma süreci geçirdiğinin bilinmesi gerekir. Rivâyetlerle ilgili bir kavram olarak 'münker'in, diğer bir ifadeyle 'münker hadis' kavramının doğru şekilde anlaşılabilmesi de, ancak bu kavramın ıstılahlaşma sürecinin incelenmesi ve ortaya konulan muhtelif tanımların değerlendirilmesi ile mümkün olacaktır.

Sözlükte *bilmemek*, *inkâr etmek* gibi anlamlara gelen n-k-r (نكـر) kökünden türetilmiş olan 'münker' (منكر) kelimesi genellikle 'bilinmeyen' veya 'hoş karşılanmayan' gibi manalar ifade etmektedir.² Ancak hadis rivâyetleri ile ilgili bir kavram olarak kullanıldığında bu kelimeyle hangi anlamın kastedildiği meselesi hadis usûlü ilmi çerçevesinde net olarak cevabı verilmemiş bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira erken dönem hadis münekkitlerinin ilk bakışta son derece geniş bir anlam yelpazesine sahip olacak şekilde kullandıkları görülen bu kavram, sonraki süreçte tedricen bir daralma yaşamış, bu da söz konusu kavramın ilk dönem muhaddislerinin kullandıkları asıl manasından farklı anlaşılmasına yol açmıştır. Esasen ilk dönemde hadis münekkitlerinin rivâyetlerle ilgili pek çok durumu ifade etmek üzere bu kavramı kullanmış olmaları da karışıklığa yol açmış gözükmektedir. Bu nedenle makalede; 'münker hadis'in öncelikle mütekaddimûn -özellikle ilk dönem- hadis münekkitleri tarafından hangi manada kullanıldığı ortaya konulacak, ardından müteahhirûn devrinde bu ıstılahın anlamına dair görüşler üzerinde durulacak ve son olarak konu ile ilgili günümüzdeki yaklaşımlar incelenecektir.

1 Hadis ıstılahlarının doğuş ve gelişim süreci için bk. Yücel, Ahmet, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: İFAV, 1996. Ayrıca bk. *Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri (İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi V)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

2 Münkerin lügavî manası ile ilgili bk. İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, ts., VI, 4539; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed, *Tacü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdül'alim et-Tahâvî, Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti Kuveyt, 1394/1974, XIV, 290; İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1399/1979, V, 476.

I. Mütেকaddimûnun Kullanımında Münker Hadis

Mütেকaddimûnun hangi durumları ifade etmek üzere münker terimine başvurdukları ve münker hadise dair yapılmış tanımlar ile ilk hadis usûlü eserlerinde mevzu bahis kavramın ne şekilde ele alındığı, kavramın manasının doğru şekilde anlaşılması noktasında büyük önemi haizdir. Bu nedenle bu başlık altında ifade edilen bu meseleler ele alınacaktır.

A. İlk Dönem Hadis Münekkitlerine Göre Münker Hadis

İlk dönem hadis münekkitlerinin münker hadis ile ilgili görüşlerini net bir şekilde ifade ettiklerini söylemek güçtür. Ancak onların bu husustaki kanaatlerini pratikten yani tek tek hadisler hakkında yaptıkları değerlendirmelerden hareketle tespit etmek mümkündür. Münker terimini rivâyetlerle ilgili olarak ‘münker hadis’ şeklinde ilk defa kullanan kişi -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Yahyâ b. Saîd el-Kattân’dır (ö. 198/813).³ Ona göre münker hadis; sikanın teferrüd ettiği rivâyet⁴ ve mechûl râvinin rivâyetini⁵ ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Nitekim Yahyâ b. Saîd’e göre bir hadisteki nekâretin ancak başka bir tarik bulunması durumunda ortadan kalkacağı şeklindeki açıklama da⁶ onun rivâyetleri değerlendirirken münker lafzını kullandığını desteklemektedir.

Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) vehm ve hata sahibi râvinin naklettiği fert rivâyet,⁷ zayıf râvinin teferrüd ettiği rivâyet⁸ ve sikanın teferrüd ettiği rivâyet⁹ ile zayıf râvinin sika râvilere muhâlefet ettiği rivâyet¹⁰ için münker ıstılahını tercih etmektedir. Ali b. el-Medîni de (ö. 234/848-49) münker hadis terimini; sikanın

3 Bu kavramı râvi ile ilgili olarak ‘münkeru’l-hadis’ şeklinde ilk kullanan kişinin de yine Yahyâ b. Saîd olduğu ifade edilmelidir. İbn Hacer de, Yahyâ b. Saîd’in râvinin rivâyetinde teferrüd ettiğini belirtmek üzere münkeru’l-hadis lafzını kullandığını belirtmiştir. Yahyâ’dan önce bu terimi kullanan bir kişi tespit edilememiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzibü’l-Tehzib*, Haydarâbâd: Matba’atü Meclisi Dâireti’l-me’ârifî’n-nizâmiyye, 1325-1328/1908-1911, VIII, 388-389; Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır*, s. 170.

4 Melibârî, Hamza Abdullah, *el-Hadisü’l-ma’lûl kavâid ve zevâbit*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1416/1996, s. 73.

5 Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme”, 60 (hadis no: 2517).

6 İbn Receb el-Hanbelî, Ebû’l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd, Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 1421/2001, II, 656.

7 Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri, *Yahyâ b. Maîn ve Kitâbu’l-hü et-Târih (ed-Dûrî rivâyeti)*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Mekke, 1399/1979, III, 346.

8 Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri, *Süâlâtü İbni’l-Cüneyd li Yahyâ b. Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Medine: Mektebetü’d-dâr, 1408/1988, s. 319.

9 Cürçânî, Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fî du’afâi’r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Ğazâvî, Beyrût: Dâru’l-fıkr, 1409/1988, V, 311.

10 Ebû Dâvûd, “Savm”, 32 (hadis no: 2377).

başka sikalara muhâlefet ettiği rivâyet,¹¹ senesinde zayıf râvi bulunan rivâyet,¹² zayıf râvinin sika râvilere muhâlefet ettiği rivâyet¹³ ve mechûl râvinin teferrûd ettiği rivâyet¹⁴ için kullanılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) münkeri; sikanın hata yaparak teferrûd ettiği rivâyet,¹⁵ sikanın hata söz konusu olmaksızın teferrûd ettiği rivâyet,¹⁶ sadûk râvinin teferrûd ettiği rivâyet,¹⁷ zayıf râvinin teferrûd ettiği rivâyet,¹⁸ kendisinin tanımadığı râvinin teferrûd ettiği rivâyet,¹⁹ mütâbii bulunmayan ferd rivâyet,²⁰ aslı bulunmayan rivâyet,²¹ mutlak teferrûd²² ve marûfun zıddı olan rivâyeti²³ ifade etmek üzere kullanmıştır.

Ebû Hâtım er-Râzî'ye (ö. 277/890) göre münker hadis; mütâbii olmayacak şekilde sikanın teferrûd ettiği rivâyet,²⁴ sikanın diğer sikalara muhâlefet ettiği rivâyet,²⁵ zayıfın teferrûd ettiği rivâyet, zayıfın sikaya muhâlefette bulunduğu rivâyet,²⁶ mechûl râvinin rivâyeti,²⁷ metrûk râvinin ferd rivâyeti,²⁸ sikanın

11 Ali b. el-Medinî, *‘İlelû İbni’l-Medinî*, thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî, el-Mektebû’l-İslâmî, 1392/1972, s. 72.

12 Ali b. el-Medinî, *‘İlelû İbni’l-Medinî*, s. 58.

13 Ali b. el-Medinî, *‘İlelû İbni’l-Medinî*, s. 75.

14 Ali b. el-Medinî, *‘İlelû İbni’l-Medinî*, s. 99.

15 Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel ve ma’rifetü’r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas, Beyrût: Dâru’l-hânî, 1422/2001, I, 333; II, 281.

16 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, II, 653; Bukâ’î, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *en-Nüketü’l-vefiyye bimâ fi şerhi’l-Elfiyye*, thk. Mahir Yasin Fahl, Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 1428/2007, I, 467; Vâdi’i, Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdi, *el-Mukterah fi ecvibeti ba’zi es’ileti’l-mustalah*, Kâhire: Dâru’l-eser, 1425/2004, s. 143; Melibârî, *el-Hadisü’l-ma’lûl*, s. 73.

17 Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel ve ma’rifetü’r-ricâl (Rivâyetü’l-Mervezi ve ğayrihi)*, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas, Kâhire: Dâru’l-İmâm Ahmed, 1427/2006, s. 133.

18 Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel ve ma’rifetü’r-ricâl (Rivâyetü’l-Mervezi)*, s. 88.

19 Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel ve ma’rifetü’r-ricâl (Rivâyetü’l-Mervezi)*, s. 158.

20 Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnihi Abdullah*, thk. Ali Süleyman el-Mehnâ, Medine: Mektebetü’d-dâr, 1406/1986, I, 174, 242; Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel ve ma’rifetü’r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, I, 374; III, 99.

21 Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel ve ma’rifetü’r-ricâl (Rivâyetü’l-Mervezi)*, s. 165.

22 İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *en-Nuket ‘alâ kitâbi İbni’s-Salâh*, thk. Rebî’ b. Hâvi ‘Umeyr, Riyâd: Dâru’r-râye, 1415/1994, II, 674; Vâdi’i, *el-Mukterah*, s. 143.

23 Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İshâk b. İbrâhim b. Hânî*, thk. Zühayr eş-Şâviş, Beyrût: el-Mektebû’l-İslâmî, 1400/1980, I, 136; Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel ve ma’rifetü’r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, I, 412; III, 366.

24 İbn Ebû Hâtım, Abdurrahman b. Ebû Hâtım er-Râzî, *Kitâbü’l-‘İlel*, thk. Sa’d b. Ebû Abdullah el-Humeyyid ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cüraysî, Riyâd, 1427/2006, III, 571.

25 İbn Ebû Hâtım, *Kitâbü’l-‘İlel*, I, 22.

26 İbn Ebû Hâtım, *Kitâbü’l-‘İlel*, I, 476, 561.

27 İbn Ebû Hâtım, *Kitâbü’l-‘İlel*, III, 547.

28 İbn Ebû Hâtım, *Kitâbü’l-‘İlel*, II, 307.

vehimde bulunduğu ferd rivâyet,²⁹ munkatı,³⁰ müdelles³¹ ve mu'dal rivâyetleri³² ifade etmektedir. Bunlara ilâve olarak Ebû Hatîm isnâdında zayıf bir râvi bulunan rivâyet,³³ mevzû rivâyet³⁴ ve sika meşhur râvilerden birinden teferrüd etme ihtimali bulunmayan bir râvinin teferrüd ettiği rivâyet³⁵ ile metninde nekâret bulunan rivâyete³⁶ işâret etmek maksadıyla da münker ıstılahına başvurmaktadır.

Kütüb-i Sitte müelliflerinin bu terimi hangi durumlarda kullandıklarına gelince, bu bağlamda özellikle râviler hakkında bilgi ya da hüküm verirken *münkeru'l-hadis* ifadesini çokça kullanmasıyla dikkat çeken Buhârî'nin (ö. 256/870) münker hadis kavramını da sikanın teferrüdü,³⁷ sadûkun teferrüdü,³⁸ zayıfın teferrüdü³⁹ ile metrûk ve yalancı râvilerin rivâyetleri⁴⁰ için kullandığı ifade edilmelidir.

Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) münker hadis ile; sikanın teferrüdü ve sayıca daha fazla kimselere muhâlefet ettiği rivâyet,⁴¹ sadûk râvinin ferd rivâyeti,⁴² zayıfın teferrüd ettiği rivâyet⁴³ metrûk râvinin teferrüdü⁴⁴ ve isnâdında inkıtâ' bulunan rivâyeti⁴⁵ kastettiği anlaşılmaktadır. Ebû Dâvûd bu kavramı; çokça hata yapan sadûk râvinin kendisinden sika olana muhâlefet ettiği ferd rivâyet,⁴⁶ zayıf râvinin sikaya muhâlefet ettiği rivâyet,⁴⁷ farklı kişilerin rivâyet ettiği bir hadisin metninde diğçerlerinin söylemediği bir ifadeyi ziyâde eden ve kendisinden böyle bir şey yapması beklenmeyen râvinin rivâyet ettiği hadis,⁴⁸ hocasından hadisi sema' yoluyla almayan bir râvinin o hocadan rivâyet ettiği hadis⁴⁹ ile zayıfın rivâyet ettiği ve çok sayıda talebesi bulunan bir hocadan az sayıda rivâyette

29 İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, I, 136.

30 İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, III, 131.

31 İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, I, 463.

32 İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, I, 476, 561.

33 İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, I, 476.

34 İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, III, 368.

35 İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, I, 400; III, 100.

36 İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, III, 368.

37 Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebir*, thk. Seyyid Subhî es-Sâmarrâi v.dğr., Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1409/1989, s. 316.

38 Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebir*, s. 256.

39 Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebir*, s. 201.

40 Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebir*, s. 294, 395.

41 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 11 (hadis no: 19).

42 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 81 (hadis no: 204).

43 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 99 (hadis no: 252).

44 Ebû Dâvûd, "Edeb", 25 (hadis no: 4846).

45 Ebû Dâvûd, "Et'ime", 20 (hadis no: 3768).

46 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 51 (hadis no: 133), 81 (hadis no: 204).

47 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 124 (hadis no: 334).

48 Ebû Dâvûd, "Salât", 109 (hadis no: 704).

49 Ebû Dâvûd, "Hammâm", 1 (hadis no: 4011).

bulunan bir sikanın mütâbî' olduğu fakat bu hocanın meşhur talebelerinden hiçbirinin nakletmediği hadis⁵⁰ için de kullanmıştır. Ayrıca Ebû Dâvûd'un metnin gayr-ı mahfûz olması, mahfûz bir hadise muhâlefet etmesi, sikanın teferrüd edip mürseli mevsûl, mevkûfu merfû yapması gibi illetler sebebiyle münker saydığı rivâyetlerin⁵¹ bulunduğu da bilinmektedir.

Tirmizî'nin (ö. 279/892) münker kullanımının sikanın teferrüd ettiği rivâyet,⁵² sadûkun teferrüd ettiği rivâyet,⁵³ zayıfın ferd rivâyeti,⁵⁴ metrûk ve yalancıların rivâyetleri,⁵⁵ zayıfın sikaya muhâlefet ettiği rivâyet⁵⁶ ve metrûk râvinin ferd rivâyetini⁵⁷ kapsadığı görülmektedir. Tirmizî'nin münker hadisi genellikle zayıf râvinin ferd rivâyeti için kullandığı ifade edilmiştir.⁵⁸

Nesâî (ö. 303/915) ise sikanın daha sika râvilere muhâlefet ettiği rivâyet,⁵⁹ sadûk râvinin ferd rivâyeti,⁶⁰ sadûk râvinin sikalara muhâlefet ettiği rivâyet,⁶¹ zayıf râvinin sikalara muhâlefet ettiği rivâyet,⁶² zayıf râvinin teferrüd ettiği rivâyet,⁶³ isnâdında mechûl râvi bulunan rivâyet,⁶⁴ mutlak ferd rivâyet⁶⁵ ve sikanın teferrüd ettiği rivâyeti⁶⁶ ifade etmek maksadıyla münker terimine başvurmuştur.

Münker hadis ile ilgili buraya kadar serd edilen görüşlerden hareketle ilk dönem hadis âlimlerinin münker kavramını genellikle teferrüd ve kısmen bununla bağlantılı olarak muhâlefet durumlarında kullandıkları anlaşılmaktadır. Zira yukarıda zikredilen muhtelif hadis türlerinin genel olarak 'teferrüd' ortak paydasında birleştikleri âşikârdır.⁶⁷ Ferd rivâyetin râvisinin ise hadis münekkitleri

50 Ebû Dâvûd, "Edeb", 60 (hadis no: 4889).

51 Ebû Dâvûd, "Hac", 21 (hadis no: 1784); "Büyü", 78 (hadis no: 3523).

52 Tirmizî, *'İlelû't-Tirmizî el-kebir*, s. 316.

53 Tirmizî, *'İlelû't-Tirmizî el-kebir*, s. 256.

54 Tirmizî, "Savm", 70 (hadis no: 789); "Libâs", 40 (hadis no: 1782).

55 Tirmizî, *'İlelû't-Tirmizî el-kebir*, s. 294, 395.

56 Tirmizî, "Hudûd", 28 (hadis no: 1461).

57 Tirmizî, "Et'ime", 46 (hadis no: 1856); "İsti'zân", 11 (hadis no: 2699), 20 (hadis no: 2713).

58 Örnek için bk. İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadis*, muhakkikin dipnotu, thk. Nureddin İtr, Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 1406/1986, s. 80; Efendioğlu, Mehmet, "Münker", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 13.

59 Nesâî, "Eşribe", 78 (hadis no: 5677).

60 Nesâî, "Sıyâm", 19 (hadis no: 2151).

61 Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl", 60 (hadis no: 1782).

62 Nesâî, "Zîynet", 1 (hadis no: 5042).

63 Nesâî, "Kat'u's-sârik", 15 (hadis no: 4978).

64 Nesâî, "Zîynet", 45 (hadis no: 5189).

65 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 674.

66 Nesâî, "Büyü", 82 (hadis no: 4668).

67 Teferrüd için hadis münekkitlerinin münker kavramını kullanmaları, o hadisin münekkidin gözünde muhakkak sahih olmadığı anlamına gelmemektedir. Bk. Gumârî, Ahmed b. es-Sıddık, *Der'ü'z-za'f an hadisi men aşika fe'affe*, nşr. İyad Ahmed el-Gavc, Kahire: Darü'l-Mustafa ve Dâru'l-İmam et-Tirmizî, 1416/1996, s. 49-50.

tarafından sika, sadûk ya da zayıf gibi muhtelif sıfatlarla vasfedilebildiği görülmektedir. Bu nedenle ferd bir rivâyetin râvisinin durumu itibara alınmadan hadis münekkitleri tarafından her hâlükârda bir problem olarak kabul edildiğini düşünmek mümkündür. Esasen ilk dönem hadis münekkitlerinin münker kavramını hatalı pek çok hadis türünü ifade eden genel bir kavram olarak kullandıkları söylenebilir. Sonraki dönemlerde hadis ıstılahlarının yerleşmesi neticesinde bu hadis türlerinden her biri için müstakil ıstılahlar kullanılmaya başlanmış, münker hadisin de özellikle son dönemde İbn Hacer'in (ö. 852/1449) tanımıyla yerleşen dar kapsamlı anlamıyla kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

Münker hadis ıstılahının erken dönemde hadis münekkitleri tarafından kullanımları ile ilgili son olarak değinilmesi gerekli bir mesele de münker kavramının bu dönemde metin tenkidi yapıldığına dair bir argüman teşkil edip etmeyeceği hususudur. Bu bağlamda hadis münekkitlerinin 'içerik tenkidi' anlamında metin tenkidi yapıp yapmadıklarına dair bir makale kaleme alan Jonathan Brown'ın görüşlerine kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Makalesinde hadis münekkitlerinin içerik tenkidi yaptıklarına dair örnekler vererek, içerik tenkidinin bu dönemde kullanılan bir yöntem olduğunu ortaya koyan Brown'a göre, hicrî üçüncü ve dördüncü asırlarda Sünnî hadis münekkitleri, hadislerin içeriğinin kendileri tarafından görmezden gelindiği imajını bilinçli bir şekilde oluşturmuşlardır. Bu imaj, onların akli esas alan rakiplerine karşı tesis ettikleri isnada dayalı metodolojinin gerekli bir parçasıdır.⁶⁸ Zira bir hadisin anlamında, isnadın analiz edilmesiyle bir sonuca varmadan doğrudan içerikten hareketle sorun tespit edilebileceğini kabul etmek, onlar için rakiplerinin metodolojisini teyit etmek anlamına gelecektir. Bu nedenle hadis münekkitleri, içerik tenkidini isnad tenkidi ifadesinin içinde gizleme ihtiyacı hissetmişlerdir.⁶⁹

Brown'a göre erken dönemde içerik tenkidi yapıp yapılmadığının net bir şekilde anlaşılmasının önündeki temel engel, hadis münekkitlerinin hadisleri değerlendirirken kullandıkları müphem dildir. Münker kavramının da hadis münekkitlerinin bu müphem dillerinin bir ürünü olarak anlaşılabilmesi kanaatinde olan Brown'a göre bu kavram; hadisin güvenilir olmasına rağmen yalnızca tek bir rivayet tariki ile nakledildiği ya da belirli bir isnad ile nakledilen hadisin ele alınan tarikinin güvenilir olmadığı ancak diğer sahih tariklerinin bulunduğu veya hadisin tamamen uydurma olduğu anlamına gelebilmektedir. Münker hükmünün verilmesinin bir hadisin manasının kabul edilmez olduğu anlamına gelmediğini belirten Brown, münker ifadesinin hem isnad hem içerik

68 Brown, Jonathan, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", çev. Salih Keskin, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 25 (2016): s. 267.

69 Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", s. 309.

tenkidi anlamına gelebildiğini ifade etmektedir.⁷⁰ Bu açıdan münker örneğinde görüldüğü üzere, sınırlı sayıda olsa da aslında içerik tenkidine başvurdıkları görülen hadis münekkitleri, içerik tenkidi ve isnad tenkidini birbirinden ayırt etmeyi imkânsız hale getiren teknik terimler kullanarak tamamen isnada dayanma ve akli tenkidi reddetme cephelerini koruyabilmişlerdir.⁷¹

Aslında erken dönemde hadis âlimlerinin içerik tenkidini isnad tenkidi diliyle gizlemekten ziyade genellikle gerçek anlamda isnad tenkidi yaptıklarını söylemek mümkündür. Bu durum aynı zamanda isnad tenkidinin işlerliğini göstermektedir. Zira içerik tenkidinin yapıldığı söylenen hadislerin senedinde genellikle şiddetli zayıf, metrûk ya da kezzâb râviler bulunmakta, bu tür tenkitlere de genellikle mevzuât literatüründe rastlanmaktadır. Erken dönemde Kur'ân ve sünnete arz manasında içerik tenkidi yapıldığı ortadadır. Ancak tarihe ve akla arz gibi diğer arz türlerini içeren tenkitler sınırlı sayıdadır ve bu anlamda tenkide uğrayan hadislerin senedleri de genellikle problemlidir. Tam anlamda bir içerik tenkidi yapıldığını söyleyebilmek için senedi sağlam olmasına rağmen tenkit edilmiş hadisler örnek olarak bulunmalıdır. Brown'un makalesinde verdiği örnek rivâyetler bu açıdan uygun rivâyetlerdir. Ancak bu örneklerin ne kadar artırılabilceği araştırılması gereken bir konudur.

B. Münker Hadise Dair İlk Tanımlar

İlk dönemde pek çok hadis münekkidi tarafından sıklıkla kullanılan bir kavram olmasına rağmen, tespit edilebildiği kadarıyla bu dönemde münker hadis hakkında yalnızca Müslim (ö. 261/875) ve Berdicî (ö. 301/914) tarafından tanım yapılmıştır. Bu nedenle Müslim ile Berdicî'nin kanaatlerini ayrıca ele almak isabetli olacaktır.

Hadis münekkitleri arasında münker hadise dair tanım yapan ilk kişi olan Müslim,⁷² *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserinin mukaddimesinde münker hadisin alâmetini 'hadisin diğer hâfızların rivâyetleri ile karşılaştırıldığında onlara muhâlif olması' şeklinde tespit etmiştir. Müslim'in ifadelerinden onun, münker hadis ile râvinin sika râvilere muhâlefet ettiği ferd rivâyeti kastettiği anlaşılmaktadır. Bu noktada Müslim'in ifadelerinin gerçek bir tanım niteliği taşımayıp daha ziyâde münker hadisin alâmetlerini ortaya koyma sadedinde olduğu, hatta tam da bu

70 Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", s. 298-299.

71 Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", s. 300.

72 Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahihu Müslim*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1412/1991, I, 7. Münkere dair ilk tanımları yapan kişinin Müslim olduğu şeklindeki görüşün benimsenmesine örnek olarak bk. Efendioğlu, "Münker", *DİA*, XXXII, 13; Yücel, Ahmet, "Cerh Lafızlarından 'Münkeru'l-hadîs' ve Farklı Kullanımları", *M.Ü.İ.F. Dergisi*, XV (1997): 200.

nedenle İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) Berdicî'yi münkerin tanımını yapan ilk kişi olarak zikrettiği ifade edilmelidir.⁷³

Müslim'e göre münkerin, sadûk râvinin ferd rivâyeti⁷⁴ veya zayıf râvinin ferd rivâyeti⁷⁵ ve zayıf râvinin teferrüd ve muhâlefeti⁷⁶ manalarına tekabül ettiği şeklinde görüşler bulunmaktadır. İbn Hacer de mevzu bahis râvilerin metrûk râviler olduğunu belirterek, Müslim'in metrûk râvilerin rivâyetini münker olarak adlandırdığını ifade etmiştir.⁷⁷ İbn Hacer'in bu tespiti söz konusu metrûk râvilerin ferd hadisleriyle ilgilidir.⁷⁸ Ancak Müslim'in ifadelerinden onun metrûk râvilerin rivâyetlerine münker dediği değil de genellikle münker rivâyette bulunan râvilere metrûk dediği anlaşılmaktadır. Nitekim günümüz hadisçilerinden Sülemî de râvi hakkındaki hükmün rivâyetler hakkındaki hükmün bir parçası olduğunu belirterek, İbn Hacer'in Müslim hakkındaki çıkarımının yanlış olduğunu söylemiştir.⁷⁹

Münker hadislerle ilgili görüşlerini İbnü's-Salâh ve İbn Receb el-Hanbelî'den öğrendiğimiz Berdicî ise, sikanın teferrüd ettiği rivâyete münker demektedir.⁸⁰ İbn Receb, mütekaddim âlimler arasında Berdicî dışında münker tanımı yapan başka kimseyi görmediğini ifade etmiştir. Ancak o, yukarıda da belirtildiği üzere Müslim'in bu hususta ilk tanımı yapan kişi olduğunu dikkate almamış ya da Müslim'in ifadelerini tanım olarak kabul etmemiş gözükmektedir. İbn Receb'e göre Berdicî; bir kimsenin doğrudan ya da tabiûn vasıtasıyla sahâbeden naklettiği hadisin sadece o tarikten bilinmesi durumunda hadise münker ismini vermektedir. Berdicî münker hakkındaki bu ifadeleri Şu'be (ö. 160/776), Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/773) veya Hişâm ed-Destüvâî'nin (ö. 153/770); Katâde'nin (ö. 117/735) Enes'ten (ö. 93/711-12), onun da Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadisi ferd olarak nakletmeleri siyâkında dile getirmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere Berdicî, hadisi teferrüd ederek nakleden râvi sika olsa dahi o

73 Sülemî, Abdurrahman b. Nüveyyî' b. Fâlih, *el-Hadisü'l-münker 'inde nükkâdî'l-hadîs - Dirâse nazariyye ve tatbikiyye*, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1426/2006, I, 41.

74 Muhammedî, Abdülkâdir Mustafa Abdürrezzâk, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1426/2005, s. 72-73.

75 Ğavrî, Seyyid Abdülmâcit, *Mevsû'atü 'ulûmî'l-hadîs*, Dimeşk: Dârü İbn Kesîr, 1428/2007, s. 452.

76 Ubeyd, Nihad Abdülhalim, "el-Hadisü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", *Mecelletü's-şerî'a ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye*, 19/58 (1425/2004), s. 30.

77 İbn Hacer, *en-Nuket*, II, 675.

78 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 71.

79 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 71.

80 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İli't-Tirmizî*, II, 653; Bukâ'î, *en-Nuketü'l-vefiyye*, s. 467; Melibârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 73; Ubeyd, "el-Hadisü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", s. 57.

hadise münker hükmünü vermektedir.⁸¹ İbn Receb'e göre Şeyhayn'ın ve çoğu ehli hadisin görüşü, Berdîci ve onunla aynı kanaatte olan Ahmed b. Hanbel'in görüşleriyle uygunluk arz etmemektedir. Zira onların, eğer bir illet yoksa sikanın sikadan teferrüdünü münker saymadıkları ve kitaplarında da böyle hadisleri tahrir ettikleri görülmektedir.⁸²

Berdîci'nin bir başka münker kullanımı, sika imamlardan daha alt bir seviyede bulunmakla birlikte aralarında sika ve zayıf râvilerin yer aldığı *şüyûhun* teferrüdü hakkındadır. Zira Katâde'den belli bir mertebesi kastedilmeyen râvi anlamındaki 'şeyh'lerin rivâyette bulunduğu görülmektedir. Bu tür bir rivâyet şeyh râvinin rivâyet ettiği tarikten başka tarikle de geldiği takdirde bu durum hadis için bir problem teşkil etmemekte, ancak başka tarik bulunmuyorsa hadis münker sayılmaktadır.⁸³ Bu noktada *Sülemî*'nin, Berdîci'nin *şüyûhun* teferrüdünün münker sayıldığı yönündeki ifadelerinden hareketle, şeyh olarak ifade edilen râviden yukarıda yer alan büyük imamların ferd hadislerinin makbûl olduğu sonucuna ulaştığı belirtilmelidir.⁸⁴ Berdîci'nin bu kullanımını, onun münker kavramını mutlak teferrüd durumunda kullandığına dair İbnü's-Salâh'tan gelen nakil de desteklemektedir.⁸⁵

Berdîci'ye göre münker hadis manalarından bir diğeri de vehm ve muhâlefet şeklinde tespit edilmiştir. Zira Amr b. Âsım'dan gelen bir hadis hakkında münker hükmünü veren Berdîci, bunun sebebini Amr'dan kaynaklanan vehm olarak açıklamakta, İbn Receb de İbn Ebû Hâtim'in, hadisin *bu isnâdla* bâtlı olduğu şeklindeki hükmünü nakletmektedir. Bu durum da Amr'ın vehmini, hadisi o isnâdla rivâyet etmeyen râvilere muhâlefet etmesi şeklinde ortaya koymaktadır.⁸⁶ Şu hâlde Berdîci'nin, ilk dönem hadis münekkittlerinin genelini yaptığı üzere rivâyetin hatalı olduğuna dair zann-ı gâlib oluştuğunda ferd hadise münker dediğini söylemek mümkündür. Benzer bir görüş Sülemî tarafından da zikredilmiştir.⁸⁷

Bu bilgilerden hareketle son olarak her ne kadar münkere dair açık bir tanım ortaya koyarken yalnızca sikanın teferrüdünden söz etse de, aslında Berdîci'nin münker kavramını mutlak teferrüd durumunda kullandığını söylemek daha isabetli gözükmemektedir. Nitekim bu, ilk dönem hadis münekkittleri nezdinde râvinin durumu dikkate alınmaksızın her türlü teferrüdün problemlili görüldüğü

81 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 653.

82 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 657.

83 Süleymânî, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Riyâd: Dâru'l-Keyân, 1426/2006, s. 363-364.

84 Süleymî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 49.

85 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 80.

86 Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye*, s. 363-364.

87 Süleymî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 50.

göz önünde bulundurulduğunda daha net anlaşılmaktadır.

C. Müttekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinde Münker Hadis

Müttekaddimûn dönemi hadis usûlü eserlerinde, münker hadis konusuna müstakil olarak yer verilmemiştir. Nitekim münker hadise dair müstakil bâb açan ilk muhaddis, müteahhirûndan olan ve münkeri şâz ile aynı anlamda⁸⁸ kabul eden İbnü's-Salâh'tır.⁸⁹ İbnü's-Salâh'ın şâz ile münker hadisi aynı manada kabul etmesinden hareketle kendisinden önce kaleme alınan ilk hadis usûlü eserlerinde münker hadise dair müstakil başlık açılmamasının sebebinin bu eserlerin müelliflerinin de benzer düşüncüyü paylaşması olduğu söylenebilir. Bu nedenle bu başlık altında o dönemdeki müelliflerin görüşleri 'şâz hadis' çerçevesinde nakledilecektir.

Müttekaddimûndan konu ile ilgili bilgi ihtiva ettiği tespit edilen ilk eser Hâkim en-Nisâbüri'nin (ö. 405/1014) *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadis*'idir. Hâkim'e göre sika bir râvinin teferrüd etmesi ve âdîd bulunmaması durumunda o hadise şâz denilmektedir. Hâkim mevzu bahis eserinde şâzzın mualelden farklılık arz ettiğini, mualelde illetin hadislerin birbirine karışması, râvinin hata yapması ya da bir râvinin mürsel olarak naklettiği rivâyeti bir başka râvinin hata ederek mevsûl nakletmesi gibi durumlardan hareketle anlaşıldığını, şâzda ise illete vâkıf olunamadığını söylemektedir.⁹⁰

Hâkim kendi fikrini belirttiikten sonra Muhammed b. İdris eş-Şâfi'i'nin (ö. 204/820) konu ile ilgili görüşünü de nakletmiştir. Şâfi'ye göre şâz; sika râvinin başka râvilerin rivâyet etmediği bir hadisi rivâyet etmesi değil, rivâyetiyle başkalarına muhâlefet etmesi anlamına gelmektedir.⁹¹ Hâkim, Şâfi'i'nin görüşüne herhangi itirazda bulunmamakta, misâl olarak serd ettiği hadislerde de muhâlefeti değil, teferrüdü esas almaktadır.

Şâfi'i'nin şâz hakkındaki muhâlefet ve teferrüdün birlikte mevcut bulunması gerektiği yönündeki kanaati ile dönemin muhaddisleri arasında yaygın olan yalnızca teferrüd durumunun şâz hükmünü vermede yeterli görülmesi şeklindeki tavır, daha sonra bazı muhaddisler tarafından ortak bir paydada buluşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre Şâfi'i'nin şâzza dair ifadelerinden kastı esasen ihticâc edilmeyen şâz hadisin hükmünü açıklamaya yönelik olsa gerektir. Söz konusu ihticâc edilmeyen şâz hadis de münker hadisle aynı anlamı taşımaktadır.⁹²

88 İleride işleneceği üzere İbnü's-Salâh aslında münkeri şâz merdûd ile eş anlamlı kabul etmektedir. Ancak kendi ifadeleri münker ile şâzzın aynı manaya geldiği yönünde olduğu için burada bu kullanım tercih edilmiştir.

89 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 80.

90 Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadis*, nşr. Seyyid Muazzam Huseyn, Beyrût: Dâru'l-âfâki'l-cedide, 1400/1980, II, 119,120.

91 Hâkim, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadis*, II, 119.

92 Zerkeşi, Ebû Abdullah Muhammed b. Cemâleddin Abdullah b. Bahadır, *en-Nüket*

Dolayısıyla şâz hadisin ihticâc edilen ve ihticâc edilmeyen şeklinde ikiye ayrıldığı, bu ayrımın da ileride ele alınacağı üzere İbnü's-Salâh'ın merdûd şâz - gayr-ı merdûd şâz ayrımı ile paralellik arz ettiği anlaşılmaktadır.

İmam Şâfi'i'nin şâz hakkındaki ifadelerini nakleden bir diğer muhaddis de Ebû Ya'lâ el-Halîlî'dir (ö. 446/1055). O, muhaddislerin genel tavrının sika olup olmaması fark etmeksizin bir şeyhin şâz olarak naklettiği, tek bir isnâdı bulunan hadise şâz denilmesi şeklinde tebârüz ettiğini söylemektedir.⁹³ Halîlî'nin imam ve hâfız mertebesinin altında yer alan ve sika olan, olmayan bütün râvileri kapsayan şüyûhun teferrüdü hakkındaki bu sözünden hareketle, onun mutlak teferrüd durumunda rivâyete şâz hükmünü verdiği anlaşılmaktadır. Halîlî'nin belirttiğine göre muhaddislerin genel tavrı; şâz rivâyetin râvisi sika ise bu hadisi metrûk kabul etme, değilse tevakkuf ederek hadisle ihticâc etmeme yönündedir.⁹⁴ Halîlî imam ve hâfızların ferd rivâyetlerini sahih addetmektedir.⁹⁵ Anlaşıldığı üzere Halîlî, şâzzı sahih ve gayr-ı sahih şeklinde ikiye ayırarak sikanın teferrüdünü sahih şâz, sika olmayanın teferrüdünü ise gayr-ı sahih şâz olarak adlandırmaktadır.⁹⁶

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise her ne kadar şâz hadis ve dolayısıyla münker hadis hakkında bizzat kendisi açıkça görüş beyân etmese de, *el-Kifâye* adlı eserinde "Hadisleri arasında şâz, münker ve garîb hadisler çokça bulunan râvinin rivâyeti ile ihticâc edilmez" şeklinde yer verdiği bâb başlığı altında şâz hadisin münker hadis olduğuna dair bir nakilde bulunmuştur.⁹⁷

Mütekkaddimûn devrinde şâz/münker hadisle ilgili öne çıkan üç tanımın en genişi Halîlî'nin, en darı ise Şâfi'i'nin tanımıdır. Halîlî'nin şâz hadisi mutlak ferd anlamında kabul etmesi günümüzde yaygın manasıyla şâz kapsamına sahih hadislerin de girmesine sebebiyet verirken, benzer şekilde Hâkim'in sikanın teferrüdü için şâz ifadesini kullanması sahih hadisler arasına şâz hadisin de girmesine neden olmaktadır.⁹⁸ Şâfi'i'nin tanımı ise Hâkim'in tanımı gibi sahih hadisin kapsamına şâzzı da dahil etmekte, ancak o farklı olarak şâzzın mercûh

'alâ *Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynülabidin b. Muhammed Bellâ Füreyç, Riyâd: Mektebetü'l-edvâi's-selef, 1419/1998, II, 139.

93 Halîlî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, *Kitabü'l-İrşâd fî ma'rifet-i 'ulemâ'il-hadis*, thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409/1989, I, 176.

94 Halîlî, *Kitabü'l-İrşâd*, I, 176.

95 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 658-659.

96 Irâkî, Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn, *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Beyrût: Dâru'l-hadis, 1405-1984, s. 84.

97 Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâlih, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, Haydarâbâd, 1357, 141.

98 Zerkeşî, *en-Nüket*, muhakkikin dipnotu, II, 153; Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadis*, thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah b. Füheyd Âli Füheyd, Riyâd: Mektebetü Dâru'l-minhâc, 1426/2005, II, 8.

rivâyet olduğunu belirtmektedir. Bunun rivâyetin sahih olmadığına hükmetmeyi gerektirip gerektirmediği tartışma konusudur.⁹⁹

Mütekaddimûna göre münker kavramının çerçevesi bu şekilde ortaya konulduktan sonra mütekaddim âlimlerin -özellikle ilk dönem hadis münekkitlerinin- kullandıkları manasıyla münkerin illet ile bağlantısının ele alınması yerinde olacaktır. Bu anlamda münker ile illet arasında yakından ilişki bulunmaktadır. İlet “sağlam bir haberin sıhhatine zarar verebilecek gizli sebep” olarak tarif edilmiştir.¹⁰⁰ İlk dönem muhaddislerinin farklı durumları ifade etmek üzere münker lafzını kullandıkları ve söz konusu durumlar arasında sikanın muhâlefetinin illet olduğu ön plâna alındığında, münker ile illet arasında her illetin münker olduğu ancak her münkerin illet olmadığı şeklinde bir umûm-husûs ilişkisi ortaya çıkmaktadır.¹⁰¹ Sikanın teferrüdünün illet sayılıp sayılmadığı ise kapalı bir meseledir. Zira her ne kadar müteahhir ulemâ arasında sikanın teferrüdünün mutlak olarak kabul edilmesi şeklindeki tavır yaygınlık kazansa da, mütekaddim âlimlerin uygulamaları dikkate alındığında onların kimden gelirse gelsin teferrüdü problemlili gördükleri ve sikanın teferrüdünü de genellikle makbûl kabul etmedikleri bilinmektedir. Bu noktada mütekaddim âlimlerin teferrüdün gerçekleştiği bir hadis hakkında hüküm verirken karîneleri dikkate aldıkları da ayrıca ifade edilmelidir.¹⁰²

İbn Receb’in belirttiğine göre erken dönem hadis âlimlerinin çoğunluğu sikalara muhalefet etmese bile tek kişinin hadiste teferrüd etmesini o hadis için bir illet saymışlardır. Ancak teferrüd eden râvinin Zührî (ö. 124/742) gibi hâfız olması ve âdaleti ve hadis rivâyeti ile meşhûr olması durumunda genellikle bunu illet olarak kabul etmemişlerdir. Yine de büyük sika râvilerin teferrüd ettiği bazı rivâyetleri münker saydıkları da vâkidir. Zira onlar her bir rivâyet için ayrı ayrı değerlendirme yapmaktadırlar.¹⁰³ Buradan anlaşıldığı üzere mütekaddim âlimler meseleye râvi odaklı değil de rivâyet odaklı yaklaşmakta, bu nedenle de söz gelimi sikanın teferrüd ettiği bir hadis için kimi zaman münker hükmü verirken, kimi zaman da böyle bir hadisi kabul etmektedirler.

İbn Receb’in mütekaddim âlimlerin Zührî gibi hâfız râvilerin teferrüd ettiği rivâyetlerin ‘illet’ sayılmadığını söyledikten sonra cümleye bazen sika râvilerin teferrüdlerinin de ‘münker’ addedildiği şeklinde devam etmesi, illet ile münkerin o dönemde aynı anlamda kullanıldığına bir işaret kabul edilebilir.

99 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 653.

100 İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadis*, s. 90. Ayrıca bk. Tekineş, Ayhan, “İlelû’l-hadis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 84.

101 Köktaş, Yavuz, *Hadis Usûlü Yazıları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 82.

102 Süleym, Amr Abdülmün’im, *Şerhu ‘ileli’l-hadis li’l-mübtediîn*, Beyrût: Müessesetü’r-reyyân, 1427/2006, s. 55.

103 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İleli’-Tirmizî*, II, 582.

Benzer şekilde İbn Receb'in *Şeyhayn* ve çoğu ehli hadisin uygulaması senedin sonuna kadar sikanın sikadan rivâyet ettiği hadisin illet ve dolayısıyla münker olmadığı şeklindeki ifadeleri de illet ile münker arasındaki bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.¹⁰⁴ Görüldüğü üzere mütekaddim âlimlerin sikanın teferrüdünü münker kabul ettikleri de etmedikleri de vâkidir. Bu durum, özellikle modern dönemde ortaya konulduğu üzere ilk dönem hadis münekkitlerinin sikanın teferrüdü durumunda bazı karîneler ile hadisin hatalı rivâyet edildiği fıkri zann-ı gâliplerinde ağır bastığı takdirde bu hadise münker dedikleri şeklindeki görüşün isabetli olduğunu göstermektedir.

İbn Receb sikanın teferrüdünün münker kabul edildiği durumlara örnek olarak Mâlik'ten gelen kıran haccı yapan kişinin ayrı ayrı iki tavaf yapacağı sadedindeki ferd rivâyeti vermektedir. Ona göre bu hadise münker hükmünü veren Ahmed b. Hanbel, Mâlik'in bu rivâyetini kıran haccı yapan kişinin tek bir tavaf yaptığı şeklindeki hadislerle muhâlefet ettiği gerekçesiyle münker saymış olabilir.¹⁰⁵ Bu da hatalı olduğuna kanaat getirilen hadislerle münker denildiği görüşünü destekleyen bir başka husus olarak kabul edilebilir. Bu durumda sika ve hâfız bir râvinin de hata yapması mümkün olduğundan böyle bir râvinin rivâyetinin mutlak olarak kabul edilmesinin uygun olmayacağı söylenebilir.¹⁰⁶

İbnü's-Salâh da bu konuda görünüşte isnâdı sika râvilerden oluşan bir hadisin muallal kapsamına girebileceğini ifade etmiştir. Ona göre, böyle bir hadiste illetin bulunup bulunmadığı râvinin teferrüdü ve başka bir râvinin bu râviye muhalefet etmesi, bunlara ilâve olarak da hadisi inceleyen âlimde bu hadiste illetin bulunduğu dair zann-ı gâlip oluşturan karînelerin bulunması hâlinde anlaşılır.¹⁰⁷ Görüldüğü üzere illet hakkındaki bu ifadeler aslında münkeri de anlatmaktadır. İbnü's-Salâh'ın naklettiğine göre Hatîb el-Bağdâdî bir hadisteki illetin anlaşılabilmesi için hadisin bütün tariklerinin toplanması ve râvilerinin hıfz, itkân ve zabt derecesine göre değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸ İletin tespiti noktasında İbn Hacer'in de aynı görüşte olduğu bilinmektedir.¹⁰⁹ İbn Receb el-Hanbelî de illetin tespit edilebilmesi için aynı konudaki hadislerin bir araya getirilmesi gerektiğini, bunun neticesinde hadisin mârûf, münker, meşhûr, garîb ya da şâz olup olmadığının ortaya çıkacağını belirtmiştir.¹¹⁰

104 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 657.

105 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 652.

106 Süleym, *Şerhu 'ileli'l-hadis*, s. 93.

107 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 90.

108 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 90-91.

109 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 92.

110 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 333.

II. Müteahhirûn Kullanımında Münker Hadis

Müteahhirûn döneminde münker hadisin manasının tetrîcî bir daralma yaşıdığı yukarıda ifade edilmişti. Aslında teferrûd ya da muhalefet gibi karinelerle hatalı olduğu anlaşılan rivâyetler için kullanılan münker ıstılahının anlamında daha ziyade İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in tanımları sonucu daralma meydana gelmiştir.

A. Münker Hadis Hakkında İbnü's-Salâh'ın Görüşü ve İbn Hacer'e Kadarki Dönemde İbnü's-Salâh Etkisi

Daha önce de ifade edildiği üzere münker hadis için müstakil başlık açan ilk kişi olan İbnü's-Salâh '*Ulûmu'l-hadis*'te öncelikle Berdicî'nin münker tanımını vermektedir. İbnü's-Salâh, teferrûd durumunda rivâyete merdûd, münker ya da şâz hükmünü vermenin hadisçiler arasında yaygın bir tavır olduğunu belirterek Berdicî'nin tanımının tafsilâta ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. İbnü's-Salâh bu tafsilâtli açıklamayı, münker ile aynı manaya geldiğini düşündüğü şâz bahsinde yapmıştır.¹¹¹

Şâfi'i, Halîlî ve Hâkim'in görüşlerini aktaran İbnü's-Salâh, Şâfi'i'nin görüşlerine katılırken, diğer iki muhaddise itiraz etmektedir.¹¹² Şâz hadis hakkındaki durumun Halîlî ve Hâkim'in anladığından çok daha tafsilâtli olduğunu belirten İbnü's-Salâh'a göre bir râvi teferrûd ettiği rivâyetle hıfzı ve zabtı daha kuvvetli bir râvinin rivâyetine muhâlefet ediyorsa bu rivâyet merdûd şâz kabul edilir.¹¹³ Şâfi'i ise râvinin hıfzını şart koşmadan, sadece teferrûd ve muhalefet durumunda hadise şâz hükmünün verileceğini söylemiştir. Buradan hareketle Şâfi'i ile İbnü's-Salâh'ın tanımları arasında umûm husûs ilişkisi olduğu söylenebilir.¹¹⁴

Rivâyette muhâlefetin değil de sadece teferrûdün gerçekleşmesi durumunda ise rivâyetin râvisi âdil, hâfız, itkân ve zabtına güvenilen bir kimseyse teferrûd ettiği bu rivâyet kabul edilir. Ancak hıfzına ve itkânına güvenilmeyen bir kimseyse bu râvinin teferrûdü hadisi sıhhat çerçevesinden çıkarır. İbnü's-Salâh teferrûdüne müsamaha gösterilebilecek zâbit bir râvinin teferrûdünü zayıf addetmezken, bu derecede olmayan râvinin ferd hadisini 'şâz münker' olarak vâsfetmektedir.¹¹⁵ Netice itibâriyle İbnü's-Salâh'ın şâz hadisi merdûd

111 İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadis*', s. 80.

112 İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadis*', s. 76-78. Söz konusu hadis meşhur "Ameller niyetlere göredir" hadisidir.

113 İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadis*', s. 79.

114 Molla Hanefî, Şemsüddin Muhammed el-Hanefî et-Tebrizî, '*Şerhu'd-Dibâci'l-müzehheb fi mustalahi'l-hadis*', Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, 1350/1931, s. 38.

115 İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadis*', s. 79.

olan ve merdûd olmayan şeklinde ikiye ayırdığı, münker hadisin ise merdûd şâzza karşılık geldiği anlaşılmaktadır. İbnü's-Salâh merdûd şâz ve dolayısıyla münker hadisi de iki kısma ayırmıştır. Bunlardan birincisi 'bir râvinin sikaların rivâyetlerine muhâlefet ederek naklettiği ferd hadis', ikincisi ise 'teferrûd ederek naklettiği rivâyete müsamaha edilecek derecede güvenilir olmayan bir râviden gelen ferd hadis'tir. Bu iki kısım İbnü's-Salâh tarafından aynı zamanda münker hadisin de kısımları olarak takdim edilmiştir.¹¹⁶

İbnü's-Salâh merdûd şâz ve münkeri eş anlamlı kabul etmesine rağmen münker kavramı için müstakil bir başlık açmıştır. Bunun sebebi Berdîci'nin münker tanımının doğru olmadığını düşündüğü için onun tanımından hareketle merdûd şâz ile münkerin farklı anlamlar ifade ettiği algısının ortaya çıkmasını engelleme arzusu olarak düşünülebilir. Hasen hadisi tarif ederken şâz olmama şartı ile birlikte münker olmama şartını koymasının¹¹⁷ da aynı nedenden kaynaklandığını düşünmek İbnü's-Salâh'ı kendi içinde çelişkiye düşmekten kurtaracaktır. Ancak İbnü's-Salâh'ın münker ile şâzzın aynı manaya geldiğini belirtmesine rağmen esasen münker hadisi şâzzın kısımlarından biri (merdûd şâz) olarak düşündüğü de gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır.

İbnü's-Salâh'tan sonra gelen hadis âlimlerinin pek çok hadis ıstılahında olduğu gibi münker hadis hususunda da ondan oldukça etkilendikleri görülmektedir. Bu dönemde İbn Salâh'ın görüşünü benimseyen muhaddisler arasında Nevevî (ö. 676/1277)¹¹⁸ İbn Dakikul'id¹¹⁹ (ö. 702/1302), Ca'berî¹²⁰ (ö. 732/1332), Bedreddin b. Cemâ'a¹²¹ (ö. 733/1333), Şemseddin b. Abdülhâdî¹²² (ö.

116 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 79.

117 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 31.

118 Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed Osman el-Haşt, Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985, s. 40; Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, Medine: Mektebetü'l-eymân, 1408/1987, II, 217.

119 İbn Dakikul'id, Takıyyuddin Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılah ve mâ üzîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdisi'l-ma'dûde mine's-sihâh*, thk. Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî, Amman: Dâru'l-'ulûm, 1427/2007, s. 268-270.

120 Ca'berî, İbrahim b. Ömer, *Rusûmu't-tahdis fî 'ulûmi'l-hadis (Selâse kütüb mine'l-musannefâti'l-Ca'berîyyât)*, thk. Cemâl es-Seyyidrifâ'i, Mektebetü evlâdî's-şeyh li't-türâs, 2005, s. 26.

121 İbn Cemâ'a'nın İbnü's-Salâh'tan etkilendiği açık olmakla birlikte o, münkerin tanımını yaparken, İbnü's-Salâh'ın münker hadisin kısımları olarak takdim ettiği 'bir râvinin sikaların rivâyetlerine muhâlefet ederek naklettiği ferd hadis' ve 'teferrûd ederek naklettiği rivâyet kabul edilecek derecede güvenilir olmayan bir râviden gelen ferd hadis' şeklinde iki kısımdan yalnızca ikincisini zikretmiştir. Bu da münker hadisin manasında o dönem için bir daralmanın gerçekleştiği anlamına gelebilir. Bk. İbn Cemâa, Bedreddin, *Zevâlu't-terâh bi şerhi Manzûmeti İbn Ferâh (Erba'atü şürûh li metni Ğaramî sahîh içinde)*, thk. Hişâm b. Muhammed, Beyrût: Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010, s. 92.

122 Şemseddin b. Abdülhâdî de İbn Cemâ'a gibi münker hadisi açıklarken İbnü's-Salâh'ın

744/1344), Ebu'l-Hasan et-Tebrizî¹²³ (ö. 746/1346), Zehebî¹²⁴ (ö. 748/1348), İbnü't-Türkmânî¹²⁵ (ö. 750/1349), İbn Kesîr¹²⁶ (ö. 774/1373), Ebnâsî¹²⁷ (ö. 802/1399), İbnü'l-Mülakkın¹²⁸ (ö. 804/1401), Bulkînî¹²⁹ (ö. 805/1402) ve Irâkî¹³⁰ (ö. 806/1404) zikredilebilir.

B. Münker Hadis Hakkında İbn Hacer'in Görüşü ve XX. Asra Kadarki Süreçte Münker Hadis Kullanımlarında İbn Hacer Etkisi

İbnü's-Salâh'tan sonra uzun süre onun kanaati benimsenmiş olsa da, belli bir dönemden itibaren şâz hadis ile münker hadisin birbirinden farklı kavramlar olduğu anlayışının yaygınlık kazandığı görülmektedir.¹³¹ Gerek bu iki kavramın birbirinden ayrı kavramlar olarak kabul edilmesi gerekse münker hadisin yaygınlık kazanmış ıstılahî manası, İbn Hacer'in konu ile ilgili görüşleri üzerinden şekillenmiştir. Bu noktada İbn Hacer'in münker hadis hakkındaki görüşünün de bir tekâmül süreci geçirdiği ifade edilmelidir. İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın eserine yazdığı *en-Nüket*'te daha ziyade İbnü's-Salâh'a yakın görüşler ifade etmesine rağmen, *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*'da kaydettiği görüşü daha farklı olup son tahlilde benimsediği kanaat de bu son görüştür.

İbn Hacer'in *en-Nüket*'teki beyânına göre münker ve şâz, her ikisinin de iki kısma ayrılması bakımından müşterek olmalarına rağmen râvilerin mertebeleri

belirttiği kısımlardan yalnızca ikincisini zikretmiştir. Bk. Husnî, Hişâm b. Muhammed Haycer, *Erba'atü şürûh li metni Ğarâmî Sahîh*, Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010, s. 78.

123 Ebu'l-Hasan et-Tebrizî, Ali b. Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hasan et-Tebrizî, *el-Kâfi fi 'Ulûmi'l-Hadis*, Amman: Dâru'l-eseriyye, 1469/2008, s. 278-279.

124 Zehebî ile ilgili dikkat çeken bir husus, onun şâz başlığı altında İbnü's-Salâh'ın kaydettiği manaları serd etmekle birlikte münkeri ayrıca "zayıf" râvinin teferrüd ettiği hadis şeklinde ifade etmesidir. Bk. Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-Mûkaza fi 'ilmi mustalahi'l-hadis*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1405/1985, s. 42.

125 İbnü't-Türkmânî, Alauddin Ali b. Osman el-Mâridinî, *el-Müntehab fi 'ulûmi'l-hadis*, thk. Avvâd el-Halef, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1469/2008, s. 61-62.

126 İbn Kesîr, Ebu'l-fidâ İsmail b. Kesîr, *İhtisârü 'ulûmi'l-hadis*, (Ahmed Muhammed Şakir'in *el-Bâ'isü'l-hasîs*'i içinde), Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996, 182-183.

127 Ebnâsî, Burhaneddin, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûm-i İbni's-Salâh*, thk. Salâh Fethi Helel, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1418/1998, I, 182-188.

128 İbnü'l-Mülakkın, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni' fi 'Ulûmi'l-hadis*, thk. Abdullah Yusuf el-Cedî, Dârü Fevâz, 1413/1992, II, 180.

129 Şâtî, Âişe Abdurahman, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-ıstılah (li İbn Raslân el-Bulkînî)*, Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts., s. 238-246.

130 Irâkî, *et-Takyid ve'l-izâh*, s. 83-90; Irâkî, *Şerhu't-Tefsîr ve't-tezkira*, thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mahir Yasin Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1423-2002, I, 245-256.

131 Mesela İbnü'l-Vezîr (ö. 840/1087) bu iki kavramın birbirinden ayrılması gerektiğini söylemiştir. Bk. İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullah İzzüddin Muhammed b. İbrâhîm b. Ali el-Yemânî, *Tenkihü'l-enzâr fi ulûmi'l-âsâr*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk ve Âmir Hüseyin, Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1420/1999, s. 155.

bakımından farklıdır. Ferd rivâyetin mütâbî' ve şâhidi bulunmuyorsa, aynı zamanda râvisinde de sahih ile hasen hadiste şart koşulan derecede bir zabt mevzu bahis değilse, bu rivâyet şâzzın birinci kısmını teşkil etmektedir. İfade edilen derecede zabtı bulunan bir râvinin rivâyetine muhâlefet varsa hadisin daha şiddetli şâz olduğunu kaydeden İbn Hacer, bazılarının da bunu münker diye isimlendirdiğini belirtmektedir. Şayet ferd rivâyetin râvisi zabt bakımından sahih ve hasen hadiste aranan dereceye ulaşmışsa, ancak kendisinden daha güvenilir ve zâbıt birine muhâlefet etmişse, bu da şâzzın ikinci kısmıdır.¹³² Buradan anlaşıldığı üzere İbn Hacer şâzzı iki kısma ayırmakta, bu kısımlardan birinde muhâlefeti şart koşarken diğerinde böyle bir şart zikretmemektedir.

İbn Hacer ferd hadisin râvisi mestûr, sû-i hıfz¹³³ veya bazı hocaları zayıf kabul edilen bir râvi olup da hadisin mütâbîi ve şâhidi de bulunmadığı takdirde, bu tür rivâyetleri münkerin birinci kısmı saymaktadır. Zikredilen duruma ilâve olarak muhâlefet de söz konusu ise bu tür rivâyetleri de münkerin ikinci kısmı olarak kabul etmektedir. Buna göre münker ve şâzzın ortak noktasının mutlak teferrüd ya da muhâlefetle birlikte bulunan teferrüd şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir.¹³⁴

İbn Hacer'in bu görüşünün sonradan değiştiği veya olgunlaştığı söylenebilir. Zira bu görüşlerini serd ettiği *en-Nüket*'ten sonra kaleme aldığı eserleri *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*'da şâz ve münkere dair, 'makbûl râvinin kendisinden daha evlâ bir râvinin rivâyetine muhâlefet ederek naklettiği hadis'e şâz denilirken, 'zayıf râvinin kendisinden daha evlâ bir râviye muhâlefet ederek rivâyet ettiği hadis'e ise münker adı verildiğini ifade etmektedir.¹³⁵ Bu durumda şâz ve münkerin ortak noktasının muhâlefet şeklinde, farklılıklarının ise şâzzın râvisinin sika ya da sadûk, münkerin râvisinin ise zayıf olması şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Böylece münker ve şâz arasında umûm-husûs min vech (eksik girişimlik) bulunduğu anlaşılmaktadır.¹³⁶

İbn Hacer şâz hadisin râvisinin muhâlefet ettiği hadisi *mahfûz*, münker hadisin râvisinin muhâlefet ettiği hadisi ise *marûf* olarak açıklayarak, önceleri

132 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 674.

133 İbn Hacer sû-i hıfzı sürekli olan râvinin rivâyetine bir görüşe göre şâz denildiği bilgisini de vermektedir. Bk. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdülhamid b. Sâlih b. Kâsım, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006, s. 83.

134 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 675.

135 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 72. Burada 'zayıf râviden daha evlâ' olarak vasfedilen râvinin zayıflık bakımından daha evlâ olduğu, bir başka deyişle daha hafif bir zaafa sahip bulunduğunun düşünülmesi gerektiği şeklinde bir de görüş mevcuttur. Bk. Şümünnî, Kemâleddin Muhammed b. Hasan b. Yahyâ, *Neticetü'n-nazar fî şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. İntisar Kays Muhammed Nâyif el-Kaysî, Dimeşk: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1430/2009, s. 132.

136 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 73.

İbnü's-Salâh ya da Nevevî gibi muhaddislerin bıraktığı bir boşluğu doldurmuştur. Zira muttasıl hadis konusu, mukâbilleri olan munkatî', mürsel ve mu'dal hadisle birlikte işlendiği gibi şâz ve münker hadis için de böyle yapılmasının daha isabetli olacağı açıktır.¹³⁷

İbn Hacer'den sonra münker hadisin tanımına dair usûl eserlerinde yer alan ifadelerin genellikle onun ifadelerinin tekrarı olduğu görülmektedir. Bu dönemde münker hadisin manasına dair farklı bir yorum Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) tarafından yapılmıştır. Ona göre hadisçiler bazen hadis zayıf olmasa bile "Falancanın en münker rivâyeti şudur" diyebilmektedirler. Bir kıyaslama ifadesi olan bu sözden anlaşılması gereken, söz konusu rivâyetin râvinin rivâyetleri arasında derece olarak en düşüğü olduğudur. Bu, rivâyetin sahih olmamasını gerektirmez.¹³⁸

İbn Hacer'in, münker hadisin zayıf râvinin 'kendisinden daha evlâ' râviye muhâlefet ettiği rivâyeti ifade ettiği yönündeki görüşü sonraki dönemlerde bazı muhaddisler tarafından bu zayıf râvinin 'sika' râviye muhâlefeti şeklinde anlaşılabilmiştir.¹³⁹ Ancak bu meselede İbn Hacer'in 'ercâh' lafzını gerek mevzu bahis zayıf râviden daha az zayıf, gerekse sika olarak vasfedilebilen râviler için geçerli sayılabileceğini düşünmek kanaatimizce daha isabetli gözükmektedir.

Netice itibâriyle İbn Hacer'den sonra İbnü's-Salâh'ın görüşünü benimseyen az sayıda muhaddis bulunmakla birlikte,¹⁴⁰ münker hakkındaki genel tavrın İbn Hacer'in görüşünü benimsemek şeklinde geliştiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde İbn Hacer'in görüşünü benimseyen muhaddisler arasında Şümünnî¹⁴¹ (ö. 821/1418), İbn Kutluboğa¹⁴² (ö. 879/1474), Sehâvî¹⁴³ (ö. 902/1497), Süyûtî¹⁴⁴

137 Süyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ebûbekr Celâleddin, *Tedribu'r-râvi fî şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Târik b. İvazullah, Riyâd: Dâru'l-'âsime, 1424/2003, I, 385.

138 Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, I, 385.

139 Bk. Türsî, Muhammed Mahfuz b. Abdullah b. Abdülmennân, *Menhecü zevi'n-nazar fî şerhi Manzûmeti 'ilmi'l-eser*, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1424/2003, s. 78; Emir es-San'ânî, Muhammed b. İsmail, *Tavdihu'l-efkâr li me'âni Tenkihi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Medine: el-Mektebetü'l-selefiyye, ts. II, 3; Kâsimî, Muhammed Cemâleddin, *Kavâidu't-tahdis min funûni mustalahi'l-hadis*, muhakkikin dipnotu, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1425/2004, s. 208; İtr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadis*, Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1399/1979, s. 430.

140 Bk. Sefârîni, Muhammed el-Hanbelî, *el-Milahu'l-ğarâmiyye Şerhu Manzûmeti İbn Ferâh*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1416/1996, s. 38.

141 Şümünnî, *Neticetü'n-nazar*, 129-133.

142 İbn Kutluboğa, Kâsim b. Kutluboğa el-Hanefî, *el-Kavlü'l-mübteker 'alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Dimeşk: Dâru'l-Fârâbî, 1429/2008, s. 65-67.

143 Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, II, 12-20; Sehâvî, *et-Tavdihu'l-ebher li Tezkirati İbni'l-Mülakkın fî 'ilmi'l-eser*, thk. Abdullah b. Muhammed Abdürrahim b. Hüseyin el-Buhârî, Riyâd: Mektebetü edvâi's-selef, ts., s. 46-47.

144 Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, I, 385.

(ö. 911/1505), Ensârî¹⁴⁵ (ö. 926/1520), İbnü'l-Hanbelî¹⁴⁶ (ö. 971/1564), Ali el-Kârî¹⁴⁷ (ö. 1014/1605), Münâvî¹⁴⁸ (ö. 1031/1622), Dihlevî¹⁴⁹ (ö. 1056/1646), Zürcânî¹⁵⁰ (ö. 1122/1710) ve Emîr es-San'ânî¹⁵¹ (ö. 1182/1769) zikredilebilir.

III. Münker Hadise Modern Yaklaşımlar

Münker hadisin müteahhirûn döneminde, mütekaddimûnun ve özellikle ilk dönem hadis münekkitlerinin kullandığı genel manasından uzaklaşarak bir anlam daralmasına uğradığı yukarıda ortaya konulmuştur. Münker hadisin manasıyla ilgili İbnü's-Salâh ile İbn Hacer'in görüşleri, kendilerinden sonraki hadis âlimlerini etkilemiştir. Özellikle İbn Hacer'in tanımı, günümüze kadar genel olarak kabul edilen tanım olmuştur. Bununla birlikte son dönemde münker hadis hususunda farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Bu başlık altında münker hadise dair muhtelif yaklaşımlar incelenirken Arap dünyasında ve Türkiye'de yapılan çalışmalar ayrı ayrı değerlendirilecektir.

A. Arap Dünyasında Münker Hadis

Münker hadis ve ifade ettiği mana konusunda Arap dünyasında genel olarak üç farklı yaklaşım tarzının bulunduğu söylenebilir.¹⁵² Bunlardan birincisini İbnü's-Salâh'ın görüşünü benimseyen hadis âlimlerinin münker hadis hususundaki görüşleri teşkil etmektedir.¹⁵³ İkinci ve çoğunluğu oluşturan

145 Ensârî, Zeynüddin Ebû Yahyâ Zekerîyya b. Muhammed b. Zekerîyya, *Fethu'l-bâkî bi şerh-i Elfiyeti'l-Trâkî*, thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mâhir Yâsin Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002, I, 236-244.

146 İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, *Kafvu'l-eser fi safv-i 'ulûmî'l-eser*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988, s. 63.

147 Ali el-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker fi mustalahât-i ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Beyrût: Dâru'l-erkam b. Ebû Erkam, ts., s. 337-342.

148 Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *el-Yevâkît ve'd-dürrer Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker*, thk. Ebû Abdullah Rabî' b. Muhammed es-Su'ûdî, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, ts., I, 286-291.

149 Dihlevî, Abdülhak, *Mukaddime fi usûli'l-hadis*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1406/1986, s. 53-55.

150 Zürcânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004, s. 214-218; Emir es-San'ânî, *Tavdihu'l-efkâr*, II, 3-7.

151 Emir es-San'ânî, *Tavdihu'l-efkâr*, II, 3-7.

152 Münker hadisle ilgili modern dönemde yapılmış geniş çalışmalar için bk. Sülemî, *el-Hadisü'l-münker 'inde nükkâdî'l-hadis - Dirâse nazariyye ve tatbikiyye*, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1426/2006; Ebû Semha, Abdüsselâm, *el-Hadisü'l-münker dirâse nazariyye tatbikiyye fi kitâb-i 'İlîlî'l-hadis li İbn Ebû Hâtîm*, Dimeşk: Dârü'n-nevâdir, 1433/2012; Muhammedî, eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005; Hamâm, Abdülcevâd, *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadis ve menhecü'l-muhaddisin fi kabûlihî ev reddihî*, Dimeşk: Dârü'n-nevâdir, 1429/2008, s. 415-510.

153 Bk. Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisârî 'ulûmî'l-hadis*, Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996, s. 183. Ayrıca münker hadisin şâz ile aynı manaya gelmesi hususunda İbnü's-Salâh'ı destekleyen bir başka müellif için bk. Târik b.

grubun benimsediği yaklaşım, İbn Hacer'in görüşünü benimseyen hadis âlimleri tarafından temsil edilmektedir.¹⁵⁴ Konu ile ilgili üçüncü yaklaşım ise ilk dönem hadis münekkitlerinin münker hadis hakkındaki asıl görüşlerini ortaya koymaya çalışan hadisçilerin yaklaşımıdır. Bu yaklaşımı benimseyen âlimler arasında Hamza el-Melibârî, Târik b. İvazullah ve *Abdurrahman b. Nüveyfi* b. *Fâlih* es-Sülemî zikredilebilir. Münker hadisle ilgili olarak son dönemde özellikle Arap dünyasında yaygınlık kazanan bir akımın temsilcisi olan bu üç hadisçinin yaptıkları, ilk dönem hadis münekkitlerinin münker hadisle ilgili pratikteki uygulamalarının teoriye yansıtılması olarak takdim edilebilir. Bu başlık altında ilk ikisine nispeten farklı olmasıyla dikkati çeken bu yaklaşım tarzı, bahsi geçen üç âlimin görüşleri çerçevesinde kısaca verilmeye çalışılacaktır.

Modern dönemde münker hadisin manasına ilişkin dikkati çeken açıklamalardan biri Melibârî'ye aittir. Münker hadisin manasının müteahhirîn arasında 'zayıf râvinin sika râviye muhâlefet ettiği rivâyet' şeklinde yerleştiğini belirten Melibârî'ye göre, münker hadisin gerçek manasının anlaşılmasını zorlaştıracak derecede farklı ıstılâhî manalarda kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu durum ilk dönem muhaddislerinin kullandığı anlam aralığını daraltmaktadır. Zira Melibârî, ilk dönem hadis münekkitlerine göre münker hadis ifadesinin; 'rivâyet edildiği kaynaktan gelip gelmediği bilinmeyen hadisleri' ifade etmek için kullanılan bir kavram olduğunu düşünmektedir.¹⁵⁵ Buna göre râvinin sika olup olmaması ya da râvinin teferrüdünün muhâlefetle birlikte bulunması veya bulunmamasına bir önem atfetmeyen ilk dönem muhaddisleri, ifade edilen münker hadis manasını 'hata', 'vehm', 'gayr-ı mahfûz', 'gayr-ı sahîh', 'lâ yuşbihu', 'garib', 'lâ yesbutu' ve 'lâ yesihhu' lafızlarıyla tabir etmektedir.¹⁵⁶

Rivâyetin kaynağından gelip gelmediğinin bilinmemesinin muhtemel nedenini sika ya da zayıf fark etmeksizin râvinin teferrüd etmiş olması şeklinde açıklayan Melibârî'ye göre bu rivâyetin başka rivâyetlere muhâlefette bulunup bulunmamasının da bir önemi yoktur. Mevzu bahis teferrüd durumunun da

İvazullah, *ed-Dibâce fî 'ilmi'l-hadis*, Kâhire: Dârü'l-kevser, 1430/2009, s. 107.

154 Örneğin bk. Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniyye*, s. 41-45, 362-369; Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâid fî 'ulûmi'l-hadis*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Riyâd: Şirket-i Abikân, 1404/1984, s. 259; Leknevî, Abdulhay, *Zaferu'l-emânî fî şerhi Muhtasari's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-hadis*, Halep: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1419/1998, s. 362; Etiyûbî, Muhammed b. el-Allâme Ali b. Âdem b. Mûsa el-Vellûvî, *İs'âfû zevi'l-vatar bi şerhi Nazmi'd-dürer fî 'ilmi'l-eser*, Medine: Mektebetü'l-ğurabâi'l-esriyye, 1414/1993, s. 197; Tahhân, Mahmud, *Teyşiru mustalahi'l-hadis*, İskenderiye: Merkezü'l-hüdâ li'd-dirâse, 1415/1994, s. 74; Ğavri, *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadis*, s. 449; Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, İstanbul: İFAV, 2010, s. 164.

155 Melibârî, Hamza, *Nazarât cedide fî 'ulûmi'l-hadis*, Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1423/2003, s. 32.

156 Melibârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 67.

hata ya da vehim, hadisin mahfûz olmaması, hiçbir râvi kendisine mütâbaat etmediğinden garîb kalması gibi sebeplerle gerçekleşmesi mümkündür.¹⁵⁷ Netice itibarıyla ferd bir rivâyetin gerçekten kendisinden nakledildiği râviden gelip gelmediğinin tespit edilmesini temin edecek bir karînenin bulunmaması durumunda Melibârî'ye göre hadisin münker olduğu anlaşılmaktadır.

Târik b. İvazullah, münker hadisin; râvinin -durumu nasıl olursa olsun- hata ettiği rivâyet için kullanıldığı kanaatindedir. İbn Hacer'in münker ifadesini râvisi zayıf olan ve daha sıkaya muhâlefet eden rivâyetler için kullanmasının ilim ehlinin uygulamasına uygunluk arz etmediğini belirten Târik b. İvazullah'a göre, hadis imamları münker ifadesini, teferrüd eden râvinin hadiste hata ettiği fikri kendilerinde ağır bastığı zaman kullanmaktadır. Söz konusu hata isnâd ya da metinde bulunabileceği gibi ikisinde birden de yer alabilir. Hatayı yapan râvinin sika ya da zayıf olması veya muhâlefet etmiş ya da etmemiş olması arasında fark yoktur.¹⁵⁸ Târik b. İvazullah konu hakkındaki görüşünü desteklemek üzere çok sayıda misâl getirmektedir.¹⁵⁹ Verdiği misâllerden anlaşıldığı kadarıyla münker ifadesi hadis imamlarına göre râvinin hatasının sâbit olduğu ferd rivâyet için kullanılmaktadır. Râvinin münker rivâyetlerinin çok olması durumunda râvi zayıf kabul edilirken, nâdiren münker rivâyeti bulunan bir râvinin hata yaptığı hadise münker denilmekte ve bu durum râviyi zayıf kılmamaktadır.¹⁶⁰

Târik b. İvazullah, hadis imamlarının râvileri cerh ve tâdil açısından ele almadan önce rivâyeti senet ve metin olarak incediklerini belirtmektedir. Hadis imamları râvinin güvenilirlik ya da zayıflığının ortaya çıkması için o râvinin rivâyetlerine bakarak, rivâyetlerin geneli sikaların rivâyetlerine muvâfıkça bu râvinin sika olduğuna, muhâlifse zayıf olduğuna ya da sû-i hıfzına hükmetmişlerdir. Öyleyse râviler hakkında hüküm vermenin rivâyetler hakkında verilen hükümlere bağlı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Buradan hareketle Târik b. İvazullah râvinin hâlini ortaya koymak için rivâyetlerinin durumuna bakıldığını belirtmektedir. Buna göre râvinin rivâyet ettiği münker hadisler hadis imamları tarafından onun sû-i hıfzına ya da zabt azlığına delil kabul edilmekte, yani muhaddisler râvinin zayıf olduğunu bilmeden önce hadislerinin münker olduğunu bilmektedirler. Bu durumda da münker hadiste râvi için zayıflık şartını koşmak mümkün değildir.¹⁶²

Târik b. İvazullah Müslim'in sözünün manasını da rivâyete münker hükmünü vermenin râvinin hıfz ve itkân ehline muvâfakat etmemesine veya

157 Melibârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 69.

158 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisîn Manzûme fî 'ilmi mustalahi'l-hadis, Tâlibiyye: Mektebetü İbn Teymiyye, 1422/2002*, s. 406.

159 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisîn*, s. 406-409.

160 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisîn*, s. 410.

161 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisîn*, s. 411-412.

162 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisîn*, s. 413.

onlara muhâlefet etmesine bağlı olduğu şeklinde açıklamaktadır. Dolayısıyla rivâyette alâkalı bu hükmün râvinin sika olup olmaması ile hiçbir alâkası yoktur. Buna göre, râvinin terk edilmesine dair hüküm, onun münker rivâyetlerinin çok olmasına bağlıdır. Ayrıca Târik b. İvazullah, râvinin bir hadiste hata etmesi durumunda sikalara muhâlefet ettiği veya onlara muvâfakat etmediği gerekçesiyle bu rivâyette hata yaptığına kâni olunduğu takdirde, râvinin bu hadis dışında münker rivâyeti yoksa bile bu hadisin kendisinde hata sâbit olduğu için münker kabul edildiğini kaydetmiştir. Ancak ona göre bir hadisin hatalı olması o hadisin râvisinin zayıf olduğuna delil değildir, bilâkis bu durum hadis hakkındaki münker hükmü sâbit kalmakla birlikte sikanın az sayıdaki hatasına hamledilir.¹⁶³

Münker hadis hakkında *el-Hadisü'l-münker 'inde nukkâdî'l-hadis* adıyla geniş bir çalışma ortaya koyan Sülemî'nin görüşleri de meselenin anlaşılması noktasında büyük önemi haizdir. Teferrüd ve muhâlefeti münker hadis bizzat kendisi olarak takdim eden âlimlerin bir yanlış içinde bulunduğunu savunan Sülemî, doğru olan yaklaşımın bu iki durumu münker hadisin *alâmeti* olarak kabul etmek olduğunu söylemektedir. Teferrüd ile muhâlefetin yalnız başına hadis için münker hükmü vermede yeterli olmadığını da belirten Sülemî, hadise münker denilmesi için râvinin hata ettiğine dair delil ve karînelerin bulunması gerektiğine tekrar işaret etmektedir.¹⁶⁴ Eserinin uygulama bölümünde münker hükmü verilen hadisleri tek tek inceleyen Sülemî,¹⁶⁵ buradan hareketle hadis münekkitlerinin münker kavramını iki durumda kullandıklarını tespit etmiştir. Söz konusu durumlardan birincisi, râvinin hâli ne olursa olsun rivâyetin isnâdı ya da metninde açık bir hata yapmış olmasıdır. İkincisi ise râvinin, hadis münekkidinin bilmediği bir rivâyeti teferrüd ederek aktarması ve münekkitte bu rivâyette râviden kaynaklı bir hatanın olduğuna dair zann-ı gâlibin hâsıl olması şeklinde ifade edilmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca rivâyete münker hükmünü verenlerin genellikle münekkit âlimlerin büyükleri olduğunu söyleyen Sülemî'ye göre, bu muhaddislerden daha alt mertebede bulunan âlimler bu rivâyetlere *garîb* demekle yetinmiştir.¹⁶⁷

Münker hadis hakkında yeni bir tanım ortaya koyan Sülemî'ye göre münker; “hadis münekkidinin rivâyette var olduğunu düşündüğü ve teferrüd veya

163 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisîn*, s. 414.

164 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 92.

165 Sülemî eserinin uygulama bölümünde Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'den biri, birkaçı ya da hepsinin münker dediği hadisleri incelemektedir. Yekûnu iki yüzü bulan bu rivâyetlerin her birinin tahrîcini yaparak teferrüd eden râvi hakkında çeşitli kaynaklardan bilgi aktaran Sülemî, hadisin hükmü, nekâretle hükmedilmesinin sebebi, o konudaki benzer diğer hadisler, rivâyette ilgili karineler başlıkları altında söz konusu hadisleri ele almıştır.

166 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 93-94.

167 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 96.

muhalefet başta olmak üzere bazı karînelerle açık bir şekilde ortaya çıkardığı problem”i ifade etmektedir. Söz konusu karînelerin de asıl itibarıyla, râvinin genel olarak zabt derecesi, kendisinden rivâyette bulunduğu hocası bakımından zabt derecesi, cerh edilmiş bir râvi olması ve rivâyetin metninin ya da isnâdının nakledilmesi için pek çok sebebin bulunması şeklinde dört madde hâlinde sıralandığı görülmektedir.¹⁶⁸

B. Türkiye’de Yapılan Çalışmalarda Münker Hadis

Hadis usûlü alanında Türkiye’de yapılmış çalışmalar arasında müstakil olarak münker hadis konusunu inceleyen geniş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak konu ile ilgili yazılmış iki makale¹⁶⁹ dışında, hadis ıstılahlarının konu edildiği eserlerde diğer hadis ıstılahlarının yanı sıra münker hadisin de açıklandığı görülmektedir. Yine de bu açıklamaların konu ile ilgili Arap dünyasında yapılmış çalışmalarda görüldüğü şekilde detaylı bir incelemenin ürünü olduğu söylemek güçtür. Münker hadisin genellikle ‘râvinin zayıflığı nedeniyle zayıf sayılan hadisler’ ya da ‘râvide cerhi gerektiren durumlar nedeniyle zayıf hadis’ gibi kategoriler altında ele alındığı söz konusu eserlerde,¹⁷⁰ münker hadisin farklı anlamlarda kullanıldığı belirtilmekle birlikte, genellikle İbn Hacer’in yaptığı tarif verilerek bu tarif tercih edilen görüş olarak aktarılmıştır.¹⁷¹

Türkiye’de münker hadise değinen çalışmalarda genellikle İbnü’s-Salâh’a göre münkerin şâz ile aynı anlama geldiği ifade edilmiştir. Bu bilgiyi verenler arasında Babanzâde, Talat Koçyiğit ve Mücteba Uğur bulunmaktadır. Onların ayrıca, İbnü’s-Salâh’ın münker ile şâzzın her ikisini de merdûd ve gayr-ı merdûd şeklinde ikiye ayırdığını söyledikleri görülmektedir.¹⁷² Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere; ona göre sadece şâzzın merdûd - gayr-ı merdûd şeklinde ikiye ayrıldığı, münkerin de merdûd şâzza tekâbül ettiği tekrar ifade edilmelidir.

168 Süleî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 96.

169 Bk. Yücel, “Cerh Lafızlarından ‘Münkeru’l-Hadis’ ve Farklı Kullanımları”, s.199-210; Aslan, Muhammed, “Mütekaddimin ve Müteahhirin Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis”, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, 2017, sayı: 62, s. 236-274.

170 Örnek için bk. Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 170; Başaran, Selman ve Sönmez, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Bursa: Esra Fakülte Kitabevi, 1998, s. 146; Koçyiğit, Talât, *Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 2008, s. 122-125; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV, 2010, s. 120.

171 Örneğin bk. Yücel, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV, 2009, s. 244-245; Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 272-273; Koçyiğit, Talât, *Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 2008, s. 251; Aydın, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, s. 113.

172 Bk. Babanzâde, Ahmet Naîm Bey, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercid-i Sarîh Tercümesi*, İstanbul: Şehzade Paşa Evkâf Matbaası, 1346/1928, I, 120-121; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 124; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara, 1980, s. 287-290; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 272.

Münker hadisin muhaddisler tarafından kullanıldığı muhtelif anlamlara çeşitli müellifler tarafından işaret edilmiştir. Bu müelliflerden Abdullah Aydınli münker hadis ile ilgili beş farklı mana kaydetmektedir.¹⁷³ Ayrıca münker hadisin farklı manalarının Mehmet Efendioğlu tarafından da sıralandığı ve onun tarafından kaydedilen beş farklı münker hadis kullanımının Aydınli'nin naklettiği yukarıda zikredilen anlamlardan kısmen farklılık arz ettiği görülmektedir.¹⁷⁴ Münker hadisin ilk dönemden itibaren muhtelif durumları ifade etmek üzere kullanılabilirdiği görüldüğünden iki müellifin de münker hadis için birbirlerinden farklı tanımlar zikretmelerinin tabii bir durum olduğu ortadadır.

Ahmet Yücel, hicri ilk üç asırda hadis ıstılahlarının gelişimine dair kaleme aldığı eserinde münker hadise dair, Müslim ile Berdîci, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî gibi muhaddislerin yaptıkları tanımları vererek bu dönemde söz konusu kavramın 'zayıfın sikaya muhâlif rivâyeti' ile 'mutlak ferd rivâyet' şeklinde iki manada kullanıldığını söylemektedir.¹⁷⁵ Ayrıca bir cerh lafzı olarak münker kavramıyla ilgili yazdığı makalesinde aynı müellif genel olarak münker hadis kavramının zayıf râvinin sikaya muhâlif ferd rivâyeti, mutlak ferd hadis ve mevzû hadis anlamlarında kullanıldığını, bunlar arasından daha yaygın şekilde benimsenen tanımın birincisi olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁶ Bu noktada münker hadisin mevzû manasında kullanımının genellikle ilel ve mevzûât kitapları¹⁷⁷ ile cerh-ta'dil kaynaklarında¹⁷⁸ görüldüğü de ifade edilmelidir.

Konu ile ilgili bir makale kaleme alan Muhammed Aslan ise münker hadisi mütekkadimûn ve müteahhirûnun görüşleri çerçevesinde ele almış ve farklı tanımları kronolojik olarak kaydettikten sonra bunları tasnif ederek incelemiştir. Aslan makalesinde münker kavramını râvi değerlendirmeleri için ilk kullanan kişinin Yahyâ b. Saîd olduğunu belirtmiş, hadis terimi olarak ilk kullanan kişileri sıralarken ise ilk olarak Yahyâ b. Ma'in'in ismini zikretmiştir.¹⁷⁹ Ancak münker lafzının bir ıstılah olarak rivâyetler için kullanımını da Yahyâ b. Saîd ile

173 Söz konusu münker hadis manaları zayıf râvinin kendisinden daha iyi durumdaki râviye muhâlefet ettiği hadis; çok hata yapan, çok dalgın ya da büyük günah işleyen râvinin hadisi; daha iyi durumdaki râvilerin rivâyetlerine muhâlefet etmese de sadece zayıf bir râvinin tarafından rivâyet edilen hadis; fert hadis ve mevzû hadis şeklinde sıralanmaktadır.

174 Efendioğlu, "Münker", *DİA*, XXXII, 13. Burada Mehmet Efendioğlu'nun zikrettiği münker hadis kullanımları zayıf râvinin güvenilir râvilere muhâlefeti; zayıf râvinin fert hadisi, güvenilir olsun ya da olmasın bir râvinin mütâbii bulunmayan fert hadisi, şâz hadis ve mevzû hadis şeklindedir.

175 Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 170.

176 Yücel, "Cerh Lafızlarından 'Münkeru'l-Hadis' ve Farklı Kullanımları", s. 200-202.

177 Yücel, "Cerh Lafızlarından 'Münkeru'l-Hadis' ve Farklı Kullanımları", s. 202.

178 Cedî, Abdullah b. Yusuf, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadis*, Beyrût: Müessesetü'r-reyyân, 1424/2003, I, 459.

179 Aslan, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis", s. 266.

başlatmak yukarıda da ortaya konulduğu üzere daha isabetli olacaktır. Ayrıca Aslan; Ali b. el-Medîni, Ahmet b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim er-Râzî, Tirmizî, Nesâî gibi âlimlerin münker terimini kullandıkları durumları/hadis türlerini de kaydetmiştir.¹⁸⁰ Bu münker kullanımları yukarıda mezkûr âlimlerin görüşlerinin verildiği kısımda görüleceği üzere daha da artırılabilir. Bunların dışında İbnü's-Salâh'a göre münkerin şâz ile aynı anlama geldiği kanaati Aslan tarafından benimsenmiştir.¹⁸¹ Ancak daha önce de ifade edildiği üzere münker İbnü's-Salâh'a göre merdûd şâzza karşılık gelmektedir.

Son olarak münker hadis hususunda Türkiye'de yapılmış çalışmalar arasında diğerlerinden farklılık arz etmesi nedeniyle Yavuz Köktaş'ın değerlendirmelerine de husûsen yer verilmesi uygun olacaktır. Köktaş, münker hadisin problemli olmasının sebebini mütekaddim ve müteahhir ulemânın konuya bakış açılarının farklılık arz etmesi olarak ifade etmiştir. Müteahhirûna göre münker hadisin zayıf râvinin sika râviye muhalefet ettiği hadis manasında kullanıldığını belirten Köktaş, mütekaddim ulemânın münkerin kapsamını daha geniş tutarak muhalefet olsun ya da olmasın râvinin hâline de bakmaksızın teferrüd durumunda hadise münker dediklerini kaydetmiştir. Köktaş'ın ifadelerine göre zayıf râvinin teferrüd ettiği hadisin zayıf olduğu açık olmasına rağmen sikanın teferrüd ettiği hadis için aynı durum söz konusu değildir. Mütekaddim ulemâ ile günümüzde onların metodunu benimseyen bir grup âlim, hadiste hata bulunduğu takdirde râvinin hâline ya da muhalefete bakmadan bu hadise münker adını vermektedir. Sikanın teferrüdü de râvinin hata yaptığı bir hadis türü olduğundan bu tür bir rivâyet zayıftır. Sikanın hataları açısından meseleye bakıldığında sikanın hataları illet kavramı içerisinde değerlendirildiğinden münker ile illet kavramları arasında bir irtibatın kurulduğu görülmektedir.¹⁸²

Mütekaddimûna göre şâz, illet ve münker gibi kavramlar hata manasını ifade etmekte; müteahhirûn ise meseleye râvi merkezli yaklaşarak bu kavramların her birini farklı durumlar için kullanmaktadır. Günümüzde sikanın teferrüdünün hadise zarar vermediği şeklinde bir kanaat hâkim olmasına rağmen mütekaddim ulemâ hadis tahammül ve edâsının yaygın olduğu bir ortamda sika ya da zayıf fark etmeksizin bir râvinin teferrüd etmesini makul görmemiştir.¹⁸³

Sonuç

Bu çalışmada münker hadisin bir ıstılah olarak tarihî gelişimi kronolojik olarak incelenmiştir. Bu noktada öncelikle münker terimini gerek 'münker hadis'

180 Aslan, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis", s. 267-68.

181 Aslan, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis", s. 272.

182 Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları*, s. 80-82.

183 Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları*, s. 85-87.

şeklinde rivâyet için gerekse ‘münkeru’l-hadis’ şeklinde râvi için ilk defa kullanan kişinin Yahyâ b. Saïd olduğu ifade edilmelidir.

İlk dönem hadis münekkitleri kimden geldiği fark etmeksizin teferrüd sorunu kabul etmişler, teferrüd veya muhâlefet başta olmak üzere bazı karinelerle hatalı olduğu anlaşılan hadisler için münker ifadesini kullanmışlardır. Bu anlamda erken dönem hadis münekkitlerinin münker kavramını hatalı pek çok hadis türünü ifade eden genel bir kavram olarak kullandıkları, sonraki dönemde ise hadis ıstılahlarının yerleşmesi neticesinde söz konusu hadis türlerinden her biri için müstakil ıstılahların kullanılmaya başlandığı, münker hadisin de manasının daralarak tek bir hadis türünü ifade edecek şekilde özel bir ıstılah olarak kullanımının yaygınlık kazandığı söylenebilir.

Mütekaddimûn dönemi aynı zamanda münker hadis hakkında ilk tanımların yapıldığı dönemdir. Bu dönemde münker hadis öncelikle Müslim, ardından da Berdicî tarafından tanımlanmıştır. Ancak mütekaddim âlimlerin yazdığı ilk usûl eserlerinde münker hadis tanımına rastlanmamıştır. Münker hadis için müstakil bir başlık açılmadığı görülen bu eserlerde, muhtemelen münker ile şâzzın aynı anlamda kabul edilmesi nedeniyle münker konusu şâz çerçevesinde işlenmiştir. Ancak bu dönemde her ne kadar münker ve şâz genellikle eşanlamlı kabul edilse de şâz ve dolayısıyla münker hadis ile ilgili ittifak edilmiş bir tanımın bulunmadığı ifade edilmelidir.

Müteahhirûn döneminde özellikle İbnü’s-Salâh ve İbn Hacer vasıtasıyla münker hadisin anlamında tedricî bir daralma yaşanmıştır. Münker hadis için müstakil bâb açan ilk kişi olan İbnü’s-Salâh, münker hadisi merdûd şâz hadis ile aynı anlamda kullanmıştır. Münkeri iki kısma ayıran İbnü’s-Salâh ‘sika râvilerin rivâyetlerine muhâlefet eden ferd rivâyet’i münkerin birinci kısmı, ‘teferrüdü kabul edilecek derecede güvenilir olmayan bir râviden gelen ferd rivâyet’i ise münkerin ikinci kısmı olarak kaydetmiştir. İbn Hacer’e kadar onun görüşü genellikle benimsenen görüş olmuş, İbn Hacer’den sonra ise şâz ve münker kavramları müstakil birer ıstılah olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İbn Hacer’in münker hadis ile ilgili görüşleri önceleri İbnü’s-Salâh’ın görüşüne daha yakın iken sonraları değişmiştir. Nihâî olarak İbn Hacer münker hadisi ‘zayıf râvinin kendisinden daha evlâ bir râviye muhâlefet ettiği ferd rivâyet’ olarak tanımlamaktadır. İbn Hacer’den sonra münker hadis ile ilgili onun bu tanımı muhaddislerin geneli tarafından benimsenmiştir.

Günümüzde ise hadisçilerin çoğunluğu İbn Hacer’in münker hadis tanımını kabul etmektedir. Ancak münker hadis ile ilgili diğer âlimlerden farklı bir tavır ortaya koyarak ilk dönem hadis münekkitlerinin metodunu benimseyen hadis âlimleri de bulunmaktadır. Hadis münekkitlerinin kullanımında münker

hadisin esas anlamını tespiti yönelik çalışmalar yapan bu sonuncu yaklaşımın temsilcileri, bir hadiste hata bulunması ve bu hatanın da teferrüd gibi karînelerle ortaya çıkarılması durumunda o hadisin münekkitler nezdinde münker olduğu kanaatindedirler. Münker kavramının asıl manasının tespiti açısından bu yaklaşımı benimseyen âlimlerin çalışmalarının önemli olduğu ayrıca ifade edilmelidir.

Görüldüğü üzere münker hadisin kullanımı noktasında mütekaddim ve müteahhir muhaddisler arasında bir ittifak söz konusu değildir. Her ne kadar son dönemde İbn Hacer'in tanımı yaygın şekilde benimsense de bu tanım ilk dönem hadis münekkitlerinin münker hadisten kastettikleri esas manayı yansıtmadığından, 'münker hadis' lafzını kullanan kişinin münkere dair tanımlardan hangisini benimsediğini bilmek gerekmektedir. Bu nedenle bir hadis hakkında verilmiş 'münker' hükmünün doğru şekilde anlaşılabilmesi için bu hükmü veren muhaddisin münker hadisle ilgili görüşünü araştırdıktan sonra ilgili hadisi değerlendirmek daha isabetli bir yöntem olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel**, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, I-IV, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Riyâd: Dâru'l-hânî, 1422/2001.
- Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İshâk b. İbrâhim b. Hânî*, I-II, thk. Züheyr eş-Şâviş, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.
- Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnihi Abdullah*, I-III, thk. Ali Süleyman el-Mehnâ, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1406/1986.
- Ali b. el-Medîni**, *İlelü İbni'l-Medîni*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, 1392/1972.
- Ali el-Kârî**, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker fi mustalahât-i ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Beyrût: Dâru'l-erkam b. Ebû Erkam, ts.
- Aslan**, Muhammed, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis", *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, 2017, sayı: 62, s. 236-274.
- Aydınlı**, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2009.
- Babanzâde**, Ahmet Naim Bey, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, I-XII, İstanbul: Şehzade Paşa Evkâf Matbaası, 1346/1928.
- Başaran**, Selman ve Sönmez, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Bursa: Esra Fakülte Kitabevi, 1998.
- Brown**, Jonathan, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", çev. Salih Kesgin, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 25 (2016): 265-310.
- Ca'berî**, İbrahim b. Ömer, *Rusûmu't-tahdîs fi 'ulûmi'l-hadîs (Selâse kütüb mine'l-musannnefâti'l-Ca'berîyyât)*, thk. Cemâl es-Seyyidrifâ'î, Mektebetü evlâdi's-şeyh li't-türâs, 2005.
- Cedî**, Abdullah b. Yusuf, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, I-II, Beyrût: Müessetü'r-reyyân, 1424/2003.
- Cürcânî**, Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, I-VII, thk. Yahyâ Muhtâr Ğazâvî, Beyrût: Dâru'l-fikr, 1409/1988.
- Çakan**, İsmail Lütî, "Berdicî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Hadis Usûlü*, İFAV, 2010.

- Dihlevî**, Abdülhak, *Mukaddime fî usûli'l-hadîs*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Ebnâsî**, Burhaneddin, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûm-i İbni's-Salâh*, I-II, thk. Salâh Fethi Helel, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1418/1998.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Amman: Beytül'efkâri'd-devliyye, ts.
- Ebû Semha**, Abdüsselâm, *el-Hadîsü'l-münker dirâse nazariyye tatbikiyye fî kitâbi 'İleli'l-hadîs li İbn Ebû Hâtim*, Dimeşk: Dâru'n-nevâdir, 1433/2012.
- Ebu'l-Hasan et-Tebrizî**, Ali b. Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hasan et-Tebrizî, *el-Kâfî fî 'Ulûmi'l-Hadis*, Amman: Dâru'l-eseriyye, 1469/2008.
- Efendioğlu, Mehmet**, "Münker", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Emir es-San'ânî**, Muhammed b. İsmail, *Tavdihu'l-efkâr li meâni Tenkîhi'l-enzâr*, I-II, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Medine: el-Mektebetü's-selefiyye, ts.
- Ensârî**, Zeynüddin Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Zekeriyâ, *Fethu'l-bâkî bi şerh-i Elfiyeti'l-'Irâkî*, I-II, thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mâhir Yâsin Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1422/2002.
- Etiyûbî**, Muhammed b. el-Allâme Ali b. Âdem b. Mûsa el-Vellüvî, *İs'âfû zevi'l-vatar bi şerhi Nazmi'd-dürer fî 'ilmi'l-eser*, Medine: Mektebetü'l-gurabâi'l-esriyye, 1414/1993.
- Gumarî**, Ahmed b. es-Sıddık, *Der'ü'z za'f an hadisi men aşika fe'affe*, nşr. İyad Ahmed el-Gavc, Kahire: Daru'l-Mustafa ve Dâru'l-İmam et-Tirmizî, 1416/1996.
- Ğavri**, Seyyid Abdülmâcit, *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadîs*, Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007.
- Hâkim**, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, I-II, nşr. Seyyid Muazzam Huseyn, Beyrût: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1400/1980.
- Halilî**, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, *Kitabü'l-İrşâd fî ma'rifet-i 'ulemâi'l-hadîs*, I-III, thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409/1989.
- Hamâm**, Abdülcevâd, *et-Teferrüd fî rivâyeti'l-hadîs ve menhecü'l-muhaddisîn fî kabûlihî ev reddihî*, Dimeşk: Dâru'n-nevâdir, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî**, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâlih, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, Haydarâbâd, 1357.

Husnî, Hişâm b. Muhammed Haycer, *Erba'atü şürûh li metni Ğarâmî Sahîh*, Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010.

İrâkî, Zeynüddîn Abdürrahim b. el-Hüseyn, *Şerhu't-Tebşıra ve't-tezkira*, I-II, thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mahir Yasin Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1423-2002.

et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh, Beyrût: Dâru'l-hadis, 1405-1984.

İtr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadis*, Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 1399/1979.

İbn Cemâa, Bedreddin b. Cemâa, *Zevâlu't-terâh bi şerhi Manzûmeti İbn Ferâh (Erba'atü şürûh li metni Ğarâmî sahîh içinde)*, thk. Hişâm b. Muhammed, Beyrût: Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010.

İbn Dakîku'l-'îd, Takıyyuddin Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılah ve mâ üzîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdisi'l-ma'dûde mine's-sihâh*, thk. Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî, Amman: Dâru'l-'ulûm, 1427/2007.

İbn Ebû Hâtîm, Abdurrahman b. Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbü'l-'İlel*, I-VII, thk. Sa'd b. Ebû Abdullah el-Humeyyid ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cüraysî, Riyâd, 1427/2006.

İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyya, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*, I-V, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1399/1979.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, I-II, thk. Rebî' b. Hâvî Umeyr, Riyâd: Dâru'r-râye, 1415/1994.

Nuhbetü'l-fiker fî mustalahı ehli'l-eser, thk. Abdülhamid b. Sâlih b. Kâsım, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.

Nüzhetü'n-nazar fî tadvîh-i Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser, thk. Nureddin İtr, Dimeşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421/2000.

Tehzîbü't-Tehzîb, I-XII, Haydarâbâd: Matba'atü meclisi dâireti'l-me'ârifî'n-nizâmiyye, 1325-1328/1908-1911.

İbn Kesîr, Ebu'l-fidâ İsmail b. Kesîr, *İhtisâru 'ulûmi'l-hadis*, (Ahmed Muhammed Şakîr'in *el-Bâ'isü'l-hasîs'i* içinde), I-II, Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996.

İbn Kutluboğa, Kâsım b. Kutluboğa, *el-Kavlü'l-mübteker 'alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Dimeşk: Dâru'l-Fârâbî, 1429/2008.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-VI, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, ts.

- İbn Receb el-Hanbelî**, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I-II, thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1421/2001.
- İbnü'l-Hanbelî**, Radiyyüddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, *Kaḫvu'l-eser fî safv-i 'ulûmi'l-eser*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988.
- İbnü'l-Mülakkın**, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni' fî 'Ulûmi'l-hadîs*, I-II, thk. Abdullah Yusuf el-Cedî, Dâru Fevvâz, 1413/1992.
- İbnü'l-Vezîr**, Muhammed b. İbrahim, *Tenkîhu'l-enzâr fî ulûmi'l-âsâr*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk ve Âmir Hüseyin, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1420-1999.
- İbnü's-Salâh**, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dîmeşk: Dâru'l-fıkr, 1406/1986.
- İbnü't-Türkmânî**, Alauddîn Ali b. Osman el-Mâridînî, *el-Müntehab fî 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Avvâd el-Halef, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1469/2008.
- Kâsımî**, Muhammed Cemaleddin, *Kavâidü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1425/2004.
- Koçyiğit**, Talât, *Hadis Istılahları*, Ankara: Anakara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Köktaş**, Yavuz, *Hadis Usûlü Yazıları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Leknevî**, Abdulhay, *Zaferu'l-emânî fî şerhi Muhtasari's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs*, Halep: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1419/1999.
- Melibârî**, Hamza, *el-Hadîsü'l-ma'lûl kavâid ve zevâbıt*, Beyrût: Daru İbn Hazm, 1416/1996.
- Nazarât cedîde fî 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1423/2003.
- Molla Hanefî**, Şemsüddin Muhammed el-Hanefî et-Tebrizî, *Şerhu'd-Dibâci'l-müzehheb fî mustalahi'l-hadîs*, Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1350/1931.
- Muhammedî**, Abdülkâdir Mustafa Abdürrezzâk, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1426/2005.
- Münâvî**, Muhammed Abdürreâûf, *el-Yevâkît ve'd-dürer Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker*, I-II, thk. Ebû Abdullah Rabî b. Muhammed es-Su'ûdî, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, ts.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, Riyâd: Beytü'l-efkârî'd-devliyye, 1419/1998.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Eş'as, *Sünenü'n-Nesâî*, Riyâd: Beytü'l-efkârî'd-devliyye, ts.

Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, I-II, Medine: Mektebetü'l-eymân, 1408/1987.

et-Takrîb ve't-teysîr, thk. Muhammed Osman el-Haşt, Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985.

Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. Yaşar Kandemir, İstanbul: İFAV, 2010.

Sefârînî, Muhammed el-Hanbelî, *el-Milahu'l-ğarâmiyye Şerhu Manzûmeti İbn Ferâh*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1416/1996.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî eş-Şâfi'î, *Fethu'l-muğis bi şerhi Elfiyeti'l-hadis*, I-IV, thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah b. Fühayd Âli Fühayd, Riyâd: Mektebetü Dâru'l-minhâc, 1426/2005.

et-Tavdihu'l-ebher li Tezkirati İbni'l-Mülakkın fi 'ilmi'l-eser, thk. Abdullah b. Muhammed Abdürrahim b. Hüseyin el-Buhârî, Riyâd: Mektebetü edvâi's-selef, ts.

Sülemî, Abdurrahman b. Nüveyfî b. Fâlih, *el-Hadisü'l-münker 'inde nükkâdi'l-hadis - Dirâse nazariyye ve tatbikiyye*, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1426/2006, I-II.

Süleym, Amr Abdülmün'im, *Şerhu 'ileli'l-hadis li'l-mübtediin*, Beyrût: Müessesetü'r-reyyân, 1427/2006.

Süleymânî, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail, *el-Cevâhiru's-Süleymâniyye şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Riyâd: Dâru'l-Keyân, 1426/2006.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ebûbekr Celâleddin, *Tedribu'r-râvi fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-III, thk. Târik b. İvazullah, Riyâd: Dâru'l-'âsime, 1424/2003.

Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri 'ulûmi'l-hadis*, Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996.

Şatî'î, Âişe Abdurrahman, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-istilah (İbn Raslân el-Bulkînî'nin Mehâsinü'l-istilah'ı ile birlikte)*, Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.

Şümünnî, Kemâleddin Muhammed b. Hasan b. Yahyâ el-Mâlikî, *Neticetü'n-nazar fi şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. İntisar Kays Muhammed Nâyif el-Kaysî, Dimeşk:

- Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1430/2009.
- Tahhân**, Mahmud, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*, İskenderiye: Merkezü'l-hüdâ li'd-dirâse, 1415/1994.
- Târik b. İvazullah**, *ed-Dîbâce fî 'ilmi'l-hadîs*, Kahire: Dâru'l-kevser, 1430/2009.
- Şerhu lügati'l-muhaddisîn Manzûme fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*, Tâlibiyye: Mektebetü İbn Teymiyye, 1422/2002.
- Tehânevî**, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâid fî 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdulfettah Ebû Gûdde, Riyâd: Şirket-i Abikân, 1404/1984.
- Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1397/1977.
- 'İlelû't-Tirmizî el-kebir*, thk. Seyyid Subhî es-Sâmarrâi v.dğr, Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1409/1989.
- Türsî**, Muhammed Mahfûz b. Abdullah b. Abdülmennân, *Menhecü zevi'n-nazar fî şerhi Manzûmeti ilmi'l-eser*, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1424/2003.
- Ubeyd**, Nihad Abdülhalîm, "el-Hadîsü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", *Mecelletü's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 19/58 (1425/2004): 17-65.
- Uğur**, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.
- Vâdî'î**, Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî, *el-Mukterah fî ecvibeti ba'zi es'ileti'l-mustalah*, Kahire: Dâru'l-eser, 1425/2004.
- Yahyâ b. Ma'în**, *Süâlâtü İbni'l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma'în*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1408/1988.
- Yahyâ b. Ma'în ve Kitâbuhû et-Târîh (ed-Dûrî rivâyeti)*, I-IV, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Mekke, 1399/1979.
- Yücel**, Ahmet, "Cerh Lafızlarından 'Münkeru'l-hadîs' ve Farklı Kullanımları", *M.Ü.İ.F. Dergisi*, 15 (1997): 199-210.
- Başlangıcından Günümüze Hadîs Usûlü*, İstanbul: İFAV, 2009.
- Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi – Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: İFAV, 1996.
- Zebidî**, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XL, thk. Abdülalîm et-Tahâvî, Kuveyt, 1394/1974.
- Zehebî**, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-Mûkızâ fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1405/1985.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Cemâleddin Abdullah b. Bahâdır, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salah*, I-III, thk. Zeynülabidin b. Muhammed Bellâ Füreyc, Riyâd: Mektebetü'l-edvâi's-selef, 1419/1998.

Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1425/2004.

İbn Şihâb ez-Zührî ve *Sahîh-i Buhârî*'de Yer Alan Enes b. Mâlik Rivayetleri

Ali Fuat Futsi**

Özet

Bu makalede öncelikle İbn Şihâb ez-Zührî'nin hayatı ve hadisçiliği hakkında özet bilgiler sunulmuş ardından Hz. Enes'ten (r.a.) yaptığı rivayetler hakkında nicelik yönünden bilgiler verilmiş ve seçilen bir hadis grubuna isnad-metin analizi uygulanmıştır. Öncelikle isnadlar incelenip, ardından metin farklılıkları ortaya konulmuş, böylece ilgili hadis grubuna bütüncül bir açıdan yaklaşma imkânı elde edilmesi hedeflenmiştir. Konu her ne kadar *Sahîh-i Buhârî* ile sınırlı olsa da isnad ve metinlerin karşılaştırılması açısından *Sahîh-i Buhârî* öncesi kaynaklar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Uygulanan yöntem vesilesiyle hadislerin rivayet tarihinin izleri sürülüp isnad ve metinlerin araştırmacıyı götürebileceği noktalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Şihâb ez-Zührî, Enes b. Mâlik, isnad, metin, rivayet

Ibn Shihâb Al-Zuhri and His Transmissions From Anas B. Malik in Al-Bukhari's Sahih

Abstract

In this paper, a short information on the life and the scholarship of Ibn Shihâb al-Zuhri and the number of his transmissions from Anas b. Mâlik were given. In addition, *isnâd-matn* analysis was applied to a selected *hadîth* cluster transmitted by Zuhri from Anas. First, the *asânid* were analysed, and then variants in the texts transmitted by these *asânid* were presented in order to attain a holistic approach to the *hadîth* cluster. Although the analysed transmissions were selected from Buhârî's *Sahîh*, pre-canonical sources were included for the comparison of texts. By means of *isnâd-matn* analysis, it was tried to trace the history of *hadîth* transmission, and to determine to which extent the text could take the researcher in this respect.

Key Words: Ibn Shihâb al-Zuhri, Anas b. Mâlik, isnâd, matn, transmission

* Bu makale "İbn Şihâb ez-Zührî'nin Kaynakları (*Sahîh-i Buhârî* Çerçevesinde)" isimli yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı;Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, fuatfutsi@gmail.com.

Giriş

Bir hadisin sıhhat durumunu tespit edebilmek için ilk ve en önemli unsur 'isnad'dır. Zira güvenilir olmayan kişi veya kişilerin naklettiği haberlere itimat edilmemesi bütün insanlığın ortak tutumudur. Ancak sahâbenin yaşadığı dönemde büyük bir güven ortamının varlığı sayesinde isnada ihtiyaç duyulmamış, Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/729) de belirttiği gibi 'fitne'den sonra bu uygulama yaygın hale gelmiştir.¹

Hicrî ilk asrın sonlarına doğru gayr-ı resmî olarak devam eden hadis rivayetleri İslâm beldelerine yayılmış ve ilk defa Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720) emriyle 'resmî tedvin' faaliyeti başlamıştır.² Bu faaliyette birçok âlim yer almakla birlikte en büyük pay sahibi şüphesiz ki İbn Şihâb ez-Zühri'dir (ö. 124/742). O, bu uğurda yıllarca süren seyahatler yapmış ve topladığı malzemeyi kendi talebeleri vasıtasıyla gelecek nesillere aktarmıştır.

Kendisinden Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi hadis ilminin zirve şahsiyetleri nakillerde bulunmuş ve rivayetleri hemen bütün hadis musannefâtında yer almıştır. Bu ilmin 'medâr' denilen köşe taşlarından biri olan Zühri'nin rivayetlerine en fazla ehemmiyet verenlerden Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahih*'inin önemli bir kısmını bu nakiller oluşturmuştur. Bunların hepsini tek tek incelemek bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için sadece Zühri'nin sahâbe hocalarından olması bakımından Hz. Enes (r.a.) (ö. 91/710) kanalıyla yaptığı rivayetler değerlendirilecektir. Nicel açıdan bilgi verildikten sonra bu hadis grubu içerisinden metin tekrarı en fazla olanı ayrıca nitel olarak incelenecektir. Burada nitelden kastın 'isnad-metin' analizi olduğu vurgulanmalıdır. Bu yöntem ise isnadlar ile metinler arasında bir ilişki olması öncülünden hareket etmektedir.³

I. Hayatı, Hadisçiliği ve Hocaları

Tam adı, Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb el-Kureşî ez-Zühri⁴, künyesi Ebû Bekir⁵ olup, el-imâm, el-alem ve hâfizu zemenihî (zamanının hadis hafızı) gibi lakaplarla anılmaktadır.⁶ Zühri'nin doğum yılı olarak

- 1 Müslim, Ebu'l-Hüseyin, *el-Câmiu's-sahih*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut: Dâru'l-kütüb'il-ilmiyye, 1991, Mukaddime, 15.
- 2 Fesevî, Yakub b. Süleyman, *el-Marife ve't-târih*, nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1410/1990, I, 645.
- 3 Harald Motzki, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*. çev. Bekir Kuzudişli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 123-124.
- 4 el-Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzibü'l-Kemâl*, nşr. Beşşar Avvad, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2010, VI, 507.
- 5 İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *Kitâbü's-sikât*, nşr. Muhammed Abdülmuid Hân, Haydarâbâd: Matbaa Meclis-i dâirati'l-maârif, 1998, V, 349.
- 6 ez-Zehebi, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, nşr. Şuayb Arnavut, Beyrut:

kaynaklarda hicrî 50 ilâ 58 arasında değişen tarihler verilmektedir. Örneğin; Mizzî (ö. 742/1341), Halife b. Hayyat'tan (ö. 240/854) 51, Yahyâ b. Bükeyr'den (ö. 231/845) 56, Vâkıdî'den de (ö. 207/823) 58 tarihini aktarmakta⁷, Zehebî (ö. 748/1348) ise, 50 yılını zikretmekte ve bu görüşü tercih etmektedir.⁸ Doğum ve ölüm yılları hakkındaki rivayetler karşılaştırıldığında Zehebî'nin tercihinin daha isabetli olduğu görülmektedir.⁹ Zira kendisi yaklaşık olarak otuz yaşında Emevî Hanedanı ile tanışmış ve aynı yıl İbnü'l-Eş'as (ö. 85/704) olayı vuku bulmuştur.

Doğum tarihinden de anlaşılacağı üzere küçük tâbiilerden olan İbn Şihâb, hem küçük sahâbilerin hem de büyük tâbiilerin öğrenciliğini yapma imkânı bulmuştur. Sahâbe asrının sonlarına doğru ilim talebine başlamış ve yirmi yıldan fazla süreyle ilim tahsil etmiştir.¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra nesep ilmine merak salmış ve ilk olarak akrabası genç sahâbî Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr'dan (ö. 89/708) bu ilmi tahsil etmiş¹¹, daha sonra ise Said b. Müseyyeb'in (ö. 94/713) meclisine katılmıştır.¹² Said, Zührî'nin hayatında âdeta dönüm noktası olmuş, onu tanıdıktan sonra fıkıh ve hadis ilimlerine olan iştiağı artmış ve bu sayede dönemin diğer büyük imamlarına, özellikle de 'fukahâ-i seb'a' olarak bilinen Medine'nin önde gelen âlimlerine öğrencilik yapmıştır. Öyle ki, ilimlerini kendisinde toplamış ve bu hususta onların mirasçısı konumuna gelmiştir. Ayrıca onun küçük sahâbenin de bir kısmına talebe olduğu, özellikle Enes b. Mâlik'in (r.a.) en güvenilir râvisi mevkiine yükseldiği de yine bilinmektedir.¹³

İbn Hibbân'ın (ö. 354/965), Zührî'nin mülâkî olduğu sahâbe sayısını on olarak vermesine karşın¹⁴, Ebû Nuaym (ö. 430/1038) bu sayıyı yirmi bire çıkarmıştır.¹⁵ Bu sahâbilerin isimleri şöyledir: Enes b. Mâlik, Sehl b. Sa'd (ö. 91/710), Ebu't-Tüfeyl (ö. 100/719), es-Sâib b. Yezid (ö. 82/701), Abdullah b. Sa'lebe, Mahmud b. Rebi' (ö. 97/716), Abdurrahman b. Ezher (ö. ?), Abdullah b. Ömer (ö. 73/692)¹⁶, Ebû Ümâme b. Sekl b. Huneyf (ö. 100/719), Abdullah b. Âmir

Müessesetü'r-risale, 1982, V, 326.

7 el-Mizzî, *Tehzib*, VI, 513.

8 ez-Zehebî, *Siyer*, V, 207; *Tezkiretü'l-huffâz*, nşr. Abdurrahman Yahya el-Muallimî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y. I, 108.

9 Sedat Özçelik, "İbn Şihâb ez-Zührî'nin Hayatı ve Hadisçiliği" (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), s. 4.

10 ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve ve Feyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lam*, nşr. Beşşar Avvad, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2003, III, 499.

11 ez-Zehebî, *Siyer*, V, 330.

12 İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 2001, VII, 429.

13 ez-Zehebî, *Siyer*, V, 212.

14 İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, III, 4.

15 Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1988, III, 360.

16 İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dil*, nşr. Abdurrahman Yahyâ el-Muallimî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1952, VIII, 71.

b. Rebîa (ö. 85/704), Mahmud b. Lebid (ö. 96/715), Mes'ud b. Hakem (ö. 90/709), Kesir b. Abbas (ö. ?), Süfyân Ebû Cemile (ö. ?), Ebû Muveyhebe (ö. ?), Ebû'l-Fazl (ö. ?), İbn Ebû Sender (ö. ?), Rebîa b. Abbad ed-Düelî (ö. 95/714). Ayrıca; Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Hasan (ö. 49/669) ve Hüseyin'i (ö. 61/680) (ranhüm) görüp onlardan hadis işittiği de söylenmiştir.¹⁷

İbn Şihâb'ın, uzun yıllar süren ilim talebi sırasında tâbiîn tabakasından da birçok hocası olmuş, bunlar arasında onun hayatında çok derin izler bırakanlar olduğu gibi, kısa süreli görüştüğü kişiler de bulunmuştur. Onun tâbiinden olan hocaları hakkında İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) verdiği liste şöyledir: "Said b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), el-Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 107/726), Sâlim b. Abdullah b. Ömer (ö. 106/725), Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm (ö. 94/713), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 100/719), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud (ö. 99/718), İbrahim (en-Nehâi) (ö. 96/715), Ebû Seleme (b. Abdurrahman) (ö. 94/713) Ali b. el-Hüseyin (ö. 95/714), Abdullah b. Ka'b b. Malik (ö. 98/717), Abbad b. Temim (t.y.), Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm (ö. 120/739), Ata b. Yezid (ö. 107/726), Alkame b. Vakkâs el-Leysî (ö. 86/705), Kabîsa b. Züeyb (ö. 86/705), Ebû İdris el-Havlânî (ö. 80/699), Süleyman b. Yesâr (ö. 110/729), Nafi' Mevlâ b. Ömer (ö. 117/736) (ranhüm).¹⁸

İbn Asâkir, İbn Şihâb'ın *Sahih-i Buhârî*'de kendilerinden hadis naklettiği hoca sayısından daha az bir rakam vermekte ve bu isimlerden bazıları farklılık arz etmektedir. Bu da hocalarının İbn Asâkir'in zikrettiğinden fazla olduğunu ve aynı zamanda *Sahih*'de geçen isimlerle de sınırlı olmadığını göstermektedir. Bu isimler içinde onun hayatında derin izler bırakanların başında şüphesiz fukahâ-i seb'a¹⁹ olarak bilinen Medineli âlimler gelmektedir.

İbn Şihâb ez-Zühri, Medine'de geçirdiği yaklaşık otuz yılın ardından, hayatının ikinci dönemi sayılabilecek, Emevî Hanedanı ile tanıştığı ve onların büyük övgülerine mazhar olduğu Şam yolculuğuna çıkar.²⁰ Zehebî'nin aktardığına göre İbn Şihâb şöyle demiştir: "İbnü'l-Eş'as hareketi zamanında Dımaşk'a geldim. Abdülmelik o zaman bu işle meşguldü."²¹ Bu da Zühri'nin o yıllarda otuzlu yaşlarının başında olduğunu göstermektedir. Artık bu noktadan sonra İbn Şihâb, sıradan bir hadis râvisi değil, sarayda özel odası ve kâtipleri olan, halifelerin kendisine danıştığı, tedvin sürecini başarıyla ifâ eden, hadis ve sünnet konusunda

17 Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 426.

18 İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan, *Târîhu Medineti Dımaşk*, nşr. Ömer b. Garâme, Beyrut: Dâru'l-fikir, 1997, IV, 295.

19 Talat Koçyiğit, "İbn Şihâb ez-Zühri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 57 (1973): s. 51-84.

20 Koçyiğit, "İbn Şihâb ez-Zühri", s. 62.

21 ez-Zehebî, *Siyer*, V, s. 209.

zamanın imamı²² olan bir âlim konumundadır.

Yahyâ b. Saïd el-Kattân (ö. 198/813) ve Yahyâ b. Main (ö. 233/848) gibi âlimler, İbn Şihâb'ın vefat tarihi olarak hicrî 123 ve 124 senelerini beraberce zikretmekte²³ ve Ahmet b. Yunus (ö. 227/842) ve diğerleri 125 senesini vermekte²⁴ iseler de en doğru tarih olarak 124 senesi tercih edilmiştir.²⁵ İbn Hibbân'ın: "Zühri, çarşamba gecesi Ramazan ayının 17'sinde 124 senesinde Şam'da vefat etti."²⁶ sözü de bunu destekler niteliktedir.

II. Hz. Enes (r.a.) Rivâyetleri

Tespit edildiği kadarıyla *Sahîh-i Buharî*'de Zühri'nin kendilerinden hadis naklettiği hocaları altmış yedi kişidir. Bunlardan az bir kısmı sahâbeden, geri kalanı ise tabiîn neslindendir. Sahâbe neslinden en çok hadis naklettiği kişi ise Enes b. Mâlik'tir (r.a.).

Tam adı, Enes b. Mâlik b. en-Nadr el-Ensarî el-Hazrecî en-Neccârî'dir. Hanım sahâbilerden Ümmü Süleym'in oğludur. Künyesi Ebû Hamza olup küçük yaşta annesi tarafından Resûlullah'ın (s.a.v.) hizmetine verilmiştir. Zühri'nin Enes'ten bildirdiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde ben on yaşında idim. O (s.a.v.) vefat ettiğinde ise yirmi yaşımdaydım". Basra'da hicrî 91, 92 veya 93 yıllarında 100 yaşlarında iken vefat etmiştir.²⁷ 'Müksirûn' sahâbedendir. Ali b. el-Medinî'nin (ö. 234/849) bildirdiğine göre Basra'da vefat eden son sahâbidir.²⁸

İbn Şihâb'ın, genç sahâbilerden olan Enes'ten gelen rivayetleri *Sahîh*'de, ikisi ta'likâttan, bunlardan da biri sadece sened olarak zikredilmiş olmak üzere toplam elli dokuz adettir. Bu rivayetlerden yirmi iki tanesi "اخبرني" ile²⁹ yirmi tanesi "عن" ile dokuzu "حدثني" ile³⁰ dördü "قال" ile³¹ biri "سمع" ile³² biri "حدثنا" ile biri "حدثه" ile biri

22 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, s. 86.

23 ez-Zehebî, *Siyer*, V, s. 221.

24 İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, nşr. Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1990, III, s. 698.

25 el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, s. 513; es-Safedî, Selahaddin, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed Arnavut, Beyrut: Dâru ihyâ-i turâsî'l-Arabî, 2000, V, s. 18.

26 İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, III, s. 4; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru sâdır, 1968, IV, s. 178.

27 İbn Abdülber, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, Beyrut: Dâru'l-fikir, 2006, I, s. 73-74.

28 İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire: Merkez-i Hicr, 2008, I, s. 251-256.

29 Tezde bu rakam yirmi üç olarak verilmiştir.

30 Tezde bu rakam sekiz olarak verilmiştir.

31 Tezde bu rakam üç olarak verilmiştir.

32 Tezde bu rakam iki olarak verilmiştir.

“سمعت”³³ ile rivayet edilmişlerdir. Bu sayının çokluğu aynı zamanda Buhârî’nin, İbn Şihâb - Enes b. Mâlik tarikine duyduğu güveni göstermektedir.³⁴

Bu rivayetlerin hepsi müstakil birer metin olmayıp, Buhârî’nin taktî’ usulüne uygun olarak farklı bölümlerde mükerreren yer almışlardır. Bu bağlamda Hz. Enes (r.a.) tarikiyle gelen bu elli dokuz rivayet, otuz bir kitap, elli altı bâb altında zikredilip yirmi dokuz ayrı konu ihtiva etmektedir. Ayrıca hadislerden elli tanesi merfû, dokuz tanesi ise mevkuftur. Metin olarak tekrar eden hadislerin numaraları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Zühri’nin Sahîh’de Yer Alan Enes (r.a.) Rivayetlerinin Rakamları

	Hadis No		Hadis No
1	93, 540, 7294	16	3506 (Mevkuf), 4984 (Mevkuf), 4987 (Mevkuf)
2	349, 1636, 3342	17	3752 (Mevkuf)
3	530 (Mevkuf)	18	3802
4	550, 551 (Mevkuf)	19	4982
5	672	20	5166, 5466, 6238
6	680, 754, 1205, 4448	21	5842 (Mevkuf)
7	689, 732, 733, 805, 1114	22	5868
8	1111, 1112	23	6065, 6076
9	1846, 3044, 4286 5808	24	6439
10	2067, 5986	25	6580
11	1885	26	7219 (Mevkuf), 7269 (Mevkuf)
12	2352, 5612, 5619	27	7329
13	2537, 3048, 4017	28	Ta’lik
14	2630	29	Ta’lik
15	3147, 4331, 5860, 7441		

Makalede, metin olarak en çok tekrar eden hadis grubunun isnad-metin analizi açısından incelenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda en çok tekrar eden hadis grubu tabloda yedinci sütunda yer almaktadır. Dolayısıyla öncelikle bu grubun *Sahîh-i Buhârî* dışındaki kaynaklarına işaret edilip isnad incelemesi

33 Tezde “و” olarak gösterilmiştir.

34 el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Ebû Süheyb el-Keramî, Riyad: Beytü’l-efkâr, 1998, I-V, Salâh 1; Mevâkitu’s-salâh 7, 11, 13; Ezan 42, 46, 51, 82, 94, 128; Taksîru’s-salâh 15, 16, 17; Cezâu’s-sayd 18; Fedâilu’l-Medine 10; Itak 11; Hibe ve fadluhâ 35; el-Cihad ve’s-siyer 169, 172; Ehâdisu’l-Enbiyâ 5; Menâkıb 3; Megâzi 12, 48, 56, 83; Fezâilu’l-Kur’an 1, 2, 3; Nikâh 67; Ed’ime 59; Eşribe 14, 18; Libâs 17, 30, 42, 47; Edeb 12, 57, 62; İsti’zan 10; Rikâk 10, 53; Ahbâru’l-ahâd 3; İ’tisam bi’l-Kitabi ve’s-Sünne 3, 16; Tevhid 24; İlim 29; Amel fi’s-salâh 6; Hac 76; Buyu’ 13; Mûsâkât 1; Fardu’l-humus 19; Fedâilu Ashâbi’n-Nebî 22; Menâkıbu’l-Ensar 12; Ahkâm 51.

yapıldıktan sonra metin farklılıkları gösterilecektir.

Resûlullah'ın (s.a.v.) attan düşmesi sonucu namazı oturarak kaldırması ve bunun devamı olarak imama uyulması sözlerini ihtiva eden hadis metni Buhârî dışında birçok hadis kaynağında farklı isnadlarla yer almıştır. Ancak makalede hadisin geçtiği Buhârî'yle muâsır ve sonrasındaki kaynaklar zikredilmemiş, sadece Buhârî öncesindeki kaynaklar belirtilmiştir.

a. Buhârî Öncesindeki Kaynaklar

Tespit edilebildiği kadarıyla ilgili hadis metni Kütüb-i Sitte öncesi eserlerde altı farklı kaynakta yer almaktadır. Bunlar; Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*,³⁵ Ebû Davud et-Tâyâlisî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'i,³⁶ Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826) *el-Musannefi*,³⁷ Humeydî'nin (ö. 219/834) *el-Müsned*'i,³⁸ İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannefi*³⁹ ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'idir.⁴⁰

Mânaya tesir etmeyen ufak lafız farklılıklarıyla birlikte bu kaynaklarda yer alan hadisin farklı senetlerinde geçen tek zayıf râvi et-Tâyâlisî'nin hadisi aldığı Zem'a b. Sâlih'tir (ö.?).⁴¹ Onun dışında Yahyâ b. Yahyâ (ö. 234/849), Mâlik tarikiyle, Abdürrezzâk, Ma'mer (ö. 153/770) kanalıyla, Humeydî ve İbn Ebû Şeybe, Süfyân b. Uyeyne, Ahmed b. Hanbel de hocası Abdürrezzâk yoluyla, hepsi de Zühri'de birleşen tariklerle hadisi nakletmişlerdir. Buhârî öncesi bu kaynaklarda geçen ilgili hadisin isnad şeması aşağıdaki gibidir:

35 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, nşr. Beşşar Avvad, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1997, I, s. 196. (no: 357)

36 Ebû Davud, Süleyman b. Davud et-Tâyâlisî, *el-Müsned*, nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize: Dâru'l-hicr, 1999, III, s. 562. (no: 2204)

37 Abdürrezzâk, Ebû Bekr es-San'ânî, *el-Musannefi'l-hadis*, nşr. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî, Karaçi: el-Meclisü'l-ilmî, 1970, II, s. 460. (no: 4078)

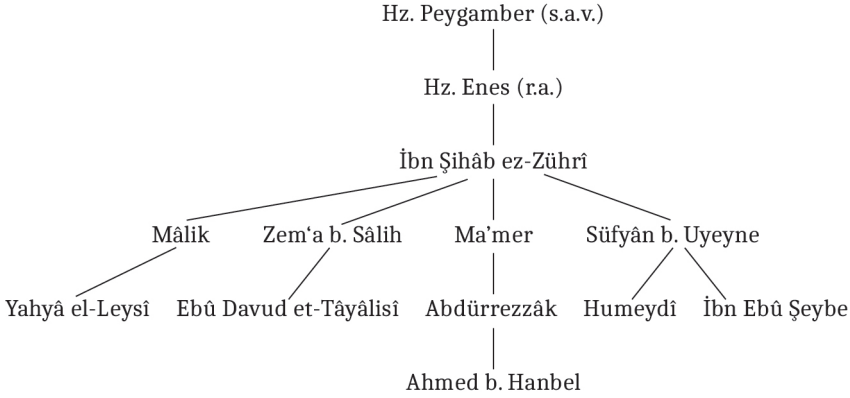
38 Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selim Esed, Dimaşk: Dâru's-sekâ, 1996, II, s. 305. (no: 1223)

39 İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, nşr. Muhammed Avvâme, Dimaşk: Müessesetü ulûmî'l-Kur'ân, 2006, V, s. 58. (no: 7211)

40 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, *el-Müsned*, nşr. Şuayb Arnavut, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1997, XX, s. 94. (no: 12656)

41 İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, nşr. Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1999, s. 157.

Şekil 1. Hadisin Buhârî Öncesi Kaynaklardaki İsnad Şeması

Zühri'den sonraki dört râviden üçü yani Mâlik, Ma'mer ve Süfyan, İbn Şihâb'ın en yakın öğrencilerinden olup sadece Zem'a b. Sâlih'in, Zühri'den yaptığı rivayetlerde hatasının çok olduğu belirtilerek hadis münekkidlence zayıf sayılmıştır.⁴² Ancak burada sika râvilere bir uyum söz konusu olduğu için hadisine itibar edilir. Zira sika olan râvilere muvafakat hadis ile ihticâc edilmesini gerektirir.⁴³ Sonraki râvilerin tamamı musannif olup kendilerinden sonraki râvilerle hoca-talebe ilişkileri vardır. Bu da hadisin Buhârî zamanında ve hocaları tabakasında yaygın olarak bilinen bir rivayet olduğunu göstermektedir. Buhârî öncesi bu kaynaklar ve musannifleri özelinde isnadları ve metinleri dikkate alındığında ise mezkûr hadisin yer aldığı en erken kaynağın *Muvatta'* olduğu, dolayısıyla hicrî II. asrın ortalarında yazılı olarak var olduğu görülmektedir. İlgili metnin hem diğer metinlere benzer şekilde nakledilen ve başka bir isnadla Hz. Enes'e (r.a.) ulaşan bir tariki hem de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) attan düşüp yaralandığı kısmının zikredilmeyip sadece imama uyulması kısmının yer aldığı, Ebû Hüreyre (ö. 58/678) (r.a.) ve Hz. Âişe (58/678) (r.anhâ) tarikiyle gelen bir başka mütabi'i daha vardır ki ileride bu rivayetlere temas edilecektir. Mezkûr hadisin Buhârî öncesi metin farklılıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:⁴⁴

42 el-Mizzî, *Tehzib*, IX, 389.

43 eş-Şafî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y., s. 383.

44 Metin farklılıkları *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* isimli çalışmadaki kriterler esas alınarak gösterilmiş, farklılıkların altı çizilmiş, takdim-tehirler italik, düşen lafızlar — ile gösterilmiştir. (Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İstanbul: İSAM, 2013, s. 291.)

Tablo 2. Hadisin Buhârî Öncesi Kaynaklardaki Metinleri ve Analizleri

Mâlik (Yahyâ rivayeti)	Humeydî	Tayâlisî	Abdürrezzâk	İbn Ebû Şeybe	Ahmed b. Hanbel
أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ركب فرسا فصرع فجحش شقه الأيمن —	سقط النبي صلى الله عليه وسلم من فرس فجحش شقه الأيمن، فدخلنا — نعوده	أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صرع من فرس، فجحش شقه الأيمن —	سقط النبي صلى الله عليه وسلم من فرس فجحش شقه الأيمن فدخلوا عليه	سقط النبي صلى الله عليه وسلم ، عن فرس فجحش شقه الأيمن فدخلنا عليه نعوده	سقط النبي صلى الله عليه وسلم من فرس، فجحش شقه الأيمن، فدخلوا عليه
فصلى صلاة من الصلوات وهو قاعد وصلينا وراءه قعودا	حضرت الصلاة، فصلى بنا قاعدا وصلينا خلفه قعودا	فصلى قاعدا، وصلينا خلفه قعودا	فصلى بهم قاعدا وأشار إليهم أن أقعدوا	حضرت الصلاة فصلى بنا قاعدا فصلينا وراءه قعودا	فصلى بهم قاعدا، وأشار إليهم أن أقعدوا
فلما انصرف قال إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا صلى قائما فصلوا قياما وإذا ركع فاركعوا وإذا رفع فارفعوا وإذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا ولك الحمد وإذا صلى جالسا فصلوا جلوسا أجمعون	فلما قضى صلاته، قال: « إنما جعل الإمام ليؤتم به، — فإذا ركع فاركعوا، وإذا ركع فارفعوا، وإذا رفع فارفعوا، وإذا قال: سمع الله لمن حمده، فقولوا: اللهم ربنا لك الحمد، وإذا سجد فأسجدوا، وإذا صلى قاعدا فصلوا قعودا أجمعون »	فلما سلم قال: « إنما جعل الإمام ليؤتم به، — فإذا كبر فكبروا، وإذا ركع فاركعوا، وإذا قال: سمع الله لمن حمده فقولوا: اللهم ربنا ولك الحمد، وإذا سجد فأسجدوا، وإذا صلى قاعدا فصلوا قعودا أجمعون »	فلما سلم قال إنما جعل الإمام ليؤتم به — فإذا كبر فكبروا وإذا ركع فاركعوا فإذا قال سمع الله لمن حمده قولوا ربنا ولك الحمد وإذا سجد فأسجدوا وإذا صلى جالسا فصلوا جلوسا أجمعين	فلما قضى الصلاة قال: إنما جعل الإمام ليؤتم به — فإذا كبر فكبروا، وإذا ركع فاركعوا، وإذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا ولك الحمد، وإذا صلى قاعدا فصلوا قعودا أجمعون.	فلما سلم قال: « إنما جعل الإمام ليؤتم به، — فإذا كبر فكبروا، وإذا ركع فاركعوا، وإذا قال: سمع الله لمن حمده، فقولوا: ربنا ولك الحمد، وإذا سجد فأسجدوا، وإذا صلى جالسا فصلوا جلوسا أجمعون »

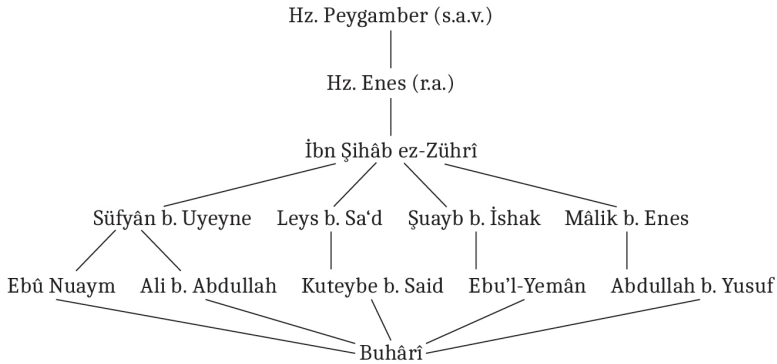
Ahmed b. Hanbel'in isnadında Abdürrezzâk bulunmaktadır ki lafızlarının birebir aynı olması hadisin metninin en azından Ahmed b. Hanbel'de râvi tasarrufuna uğramadığını göstermektedir. Hadisi Süfyân b. Uyeyne'den alan Humeydî ve İbn Ebû Şeybe'nin lafızları arasında ise küçük farklar bulunmakta ise de bunların mânaya bir tesiri yoktur. Bazı yerlerde 'عن' yerine 'من' gibi ufak değişikliklerin Süfyân'dan kaynaklanan bir manen rivayet olduğunu düşünmek daha isabetli gözükmemektedir. Diğerlerine nazaran biraz daha fazla detay ihtiva eden Yahyâ rivayetinde ise bazı ek bilgiler bulunmaktadır. Bunların râvi tasarrufundan çok Zührî'nin yakın talebesi olan Mâlik'ten nakledildiği varsayılabilir. Sonuç olarak metnin Zührî'den rivayet edilmiş olduğu hususunda bir müşkil gözükmemektedir.

b. Buhârî'de Geçen Metinler

Sahih-i Buhârî'ye gelindiğinde ilgili metin, yine mânaya tesir etmeyen ufak kelime farklılıklarıyla birlikte beş ayrı yerde ve hepsi farklı isnad zincirleriyle zikredilmiştir. Buhârî'nin kendilerinden hadisi aldığı beş râvi -ki bunlar Ebû

Nuaym Fadl b. Dükeyn (ö. 218/833),⁴⁵ Abdullah b. Yusuf (ö. 218/833),⁴⁶ Ebu'l-Yemân Hakem b. Nafi' (ö. 222/837),⁴⁷ Ali b. Abdullah el-Medinî (ö. 234/849)⁴⁸ ve Kuteybe b. Said'dir (ö. 240/855)⁴⁹ - tamamı rical âlimlerinin sika olarak nitelediği güvenilir hadis imamlarıdır. Bu kişilerden en erken vefat eden Abdullah b. Yusuf et-Tinnisi ve Ebû Nuaym'ın hicrî 218'de vefat ettikleri düşünüldüğünde Buhârî'nin muasır hocaları oldukları anlaşılmaktadır. Hadisin Buhârî'de yer alan tariklerine ait isnad şeması aşağıda gösterilmiştir:

Şekil 2. Hadisin Sahih-i Buhârî'deki İsnad Şeması

Buhârî'nin hocası konumundaki Ebû Nuaym, Abdullah b. Yusuf, Ebu'l-Yemân, Ali b. Abdullah el-Medinî ve Kuteybe b. Said'in hicrî III. asrın güvenilir hadis imamları oldukları yukarıda zikredilmişti. Bunlardan Ali b. Abdullah el-Medinî aynı zamanda hadis ilminde birçok eser telif etmiş bir musanniftir. Buhârî'nin bu zatlardan rivayette bulunurken kullandığı 'haddesenâ (حدثنا)' sigası semâya delaleti açık olan bir rivayet lafzıdır. Her ne kadar bu rivayet sigasının kıraat ve münâvele gibi farklı metotlara delalet edebileceği söylenmişse de semâya delaletinde hiçbir ihtilaf bulunmamaktadır.⁵⁰ Yukarıda geçen Buhârî öncesi ve burada zikredilmeyen Buhârî dönemi ve sonrası kaynakların isnadları göz önüne alındığında Buhârî'nin hadisi hocalarından semâ veya kıraat yoluyla aldığı anlaşılmaktadır.

Buhârî'nin hocalarının şeyhleri tabakasında da durum değişmemekte, Leys b. Sa'd (ö. 175/791),⁵¹ Şuayb b. İshak (ö.189/805),⁵² Mâlik b. Enes⁵³ ve Süfyan b.

45 Mizzi, *Tehzîb*, XXIII, 197.; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, V, 420.

46 Mizzi, *Tehzîb*, XVI, 333.; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, V, 362.

47 Mizzi, *Tehzîb*, VII, 146.; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, V, 557.

48 Mizzi, *Tehzîb*, XXI, 5.; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, V, 887.

49 Mizzi, *Tehzîb*, XXIII, 523.; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, V, 902.

50 Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Fakültesi Yayınları, 2014, s. 89-92.

51 İbn Hacer, *Takrîb*, I, 400.

52 İbn Hacer, *Takrîb*, I, 208.

53 İbn Hacer, *Takrîb*, I, 449.

Uyeyne'nin⁵⁴ her biri zamanının hadis otoritesi büyük imamlar olarak kabul edilmektedir. Abdullah b. Yusuf ve Ebu'l-Yemân, hocaları Mâlik b. Enes ve Şuayb b. İshak'tan 'ahberanâ (اخبرنا)' lafzıyla, diğer râviler ise 'haddesenâ (حدثنا)' sığasıyla rivayette bulunmuşlardır. Hadis istilâhlarının artık büyük ölçüde yerleşmiş olduğu bu dönemde zikri geçen sığalar ilgili hadisin semâ veya kıraat yoluyla alındığını göstermektedir.

Bir sonraki tabakada İbn Şihâb ez-Zühri bulunmaktadır ki yukarıda ismi geçen râvilerin tamamı onun öğrencisi olmakla tanınmış kişilerdir ve hepsinin Zühri'den nakilde kullandıkları rivayet lafzı 'an (عن)' dir. Bu sığa rivayette kolaylık olması için kullanılmış olup, râvi tedlis yapmakla bilinen birisi değilse ve Buhârî'ye göre bir kere dahi likâ sabit olmuşsa semâya hamlolunmuştur.⁵⁵ Yukarıda ismi geçen râvilerin tamamında bu şartlar bulunduğu için hadisi Zühri'den semâ yoluyla aldıklarını söylemek yerinde olacaktır. Metnin Buhârî'de yer alan metinlerine ait farklılıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. Hadisin Sahih-i Buhârî İçerisindeki Metin Farklılıkları ve Analizleri

Ebû Nuaym – Süfyân - Zühri	Ali b. Abdullah – Süfyân - Zühri	Abdullah b. Yusuf – Mâlik - Zühri	Ebu'l-Yemân – Şuayb - Zühri	Kuteybe b. Said – Leys b. Sa'd - Zühri
سقط رسول الله صلى الله عليه وسلم من فرس فجدش أو فجدش شقه الأيمن فدخلنا عليه نعوده	سقط رسول الله صلى الله عليه وسلم عن فرس وربما قال سفيان من فرس فجدش شقه الأيمن فدخلنا عليه نعوده	أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ركب فرسا فصرع عنه فجدش شقه الأيمن	أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ركب فرسا فجدش شقه الأيمن	خر رسول الله صلى الله عليه وسلم عن فرس فجدش
فحضرت الصلاة فصلى قاعدا فصلبنا قعودا	فحضرت الصلاة فصلى بنا قاعدا وقعدنا وقال سفيان مرة صلبنا قعودا	فصلى صلاة من الصلوات وهو قاعد فصلبنا وراءه قعودا	قال أنس رضي الله عنه فصلى لنا يومئذ صلاة من الصلوات وهو قاعد	فصلى لنا قاعدا فصلبنا معه قعودا
قال إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا كبر فكبروا وإذا رفع فارفعوا وإذا قال سمع الله من حمده فقولوا ربنا ولك الحمد	فلما قضى الصلاة قال إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا كبر فكبروا وإذا رفع فارفعوا وإذا قال سمع الله من حمده فقولوا ربنا ولك الحمد وإذا سجد فاسجدوا	فلما انصرف قال إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا صلى قائما فصلوا قياما فإذا ركب فاركعوا وإذا رفع فارفعوا وإذا قال سمع الله من حمده فقولوا ربنا ولك الحمد وإذا صلى قائما فصلوا قياما وإذا صلى جالسا فجلوسا	ثم قال لما سلم إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا صلى قائما فصلوا قياما وإذا ركب فاركعوا وإذا رفع فارفعوا وإذا سجد فاسجدوا وإذا قال سمع الله من حمده فقولوا ربنا ولك الحمد	ثم انصرف فقال إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا كبر فكبروا وإذا رفع فارفعوا وإذا قال سمع الله من حمده فقولوا ربنا ولك الحمد وإذا سجد فاسجدوا

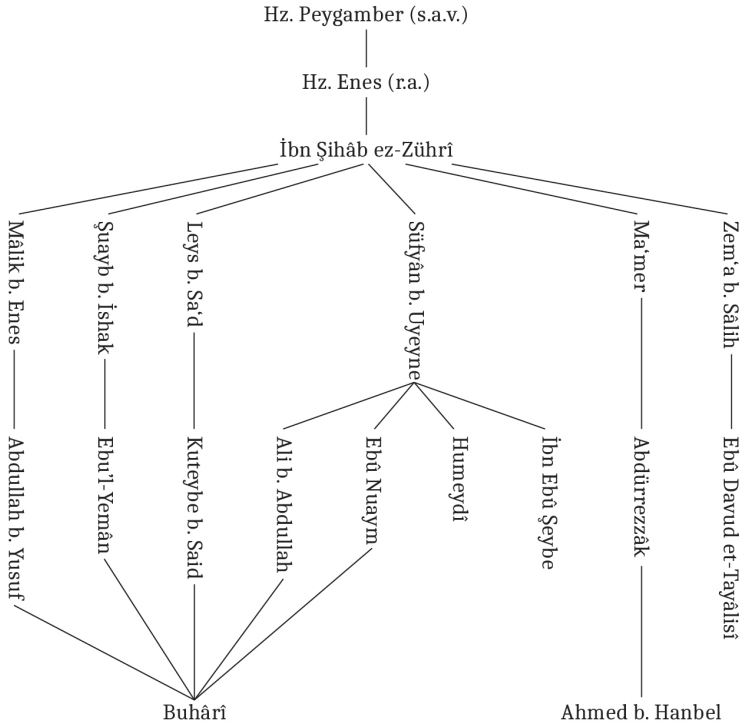
54 İbn Hacer, *Takrîb*, I, 184.

55 Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 101.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere hadis metinleri arasında bazı küçük lafız değişiklikleri olmakla beraber bunların anlama herhangi bir tesiri yoktur. Bunlar ya râvinin hadisleri farklı zamanlarda manen rivayet etmesinden ya da hadisi alan râvinin zabtındaki küçük kusurlardan kaynaklanmaktadır. Ancak mânanın aynı olması, lafızların ise birebir aynı olmaması hadisin bir kopyalamanın ürünü olmadığını göstermektedir.

Gerek Buhârî’de ve gerekse Buhârî öncesi kaynaklardaki isnadların tamamı İbn Şihâb ez-Zühri’de birleşmektedir. Zühri’nin ise Hz. Enes’in (r.a.) yakın ashabından olduğu yukarıda zikredilmişti. Bu hadisin Buhârî’de geçen beş farklı isnadının üçünde İbn Şihâb ‘an (عن)’, birinde ‘semi’tu (سمعت)’, diğerinde ise ‘ahberanî (أخبرني)’ sigalarını kullanmıştır. Zühri’nin ‘an (عن)’ ile yaptığı rivayetlerin hadis imamlarınca makbul sayıldığı bilinen bir husustur. Nitekim diğer senetlerdeki ‘semâ ve ihbâr’ kayıtları bu hadisin bizzat Hz. Enes’ten (r.a.) alındığını göstermektedir. Ehl-i Sünnet paradigma içerisinde bakıldığında ise Hz. Enes’in (r.a.) durumunu tartışmaya gerek yoktur çünkü genel prensip sahâbenin tamamının adil olduğu yönündedir. Aşağıda gerek Buhârî öncesi kaynaklarda ve gerekse Buhârî’de geçen isnad şemaları toplu bir halde gösterilmiştir. Buhârî dönemi ve sonrası hadis eserlerinde geçen isnadlar ise buraya dâhil edilmemiş olup bunların yekûnu mevcut şemadan çok daha fazlasına tekabül etmektedir.

Şekil 3. Buhârî ve Öncesi Kaynakların İsnad Şeması

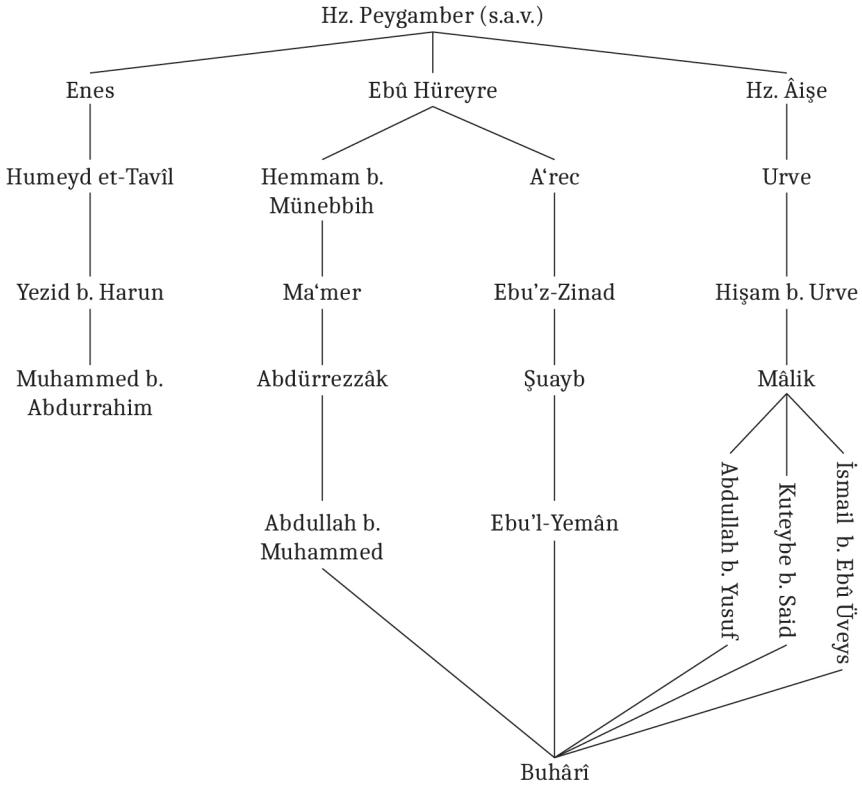

İsnad şemasında görüldüğü üzere İbn Şihâb ez-Zühri bütün tariklerin kendisinde birleştiği kişidir yani senette tek kalmaktadır ama bu durum hadisin sıhhatine zarar vermemektedir. Zira onun durumu hadis ilmi açısından en üst seviyede olup özellikle bu gibi hadiste ‘medâr’ konumunu haiz kişilerin sıhhat şartlarını taşıyan ferd hadisleri de makbuldür.

c. Buhârî’deki Farklı İsnadlar

Mezkûr hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de biri Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760) kanalıyla yine Hz. Enes’e (r.a.), diğerleri farklı senedlerle Ebû Hüreyre (r.a.) ve Hz. Âişe’ye (r.anhâ) uzanan tariklerle aynı mânada altı metni daha bulunmaktadır ki isnad şeması aşağıda gösterilmiştir:

Şekil 4. Hadisin Buhârî’deki Farklı İsnadları

Buhârî’nin hocalarından Ebu'l-Yemân, Abdullah b. Yusuf, Kuteybe b. Said ve Abdullah b. Muhammed (İbn Ebû Şeybe) hakkında daha önce bilgi verilmişti. Muhammed b. Abdurrahim (ö. 255/869) sika olarak tavsif edilirken,⁵⁶ İsmail b. Ebû Üveys (ö. 226/ 840) ise İmam Mâlik’in yeğeni olmakla beraber münekkidlerce zayıf, sadûk ve mugaffel olarak nitelenmiştir.⁵⁷ Bir üst tabakada

⁵⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, s. 5.

⁵⁷ Mizzî, *Tehzîb*, III, s. 124.

ise daha önce zikri geçmeyen Yezid b. Harun (ö. 206/821) yer almaktadır ki bütün hadis otoriteleri tarafından en üst seviye ta'dil lafızlarıyla anılmaktadır.⁵⁸ Aynı şekilde Ebu'z-Zinad (ö. 130/748)⁵⁹ ve Hişâm b. Urve (ö. 146/763)⁶⁰ için de aynı değerlendirmeler yapılmıştır. Bir üst tabakada da durum değişmemekte ve seneddeki râvilerin hepsi sikalardan oluşmaktadır. Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760) bazı rivayetlerinde tedlis yapmakla itham edilmişse de genel mânada sika olarak nitelenmiştir.⁶¹ Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750)⁶², A'rec (117/735)⁶³ ve Urve b. Zübeyr⁶⁴ de bu ilmin uzmanı sika râvilerden sayılmışlardır. Bu rivayetlerin kendi içerisinde metin mukayesesini gösteren bir tablo aşağıda sunulmuştur:

Tablo 4. Buhârî'de Yer Alan Farklı Metinler ve Analizleri

Humeyd – Enes	Hemmâm – Ebû Hüreyre	A'rec – Ebû Hüreyre	Urve - Âişe	Urve - Âişe	Urve - Âişe
أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سقط عن فرسه فجحشت ساقه أو كتفه وآلى من نسائه شهرا فجلس في مشربة له درجتها من جذوع فأتاه أصحابه يعودونه	---	---	---	---	---
فصلى بهم جالسا وهم قيام	---	---	صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم في بيته وهو شاك فصلى جالسا وصلى وراءه قوم قياما فأشار إليهم أن اجلسوا	صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم في بيته وهو شاك فصلى جالسا وصلى وراءه قوم قياما فأشار إليهم أن اجلسوا	صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم في بيته وهو شاك جالسا وصلى وراءه قوم قياما فأشار إليهم أن اجلسوا
فلما سلم قال إنما جعل الإمام ليؤتم به فلا تختلفوا عليه فإذا ركع فاركعوا وإذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا لك الحمد وإذا سجد فاسجدوا وإذا صلى جالسا فصلوا جلوسا أجمعون وأقيموا ألف في الصلاة فإن إقامة الصف من حسن الصلاة	_____ إنما جعل الإمام ليؤتم به فلا تختلفوا عليه فإذا ركع فاركعوا وإذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا لك الحمد وإذا سجد فاسجدوا وإذا صلى جالسا فصلوا جلوسا أجمعون وأقيموا ألف في الصلاة فإن إقامة الصف من حسن الصلاة	_____ إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا كبر فكبروا وإذا ركع فاركعوا وإذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا ولك الحمد وإذا سجد فاسجدوا	فلما انصرف قال إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا ركع فاركعوا وإذا رفع فارفعوا وإذا صلى جالسا فصلوا جلوسا	فلما انصرف قال إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا ركع فاركعوا وإذا رفع فارفعوا _____	فلما انصرف قال إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا ركع فاركعوا وإذا رفع فارفعوا _____

58 Zehebî, *Târih*, V, s. 228.

59 Zehebî, *Târih*, III, s. 677.

60 Zehebî, *Târih*, III, s. 1001.

61 İbn Hacer, *Takrîb*, I, s. 120.

62 Mizzî, *Tehzîb*, XXX, s. 298.

63 Zehebî, *Târih*, III, s. 273.

64 İbn Hacer, *Takrîb*, I, s. 329.

Urve tarikiyle gelen Hz. Âişe (r.anhâ) rivayetlerinin birinin sonundaki ek ifade hariç bütün lafızları aynıdır ve hepsinin kendisinde birleştiği kişi Mâlik'tir. Hemmâm'ın Ebû Hüreyre (r.a.) rivayeti de yine sonundaki bir ilâve dışında A'rec'in nakliyle aynıdır. Âişe (r.anhâ) rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) oturarak namaz kıldığı bilgisini vermesi bakımından Ebû Hüreyre (r.a.) rivayetlerinden daha detaylıdır. Ancak burada en fazla ayrıntıyı Humeyd kanalıyla gelen Enes (r.a.) rivayeti vermektedir. Urve rivayetlerindeki lafızların birebir aynı olması bir kopyalama izlenimi verse de isnadda müdellis bir râvinin yer almamasının yanı sıra diğer rivayetlerle olan mâna birliğine rağmen birtakım lafız farklılıklarının da mevcudiyeti bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Zira mutavassıt oryantalistler bile 'müşterek râvilerin'⁶⁵ çok sayıdaki öğrencilerinin birbirlerinden bağımsız olarak rivayet ettikleri unsurların müşterek râviye kadar götürülebileceğini söylemektedirler.⁶⁶ Netice itibariyle isnad ve metinler göz önüne alındığında hadis metinlerini sahâbe râvilerle kadar götürmek mümkün gözükmemektedir. Onların hadisi farklı zaman ve bağlamlarda rivayet ettikleri düşünülürse metindeki anlama etkisi olmayan farklılıkların sebeplerinden birisi açığa çıkmış olacaktır. Diğer sebepler ise sahâbe tabakasındakiler dâhil râvilerin manen nakilde bulunmalarındır ki metin analizleri bunu doğrular niteliktedir. Bir diğer neden ise bazı râvilerde görülen zabt kusurlarıdır denilebilir.⁶⁷

Sonuç

İsnad-metin analizi vesilesiyle bir hadisin farklı tariklerini inceleyip, hem isnadların birbirleri arasındaki ilişkileri üzerinden hem de metinlerin farklılıklarını tespit ederek hadisin rivayet tarihini ortaya koymak mümkündür. Elbette bu tür bir rivayet tarihinin tam ve kesin bir biçimde ortaya konulabilmesi için ilgili hadisin yeterince isnad ve metne sahip olması gerekmektedir. İsnad ve metinler arasındaki ilişkilerin ortaya konulması bir kısım oryantalistlerin ve modernistlerin savundukları büyük çaptaki hadis uydurma faaliyetinin gerçeği yansıtmadığını göstermek için atılması gereken önemli bir adımdır. Çünkü meseleye ideolojik yaklaşılmadığı takdirde, hadis rivayet tarihinin bir uydurmacılık komplosu neticesi olmadığı, bilâkis yoğun ve meşakkatli bir çabanın sayesinde sahih bilginin yani hadislerin musannefâta girdiği anlaşılacaktır.

Seçilen hadis grubu özelinde hadisin gerek Buhârî'de İbn Şihâb ez-Zührî kanalıyla Hz. Enes'e (r.a.) ulaşan ve gerekse Buhârî öncesi kaynaklarda diğer yollarla farklı sahâbîlere varan çok sayıda tariki olduğu görülmüştür. İsnad açısından râvilerinin birçoğunun sika şeklinde nitelenen güvenilir kişiler

65 Müşterek râvi kavramı için bk. Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi*, s. 151.

66 Andreas Görke, "Tarihi Bir Şahsiyet Olarak Hz. Muhammed'in Araştırılmasında Beklentiler ve Sınırlar", çev. Fatma Kızıl, Yalova: *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2015, s. 211.

67 Ö. Zem'a b. Sâlih ve İsmail b. Ebû Üveys.

olduğu, ayrıca herhangi bir inkita'ın bulunmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu açıdan ilgili hadisin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sâdır olan sabit bir söz olduğunu söylemek mümkündür.

Metin analizi yönünden ise mânanın bütün hadisler için aynı olup herhangi bir teâruzun olmaması, buna mukabil lafızlardaki birtakım farklılıklar, takdim ve te'hirler, ilâveler ve kısaltmaların bulunması oryantalistlerin yayılma ve kopyalama iddialarının bu hadis için geçerli olmadığını gösteren delillerdir.

Son tahlilde bir kısım mutavassıt oryantalistlerin hadisleri tarihlendirmek için kullandıkları isnad-metin analizi üzerinden dahi mezkûr hadis metnini Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine tarihlendirmek gerektiği anlaşılmaktadır. Klasik hadis usulü kavramlarıyla bir hüküm verilecekse –ki bu makalenin asıl amacı da budur- analiz neticesinde ilgili hadisin sıhhat şartlarını taşıdığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak**, Ebû Bekr es-San'ânî, *el-Musannef fi'l-hadis*, I-XII, nşr. Habibu'r-Rahman el-A'zamî, Karaçi: el-Meclisü'l-ilmî, 1970.
- el-Buhârî**, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahih*, I-V, nşr. Ebû Süheyb el-Keramî, Riyad: Beytü'l-efkâr, 1998.
- Ebû Davud**, Süleyman b. Davud et-Tayâlisî, *el-Müsned*, I-IV, nşr. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize: Dâru'l-hicr, 1999.
- Ebû Nuaym**, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-evliyâ*, I-X, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1988.
- Fesevî**, Yakub b. Süleyman, *el-Marife ve't-târih*, I-IV, nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1410/1990.
- Görke**, Andreas, "Tarihi Bir Şahsiyet Olarak Hz. Muhammed'in Araştırılmasında Beklentiler ve Sınırlar", çev. Fatma Kızıl, *Yalova: Yalova Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 1/1 (2015): s. 207-219.
- Humeydî**, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr, *el-Müsned*, I-II, nşr. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk: Dâru's-sekâ, 1996.
- İbn Abdülber**, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *el-İstiâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, I-II, Beyrut: Dâru'l-fikir, 2006.
- İbnü'l-Acemî**, Ebu'l-Vefa Burhâneddin İbrahim b. Muhammed Sıbt, *et-Tebyîn li-esmâi'l-müde'llisin*, I, nşr. Yahya Şefik, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986.
- İbn Asâkir**, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan, *Târîhu Medineti Dımaşk*, I-LXXX, nşr. Ömer b. Garâme, Beyrut: Dâru'l-fikir, 1997.
- İbn Ebû Hâtîm**, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1952.
- İbn Ebû Şeybe**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-XXVI, nşr. Muhammed Avvame, Dımaşk: Müessesetü ulûmi'l-Kur'an, 2006.
- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, I-XV, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Merkezi Hicr, 2008.
- Takribu't-Tehzib*, I, nşr. Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1999
- Tehzibu't-Tehzib*, I-IV, nşr. Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1990.
- İbn Hallikân**, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I-VIII, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.

- İbn Hanbel**, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, I-L, nşr. Şuayb Arnavut, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1997.
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed, *Kitâbü's-sikât*, I-IV, nşr. Muhammed Abdülmuid Hân, Haydarâbâd: Matbaa Meclis-i dâirati'l-maârif, 1998.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-XI, nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 2001.
- Kızıl**, Fatma, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Koçyiğit**, Talat, "İbn Şihâb ez-Zühri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 57 (1973): s. 51-84.
- Mâlik b. Enes**, *el-Muvatta*, I-II, nşr. Beşşar Avvad, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1997.
- el-Mizzî**, Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzibü'l-Kemâl*, I-XXXV, nşr. Beşşar Avvad, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2010.
- Motzki**, Harald, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, çev. Bekir Kuzudişli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahih*, I-V, nşr. Muhammed Fuad Abdalbâkî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1991.
- Özçelik**, Sedat, "İbn Şihâb ez-Zühri'nin Hayatı ve Hadisçiliği" (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001).
- es-Safedî**, Ebû's-Safâ Selahuddin Halil b. İzzeddin, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, I-XXIX, nşr. Ahmed Arnavut, Beyrut: Dâru ihyâ-i turâsi'l-Arabî, 2000.
- eş-Şafîî**, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, I, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.
- Yücel**, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Fakültesi Yayınları, 2014.
- ez-Zehebi**, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, I-XXV, nşr. Şuayb Arnavut, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1982.
- Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.
- Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lam*, XVIII, nşr. Beşşar Avvad, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2003.

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ
BOOK REVIEWS

Hadisleri Anlama Sorunu

Salih Kesgin

İstanbul: İSAM Yayınları 2016, 302 sayfa.

Müslümanlar açısından hadislerin taşıdığı ehemmiyet, onların isabetli biçimde anlaşılması meselesini İslâm tarihinin her döneminde gündemde tutmuştur. Zira Resûlullah'a ittibâ ve itaatin, ancak hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması ile mümkün olacağı bilinmektedir. Buna binâen hadis ilminin temel amaçlarından biri, Hz. Peygamber'e ait olan metinlerin mânasını kavramayı sağlamaktır. Ne var ki, günümüze kadar bu doğrultuda ortaya konulan çalışmalar, hadisleri anlama ve yorumlamada esas alınacak bir usûl tespit edebilmiş değildir. Bu husustaki ihtilâflar, hadisleri anlama probleminin günümüze dek devam edegeldiğinin göstergesidir. Bu durum, *Hadisleri Anlama Sorunu* adlı kitabın yazarı Salih Kesgin'i konu üzerinde çalışmaya yönelten başlıca saik olmuştur. Doktora tezi olarak hazırladığı bu çalışmada Sayın Kesgin anlama probleminin mahiyeti, anlamayı etkileyen faktörler ve anlama sorununun hadislerin değerlendirilmesindeki tezahürleri üzerinde durmakta; ayrıca hadislerin hangi kriterler çerçevesinde anlaşılabilceği ve üzerinde ittifak edilecek bir metodoloji inşa etmenin ne derece mümkün olduğu sorularına cevap aramaktadır. Çalışma, Meridyen Derneği 2013 Hadis ve Siret Araştırmaları Ödülü'ne layık görülmüştür.

Kitap giriş ve sonuç kısımları haricinde üç bölümden müteşekkildir. Giriş kısmında araştırmanın önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde konunun teorik boyutu üzerinde durularak, araştırmada esas alınan kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Çok sayıda alt başlıktan oluşan ikinci bölümde anlama sorununun, hadislerin sıhhatinin tespiti aşamasındaki etkileri ele alınmıştır. Anlama farklılıklarının metnin aktarılma şekline, anlayandan veya yöntemden kaynaklandığı vurgulanarak; bu faktörlerin rivayetlerin tespitindeki tesiri incelenmiştir. Üçüncü bölümde anlama sorununun, hadislerin değerlendirilmesindeki etkileri mütalaa edilmiştir. Çalışmanın genel bir değerlendirmesinin yapıldığı sonuç kısmında ise, hadisleri anlama sorununun nasıl aşılabileceği tartışılmıştır.

Eserin “Kavramsal ve Teorik Çerçeve” başlığını taşıyan birinci bölümünde yazar ilk olarak, hadis ve sünnet eksenli tartışmaların genelde hadislerin sübûtu ve anlaşılması sorunundan kaynaklandığı fikrinden hareketle, tespit ve değerlendirme kavramlarını irdelemiştir. Metnin kaynağına aidiyetinin belirlenmesini ifade eden tespit faaliyeti, bir metnin değer taşıyabilmesi ve hayatiyet kazanması için zorunludur. Değerlendirme ise metnin, anlayan

kişi tarafından çeşitli bağlamlarda kullanılmasıdır. Yazara göre rivayetlerin anlamlandırılmasında, metnin ne söylediği kadar anlayanın o metinden ne çıkardığı da önemlidir. Bu durum, anlayan ile metin arasındaki etkileşimi mercek altına almayı gerekli kılar. Bu doğrultuda yazar anlama faaliyetini bir süreç olarak ele alıp, söz konusu sürecin ön bilgi, ön anlama, anlama şeklinde üç aşamada gerçekleştiğine değinmiştir. Hususen ön anlama ve ön yargı kavramları üzerinde durarak, bunların hadislerin tespiti ve değerlendirilmesinde belirleyici olduğunu; dolayısıyla hadislerin anlaşılması hususundaki ihtilâfların esas kaynağı sayılabileceğini vurgulamıştır. Bu noktada yazarın temel tezi; gerek sıhhat incelemesinde gerekse değerlendirmede râvilerin ve musanniflerin düşünce dünyasının, içinde bulunduğu ortamın, zihnindeki soruların ve amacının en önemli etkenler olduğudur. Meselâ bir hadis metnine muhatap olan kimsenin, metne yüklediği anlama göre onun Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını kararlaştırmaksızın, senet değerlendirmesine geçmesinin mümkün olmadığı şeklindeki açıklama bu bağlamda dikkat çekicidir. Öte yandan verdiği örneklerden hareketle, râvisindeki kusur nedeniyle reddedilen hadislerde dahi esas hedefin râvi olmadığını, bilâkis hadisin reddine yol açan faktörün metne ilişkin ön bilgiler ve ön anlamalar olduğunu iddia eden yazar; bunu “metni aktaranı üzerinden işlevsiz kılmak” diye tabir etmektedir. Zira râviler hakkında verilen hükümler, anlayanın yaklaşımına göre değişebilmekte ve bu yaklaşımı yine metnin kendisi tayin etmektedir.

“Hadis Rivayetlerinin Tespitinde Anlama Sorunu” başlıklı ikinci bölüm, kitabın en hacimli bölümüdür. Bu bölümde anlama farklılıklarının, bir rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyetini saptamaya yönelik çalışmalarda hangi açılardan tesirlerinin bulunduğu meselesi ele alınmaktadır. Rivayetin sıhhatini belirleme işleminin, bu çalışmayı yapan âlimin şahsî kanaatlerinden, bilgi birikiminden ve anlam dünyasından bağımsız düşünölemeyeceği ifade edilerek; metinle muhatap olan kişilerin farklı anlayışlara sahip olmasının, hadisin sıhhat durumu hakkında verilen hükümlerin de birbirinden farklı olması sonucuna yol açtığı vurgulanmaktadır. Söz konusu anlama farklılıkları metnin aktarım üslubundan, anlayandan veya yöntemden kaynaklanabilmektedir. Zikredilen hususların her biri, bu bölümde ayrı alt başlıklar çerçevesinde tetkik edilmiştir. Ayrıca bölüm sonundaki “Değerlendirme” kısmında, elde edilen neticeler özetlenmiştir.

“Metnin Aktarım Üslubundan Kaynaklanan Anlama Farklılıkları ve Rivayetlerin Tespitine Etkisi” başlığı altında, hadis metninin dolaylı veya dolaysız şekilde aktarılmasının, sıhhat hakkında verilecek hükmü büyük ölçüde etkilediğinden bahsedilmekte ve buna dair örnekler sunulmaktadır. Dolaysız aktarım, rivayetin bağlamı ve detaylarıyla birlikte nakledilmesi; dolaylı aktarım ise râvinin, rivayete konu olan söz ya da fiilden anladığı veya ihtiyaç duyduğu kadarını nakletmesidir. Aktarım üslubu metnin yapısını ve anlamını

şekillendirdiği için, hadislerin tespitini de etkilemektedir. Zira dolaysız aktarımla olayın bütün ayrıntılarının verilmesi, rivayeti daha anlamlı kılmaktadır. Dolaylı aktarımda ise anlam, râvinin vurgu yapmak istediği noktaya göre farklı yönlerle kayabilmektedir. Yazar bahsi geçen durumun, hadislerin sıhhatini araştıran âlimlerin verdiği hükümleri belirleyen bir faktör olduğunu vurgulayarak, bu kanaatini örnek rivayetlerle desteklemektedir. Bu minvalde, benzer olay örgüsüne sahip olmakla birlikte bahsi geçen iki farklı aktarım şekliyle nakledilen bazı rivayetler incelendiğinde, bu metinlerdeki vurgu noktalarının birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. Bu husus, hadisleri anlamaya ve tespite yönelik çalışmalarda aktarım üslûbunun göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Eserin ikinci bölümü bünyesindeki bir diğer kısım, “Anlayan Kaynaklı Anlama Farklılıkları ve Rivayetlerin Tespitine Etkisi” başlığını taşımaktadır. Bu çerçevede, metne muhatap olan kimsenin metin karşısındaki duruşunun, rivayetin bağlayıcılık değerini belirleyen etkenlerden biri olduğu ana fikri işlenmiştir. Metinler arası okuma, metin içi okuma ve metin üstü/dışı okumanın rivayetlerin tespitindeki fonksiyonu bu kapsamda ayrı bölümler hâlinde tetkik edilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse metinler arası okuma, bir rivayetin başka rivayetlere başvurmak suretiyle değerlendirilmesi; metin içi okuma, metnin kendi içyapısından hareketle değerlendirilmesi; metin üstü/dışı okuma ise kişinin kendi zihin dünyasının rivayetin sıhhatinin tespitinde etkin olması anlamına gelmektedir.

Metinler arası okumanın rivayetlerin tespitindeki tesiri konusunu dört örnekle birlikte ele alan yazar; hadislerin sıhhati hakkında değerlendirme yapan âlimlerin, bildikleri farklı hadislere yani kendi ön bilgilerine başvurarak bir hükme vardıkları açıklamasında bulunmaktadır. Onun bu bölümde dile getirdiği genel kanaat; metnin anlamına dair önceden sahip olunan bilgilerin ve ön anlamanın, rivayetin sıhhati hakkında olumsuz hüküm verilmesine sebep olduğu şeklindedir. Kendisinin örnekler üzerinden de ortaya koyduğuna göre; hadis münekkikleri, vâkıf oldukları farklı bir rivayete veya bilgiye ters düşmesi durumunda, senet değerlendirmesine geçmeksizin hadis hakkında olumsuz hüküm verebilmişlerdir. Dolayısıyla bu vakıa, bir hadisin sıhhatine dair birbirinden farklı kanaatlerin ortaya çıkmasının sebeplerindendir. Bahsi geçen neticeye yol açan sebeplerden bir diğeri ise metin içi okumadır. Metin içi okuma, hadiste geçen bilginin anlayan tarafından yorumlanması ve bu doğrultuda rivayetin sıhhati hakkında hüküm verilmesi olarak izah edilmektedir. Konunun üç örnekle birlikte tetkik edildiği bu kısımda, rivayetlerin sıhhatine dair farklı kanaatler ortaya çıkmasının sebeplerinden birinin de âlimlerin metni anlama ve yorumlama biçimi olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle, senetdeki râvilerle ilgili kanaatlerin ve hadisin sıhhat durumu hakkındaki hükümlerin; hadisin, anlayanın

anlam dünyasıyla uyumu ölçüsünde değişebildiği fikri son derece dikkat çekicidir. Rivayetlerin tespiti sürecine tesir eden bir başka unsur metin üstü/dışı algılardır. Zira râvilerle ilgili değerlendirmelerde veya hadisin sıhhatine dair hükümlerde, bu değerlendirmeleri yapan âlimlerin şahsî düşünceleri, zihin dünyaları ve tercihleri etkili olmaktadır. Öyle ki bazen mezhepsel bir görüşün desteklenmesi için hadisin senet veya metnindeki kusur görmezden gelinebilmekte, bazen de râvinin kimi görüşleri sebebiyle rivayet tenkit edilebilmektedir. Bu bağlamda Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) bazı kaynaklarda cerh edilirken diğer bazı kaynaklarda ta'dil edilmesi, en dikkat çekici örnek olarak sunulmuştur. Ayrıca mesele üç örnek rivayet üzerinden tetkik edilerek; hadise ilişkin metin üstü algıların, hadislerin sıhhatine dair hükümleri şekillendirdiği fikri pekiştirilmiştir.

Eserin ikinci bölümü bünyesindeki son alt başlık, "Yöntem Kaynaklı Anlama Farklılıkları ve Rivayetlerin Tespitine Etkisi" şeklindedir. Çok sayıda alt başlığı ihtiva eden bu kısımda senet ve metin tetkikinin benimsenmesi, aklın öncelenmesi ve irfânî bilginin öncelenmesi olmak üzere üç yöntem ele alınarak; bunların hadisleri anlama sorunundaki konumu incelenmektedir. Mezkûr yöntemlerden ilki daha ziyade hadis âlimleri tarafından uygulanmakta olup, klasik hadis usûlünün kaideleri doğrultusunda senet ve metin tetkiki yapılmasından ibarettir. Rivayetlerin değerlendirilmesinde aklı ön plana çıkaran ikinci yöntem, erken dönemde Mutezile, son dönemde ise yenilikçiler/modernistler tarafından benimsenmiştir. İrfânî bilginin esas alındığı son yöntemin ise sûfiler ve İmâmiyye Şîası nezdinde kabul gördüğü bilinmektedir. Yazar bu çerçevede genel olarak, hadise muhatap olan kişinin tespit faaliyetine başlamadan önce bir metodoloji benimsediğini ve hadisi bu tercihi doğrultusunda anlamlandırdığını; rivayetin sıhhatiyle ilgili anlama sorunlarının da buradan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Ayrıca hadisin tespiti işleminde hangi yöntemin kullanılacağını, ön anlamalar sonucunda belirlendiğine dikkat çekmektedir.

Yöntem olarak senet ve metin tetkikini uygulama yaklaşımı, klasik hadis usûlü ilmini esas alan âlimlerce benimsenmiştir. Söz konusu sistemin gelişim sürecine kısaca değinen yazar, bu sistemde isnada büyük önem verildiğinin altını çizmekle birlikte; bu durumun metne ehemmiyet verilmediği anlamına gelmediğini kaydetmektedir. Nitekim hadis tenkidinde kimi zaman metni önceleyen âlimler de olmuştur. Mesela Buhârî'nin (ö. 256/870), naklettiği bir metin sebebiyle râviyi cerh etmesi bu anlamda câlib-i dikkattir. Hadislerin tespitinde farklı neticelerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren yöntemlerden bir diğeri, aklın merkeze alınmasıdır. Her ne kadar bir hadisin Hz. Peygamber'e aidiyeti için aklîselime aykırı olmaması şartı genel kabul görmekte ise de, burada bahis konusu edilen yöntem salt akılcılıktır. Kişinin sırf kendi akli çıkarımlarına dayanarak hadisi reddetmesinin önünü açan akılcılık, esasında sünneti işlevsiz hâle getiren bir sistem olduğundan ehl-i sünnete mensup hadis âlimlerince

eleştirilmiştir. Akılcı yaklaşımın temsilciliğini erken dönemde Mutezile, modern dönemde ise oryantalistler ve yenilikçiler yapmıştır. Yazar bu grupların her birinin konuyla ilgili temel görüş ve yaklaşımlarını örneklerle birlikte ve ayrı başlıklar altında tetkik etmektedir. Rivayetlerin tespitinde irfânî bilginin esas alınması meselesi ise Şîa'da ve tasavvufî düşüncede hâkim olan yaklaşımlar üzerinden incelenmektedir. Buna göre keşf, ilham ve rüya yoluyla elde edilen bilgilerin hadislerin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelerde bir metot olarak benimsenmesi; hadisler hakkında verilen hükümlerin de farklı olmasına yol açmaktadır.

Eserin “Hadis Rivayetlerinin Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu” başlıklı üçüncü bölümünde, metni anlama ve değerlendirme sürecinin; muhatabın zihniyetine, maksadına, anlayış tarzına göre nasıl değişkenlik gösterdiği incelenmektedir. Önceki bölümlerdekine benzer şekilde burada da yazarın temel iddiası, metne hayatîyet kazandıran esas unsur olan anlama ve değerlendirme faaliyetinin, ön anlama ve ön yargılardan bağımsız olamayacağıdır. Hadislerle ilgili anlama ve değerlendirme probleminin odağında, anlayanın metinle ilişkisi yer aldığından; bu bölümde öncelikle, bir metin olarak hadislerin mahiyeti mercek altına alınmıştır. Zira hadis metninin anlayan karşısındaki konumu, anlam inşası sürecine etki eden faktörlerin saptanması açısından önem arz etmektedir. Anlayan özne karşısında hadis metninin nesne konumunda olduğu düşünüldüğünde; anlama faaliyetinin, metnin ne dediğinden ziyade öznenin metinden ne anladığıyla alakalı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hadisi değerlendirirken onu kendi bağlamı içerisinde anlamlandırmak mümkün olduğu gibi, metni farklı bir noktaya çekerek anlamından uzaklaştırmak da mümkündür.

Yazara göre, kişiyi bu iki farklı tavırdan birine yönelten saik; ön anlama ve ön yargılara bağlı olarak ortaya çıkan amaçlardır. Söz konusu amaçlar ve bunların hadislerde değerlendirilmesindeki rolü ise yazar tarafından ayrıca tetkik edilmiştir. Bu çerçevede “Hadislerin İlmî Amaçlarla Değerlendirilmesi” adlı kısımda, bir onay mercii olarak hadislerle duyulan ihtiyaçtan hareketle, İslâmî ilimlerin her birinde hadis rivayetlerinin farklı açılardan değerlendirildiğine özellikle dikkat çekilmiştir. Fıkıh, tasavvuf, kelam, tefsir ve tarih ilimlerinde; bir bilgi kaynağı olarak hadis metinlerinin ne şekilde değerlendirildiği, örnek rivayetler eşliğinde incelenmiştir. Neticede hadis metinlerine dair değerlendirmelerin, farklı ilmî kaygılara bağlı olarak teşekkül ettiği tespitinde bulunulmuştur. Akabinde gelen “Hadislerin Meşrulaştırma Amacıyla Değerlendirilmesi” başlıklı kısım, modern dönemin meseleleri bağlamında hadis metinlerinin nasıl değerlendirildiği meselesine tahsis edilmiştir. Bu meyanda XX. yüzyılın popüler akımları olan sosyalizm, komünizm, demokrasi ve milliyetçilik etrafındaki tartışmalarda hadislerin ne şekilde kullanıldığı sorusuna cevap aranmıştır. Bahsi geçen düşünce ve ideolojilerin savunuculuğunu yapan çok sayıda aydın ve yazarın, görüşlerine meşruiyet kazandırmak adına hadis metinlerinden de yararlandığına; bir

diğer deyişle hadisleri istismar ettiğine dair birçok örnek sunulmuştur. Böylece rivayetin ne dediği kadar, onun hangi bağlamda ve hangi perspektifle sunulduğunun da önem arz ettiği ortaya konulmuştur. Yazara göre bütün bunlar, rivayetlerin değerlendirilmesi probleminde anlayan öznenin etkisinin ne derece büyük olduğunun açık göstergesidir. Nitekim üçüncü bölümün sonundaki “Değerlendirme” kısmında da aynı hususun altı çizilmiş, rivayetlerin anlaşılması ve değerlendirilmesi sürecinde en etken unsurların, anlayan ile onun ön anlama ve ön yargıları olduğu bir kez daha beyan edilmiştir.

Çalışma boyunca ortaya koyduğu kanaatleri kitabın “Genel Değerlendirme ve Sonuç” bölümünde özetleyen yazar; hadislerin tespitinde ve değerlendirilmesinde karşılaşılan anlama sorununun, metodoloji sorunu olmanın ötesinde anlayanın kendini hadisler karşısında nasıl konumlandığıyla ilgili bir sorun olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Zengin bir kaynakçadan istifadeyle kaleme alınan *Hadisleri Anlama Sorunu*, esasında hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda bir usûl önerebilmiş değildir. Mamafih kitabın, hadislerin anlaşılması probleminin kökenine dikkat çekmesi hasebiyle, bu meselenin çözümüne yönelik çabalara bir katkı mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan eser dil ve anlatım açısından incelendiğinde; metnin birçok yerinde hadis ilmine ait kavramlarla ifade edilmesi mümkün mânaların farklı tabirlerle ifade edilmesi ve hadis ilmi sahasındaki çalışmalarda pek rastlanmayan birtakım lafızların sıklıkla kullanılması, eserin akıcılığını ortadan kaldıran hususlar olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda kitapta sıkça geçen ‘zihnî duruş, dilemma, anlam havuzu, anlam ağı, metnin öz yuvası, anlama edimi, akli duruş, zihnî algı’ ve benzeri ifadeler en bariz örneklerdir. Ayrıca ‘eşliğinde’ kelimesinin, çalışma boyunca yazar tarafından gereğinden fazla tekrarlanmış olması da dikkatlerden kaçmayan bir husustur. Bununla birlikte eser, bu sahada çalışma yapacak araştırmacılar için yol gösterici olabilecek niteliktedir.

Ayşe Nur Yamanus

(Arş. Gör., Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı)

Kızıldeniz - öl, Gemi ve Tacir

Nihal Şahin Utku

İstanbul: Klasik Yayınları, 2017, 616 Sayfa.

Tarih çalışmaları, bugünden düne bakmanın beraberinde getirdiğı birçok zorluğu içinde barındırır. Geçmiş vâkıalara bugünün perspektifiyle bakmak veya içinde yaşadığımız mekân ve zamanın bağlamını tarihi olgulara dayatmak, tarih araştırmacılarının çoğu zaman farkında bile olmadan kısılcasına düştüğü hatalardandır. Her ne kadar metoda ilişkin bu eleştiriler sıklıkla dile getirilse de tarih literatürünün önemli bir kısmı, geçmişinde bulundukları kültürel, sosyal, iktisadî ve maddî bağlamından soyutlayarak anlamaya ve anlatmaya devam etmektedir. Bu sebeple sadece yaşananları değil, yaşananların içinde geliştiğı bağlamı vermeye çalışan eserlerin ayrı bir değeri vardır.

İşte bu sebeple Nihal Şahin Utku'nun *Kızıldeniz - öl, Gemi ve Tacir* adıyla Klasik Yayınları'ndan çıkan eseri, İslâm dininin içinden çıktığı, geliştiğı, anlam bulduğu ve nihayetinde şekillendirdiğı bağlamın bugüne dek oldukça ihmal edilmiş bir unsuru olan Kızıldeniz havzasına odaklandığı için ayrı bir değer taşımaktadır. Eserde, İslâm'ın ortaya çıkışından Haçlı Seferleri'ne kadar geçen dönem ele alınmakla birlikte, söz konusu zaman zarfı içinde yaşanan olaylar, bu kapsamlı eserin cüzî bir kısmını teşkil etmektedir. Zira çalışma, daha ziyade Kızıldeniz ve çevresinin coğrafi, teknik, iktisadî ve sosyal bağlamını, medeniyetler ve kültürler arası irtibat ve etkileşimini hem besleyip biçimlendiren, hem de ket vuran dinamikleri açısından ele almaktadır.

Kitap adının çöl, *gemi* ve *tacir* kavramları ile takdimi dikkate değerdir. Zira öl tabiri, haşin bir su yolu olarak şöhret kazanmış olan Kızıldeniz'e ve onun sahilindeki kurak coğrafya ile bu coğrafyanın o dönemdeki gelişmeler üzerindeki etkilerine atıfta bulunmaktadır. *Gemi* ise, bu zorlu coğrafyayı aşmaya çalışan insan, mal ve fikirlerin hangi teknik ve maddî imkanlarla böyle bir girişimde bulunduklarını sembolize etmektedir. *Tacire* gelince, tüccarın sadece emtia taşımadığından, aynı zamanda fikirlerin, inançların da taşıyıcısı olduğundan hareketle, kimi zaman bilinçli, ama çoğu zaman farkına varmadan, medeniyetleri etkileyen ve etkilenen önemli bir parametre olduğuna dikkat çekmektedir. Bu üç kategorik unsur ile bu bölgede yaşanan tarihi olgular anlaşılır ve anlamlı bir bağlama kavuşmaktadır. İslâm'ın içinde doğup geliştiğı bu coğrafyada şekillenen insan faaliyetleri, İslâm fetihlerinin savaş dışı unsurları, Müslümanların teknik imkânları zorlayan ilerlemeci teşebbüsleri, müteşebbis bir ruhla beslenen ve küresel bir şöhret kazanan ticarî tecrübeleri bir denizin potasında açığa çıkmaktadır.

Eser, "Giriş"i takip eden dört bölüm, "Sonuç" ve "Ekler"den oluşmaktadır.

“Giriş”te esere temel teşkil eden kaynak ve araştırmalarla ilgili tenkit ve değerlendirmeler dikkat çekmektedir. Bu tenkit ve değerlendirmeler aynı zamanda eserin yazımı esnasında karşılaşılan zorluklara ve eserin hangi sâiklerle kaleme alındığına dair bir arka plan sunması açısından kıymetlidir.

Eserin birinci bölümü “Coğrafi Açından Kızıldeniz” başlığını taşımakta ve Kızıldeniz’in isimlendirilmesi ve sınırlarıyla ilgili değerlendirmeleri içermektedir. Zira Kızıldeniz’in tarih boyunca farklı isimlerle anılması, bu isimlerin mutlak olarak kastedilen bölgeyi tanımlayıp tanımlamadığı meselesinin açıklığa kavuşturulmasını gerektirir. Kitâb-ı Mukaddes’te ismi her zaman açık olarak anılmasa da *Sazlık Denizi* (Yam Suf), eski Mısır’da *Büyük Yeşil*, Arap literatüründe *Bahrü’l-Kulzüm* gibi tabirlerle anılan Kızıldeniz’in eski çağlardan itibaren umumiyetle “kırmızı” renkle tavsif edilen çok sayıda isim aldığına değinen yazar, bu tercihlerin arka planına dair muhtelif kaynaklardan mezcedilmiş kıymetli bilgiler sunar.

Yazar, Kur’ân-ı Kerim’deki Hz. Musa ve Firavun kıssasının mahalli olan denizin İslâmî gelenekte Kızıldeniz olduğunda tereddüt edilmediğini belirtir ve Kitâb-ı Mukaddes’teki ilgili rivayetlerin Kızıldeniz’in kıtalararası ticaretteki tarihî rolüne ilişkin tasavvur imkânını tespit eder. Bu bölüm aynı zamanda, Kızıldeniz’in sınırları, yapısı ve oluşumunu, denizi çevreleyen sahil hattının tarihî gelişimi üzerinde önemli etkileri olduğu için su yapısı, coğrafi özellikleri, iklimi ve kıyı coğrafyasını da konu edinir. Benzer şekilde, sahil şehirlerinin Antik Çağa uzanan tarihine, Kızıldeniz’e kıyısı olan ülkelerin coğrafi olarak bu denize etkilerine, sahil şeridini liman olmaya elverişli kılan coğrafi ve iklimsel özelliklerine, bitki örtüsü ve kimi zaman buna bağlı olarak gelişen ticarî faaliyetlerine, ticarî taşımacılığın da bağlı olduğu hayvancılığa dair bilgilerin, dikkati perçinleyerek tarihî ve coğrafi canlı bir tasavvuru olanaklı hale getirdiği görülür.

“Kızıldeniz Havzasında Denizcilik ve Gemicilik” başlığını taşıyan ikinci bölüm, Arapların İslâm öncesinde belli bir denizcilik geleneğine sahip olup olmadıkları meselesine eğilmektedir. Zira yazar, Orta Çağ Kızıldeniz denizciliğinin kendine mahsus bazı özellikleri dışında büyük oranda Akdeniz ve Hint Okyanusu tecrübelerinden beslenen Arap gemi ve denizciliğinin bir türevi olarak geliştiğini belirtir. Nitekim yazara göre, Portekizlilerin Ümit Burnu’na gelmesiyle kesintiye uğrayan bu geleneğin analiz edilebilmesi, kadim medeniyetlerdeki denizcilik olgusunun, İslâm öncesi Arabistan’da mevcut denizcilik mirasının, Kur’an’ın ve ilk dönem Müslümanlarının deniz tasavvuru ve denizciliğe bakışının, Kızıldeniz merkezli denizcilik tecrübelerinin tarihî gelişiminin, bu geleneğin diğer denizler ve denizcilik gelenekleriyle ilişkisinin ve Arap gemiciliğinin mahiyetinin tetkikine bağlıdır. Kızıldeniz’de hâkim olan Hint-Arap gemiciliğinin temel özelliklerinin, gemi tasnif ve isimlerinin, hatta her bir detayın tafsilatla yer bulduğu gemi yapım tekniklerinin anlatıldığı bu bölümde yazar, bir denizin medeniyet tarihi açısından

tetkikinde göz önünde bulundurulması gereken bütün unsurlara yer verdiğinden bu alanda çalışacak araştırmacılar için bir referans oluşturur. Savaşlardan çok ticarî faaliyetlere zemin olan Kızıldeniz'in coğrafi ve yapısal özelliklerinin bölge denizciliği ve gemiciliğine yön vermiş olduğuna yönelik tesbiti, coğrafyanın tarih çalışmaları için ifade ettiği anlama önemli bir vurgu mahiyetindedir. Zira yazarın tespitlerine göre, Kızıldeniz'de seyreden gemiler Akdeniz ve Hint Okyanusu'ndaki gemilerden farklı olarak daha az derin, daha küçük, fakat manevra kabiliyeti bakımından daha elverişlidir. Ancak yazara göre bölgesel yorumlara tekabül eden bu farklılık, karşılıklı etkileşimler ve gelenek taşınımı izlerine bakılarak Kızıldeniz denizcilik ve gemiciliğinin diğer geleneklerden tamamen bağımsız olarak geliştiği şeklinde yorumlanmamaktadır.

Üçüncü bölüm "VII.-XI. Yüzyıllarda Dünya Ticareti İçinde Kızıldeniz Havzasının Yeri" başlığını taşımaktadır. İslâm öncesi dönemde Kızıldeniz ticaretine hâkim olan milletlerin kimler olduğu, İslâmî dönemde Kızıldeniz havalisinde gelişen ticaretin yönü, Abbâsî ve Fâtımî dönemlerinde bu ticaretin seyrini belirleyen sâiklerin ele alındığı bu bölümde ilk olarak geleneksel dünya ticaretinin mahiyeti, ana merkezleri ve güzergahlarına temas edilmiştir. Zira yazara göre Kızıldeniz'in gerek mercan kayalıkları, elverişsiz rüzgarları ve ters akıntılarıyla gemiler ve denizciler için tehlike barındıran yapısal özellikleri, gerekse iklimi, coğrafyası ve sahil sakinlerine sunduğu besin kaynaklarının azlığı göz önünde bulundurulduğunda, her dönemde hâkim güçler arasında bu bölge üzerinde iktidar mücadelelerinin yaşanması şaşırtıcıdır. Yazar ikna edici delil ve yorumlarıyla Kızıldeniz'in bu stratejik üstünlüğünü tarih boyunca dünya ticaretinin en önemli su yollarından biri olmasına, bölgedeki yerleşim yerlerinin bu ağa lojistik destek sağlamak için kurulmasına, İslâm dünyasının iki kutsal şehrinin bu havalide bulunması sebebiyle hac mevsiminde hacıların nakil, temel ihtiyaç ve ticarî taleplerinin burada bir pazar oluşturmaya ve transit ticaretteki rolüne bağlı olarak bölgede etkin "mübadele pazarları" ortaya çıkarmasına borçlu olduğunu belirtir.

Yazarın üçüncü bölüm dâhilindeki en önemli tespitlerinden biri, değişen iktisadî, tabiî ve teknik şartların Kızıldeniz ticaretinin seyri ve mahiyetini değiştirmesinin yanı sıra, bölge üzerinde etkin olmuş iktidarların siyasi ve iktisadî politikalarının da Kızıldeniz ticaretinde ciddi dönüşümlere yol açtığıdır. Sözgelimi, Abbasîler Doğu-Batı ticaretini karayolları ve Basra Körfezi'nden geçen deniz yollarına yönlendirerek Kızıldeniz ticaretine sekte vurmuş, buna karşılık Fatımîler Abbasîler'e yönelik iktisadî savaş Kızıldeniz havzası merkezli Hint Okyanusu ticaretini benimseyerek bölgeyi yeniden canlandırmıştır. Doğu-Batı ticaretindeki bu "küresel" konumu sebebiyle Kızıldeniz havzasının yerel ve transit ticaretine konu olan mallara, hatta bazı malların üretim aşamalarına, söz konusu ticarî süreci yöneten tacirlerin etnik kökenine dair vesikalara dayalı olarak ayrıntılı bilgiler veren yazar, dönemin iktisadî tarihini de belirleyen

önemli veriler sunarken, bu malların talep gördüğü toplumların sosyal hayatına, inançlarına ve ilgili kurumlarına ilişkin dikkat çekici detaylara yer vermektedir.

“Kızıldeniz Havzasında Yerleşim ve Liman Şehirleri” başlığını taşıyan son bölüm ise bu havzada kurulmuş Aden, Cidde, Car (Büreyke), Kulzüm, Eyle (Akabe), Ayzab, Şuaybe, Sevakin, Kuseyr, Moha, Yenbu ve Zebid (Galafika) gibi yerleşim bölgelerini, coğrafi ve tarihî özellikleri yanında Kızıldeniz ticareti içerisindeki rolleri bakımından ele almaktadır. Yazarın bu inceleme sonucundaki en mühim tespiti, Kızıldeniz transit ticaretine lojistik destek sağlamak üzere kurulmuş bu yerleşim merkezlerinin, nüfusu ayakta tutacak ziraî üretim imkanlarına sahip olmadıkları için ticaretin yön değiştirdiği ya da azaldığı dönemlerde, iktisadî bunalımın getirdiği nüfus daralmasına bağlı olarak zayıfladıkları, hatta Ayzab örneğinde olduğu gibi tamamen terkedildikleridir.

Eser, bir yönüyle *yeryüzünün imar ve ıslahından* sorumlu tutulan insanın en büyük imtihan sahalarından birini temsil eden denize hangi açılardan bakılabileceğine dair önemli bir taslak oluştururken, insanın/toplumun kendi davranış biçimlerini, faaliyet alanlarını hatta inançlarını belirleyen coğrafya ile karşılıklı iletişimine tekabül eden psikolojik, sosyolojik, tarihî, siyasî ve teknik detayları en erken kayıtlardan başlayarak akademik çalışmalarda çok da rastlanılmayan edebî bir dil ve örgüyle sunmaktadır. Bu dil ve örgü, eserin her bir bölümünün birbirinden bağımsız alanlar üzerinde yükselmesine rağmen birbirinin devamı olma niteliğini korumasına ve homojen bir görünüm sunmasına zemin teşkil etmiştir. Tarih, coğrafya, sosyoloji, antropoloji, dinler tarihi, arkeoloji ve denizcilik gibi farklı disiplinlerin yerli ve yabancı kaynak ve araştırmalarına başvurulması ile bu çeşitliliğin imtiazı esere disiplinlerarası bir özellik kazandırmıştır. Eserin sonunda yer alan “Gemicilik Terimleri Sözlüğü” metinde yer alan sözcüklerle sınırlı olmakla birlikte bu alandaki bilgi boşluğunu doldurması bakımından değer taşımaktadır. Kızıldeniz havzasındaki başlıca yerleşim yerlerini, Kızıldeniz havalisini, geleneksel Doğu’nun, Arabistan Yarımadası’nın ve Mısır’ın ana ticaret yollarını, Kızıldeniz ticaretine konu olan malların bölgelere göre dağılımını içeren haritalar, ilgili dönem için okuyucuya tasavvur imkanı sunmaktadır.

Yazar, yaklaşık 400 yıllık bir zaman dilimini ve geniş bir havzayı kapsayan bu çalışmada Kızıldeniz’in bölge ve denizcilik tarihine katkısını insan-mekân ilişkisi perspektifiyle ele almayı bir yaklaşım olarak benimsediğini belirtir ki, eser bütün yönleriyle bu amacı gerçekleştirmiş, araştırmacılar için bu yaklaşımın münbit bir zemin teşkil ettiğini ortaya koymuş görünmektedir.

Büşra Nur Güler

(Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı)

el-Meğâzî: İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar

İbn Şihab ez-Zührî (ö. 124/742)

Çev. Mehmet Nur Akdoğan, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016, 195 Sayfa.

Hadis ilmi denilince ilk akla gelen isimlerin başında İbn Şihâb ez-Zührî gelmektedir. Gerek bazı küçük sahabîlerin gerekse başta fukahâ-ı seb'a olmak üzere büyük tâbîlerin öğrenciliğini yapmasının yanı sıra onu asıl önemli kılan tedvîn faaliyetindeki rolü olmuştur. Hadis yazımı karşısındaki tutumuna bakıldığında onun ilk başlarda sadece ezber amaçlı yazıyı kullandığı ancak sonraları tamamen buna izin verdiği anlaşılmaktadır. Bununla ilgili bir mesele de Zührî'nin kitaplarının mevcudiyeti konusudur. Bazı rivayetler onun kitaplarından bahsederken, diğer rivayetler de herhangi bir eserin olmadığını belirtmektedir. Genel olarak bakıldığında İbn Şihâb'ın ezbere yardımcı olmak üzere kitaplarını kullandığı sonrasında ise o dönemki hadis âlimlerinin genel uygulamasında görüldüğü gibi imha ettiği anlaşılmaktadır. Hatta konuyla ilgilenen bazı âlimler, İbn Şihâb'ın yazdığı herhangi bir eseri olmadığını, ona ait olduğu söylenen kitapların ise öğrencilerinin derlemeleri olduğunu belirtmişlerdir. Fuat Sezgin, Zührî'ye ait sekiz eserden bahsetmiş ancak yukarıda da belirtildiği üzere bunların ona aidiyeti kesin olarak ispatlanmamıştır.

el-Meğâzî: İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar ismiyle Türkçeye Mehmet Nur Akdoğan tarafından çevrilerek 2016 yılında Ankara Okulu Yayınları tarafından yayınlan eser, Süheyl Zekkâr tarafından 1981 senesinde neşredilmiştir. Editörlüğünü Mehmet AZİMLİ'nin yaptığı kitap, ilk kısmı çeviri ve ikinci kısmı ise Arapça orijinal metin olarak okuyucuya sunulmuştur. Çeviri kısmı, dizin bölümü dâhil olmak üzere toplam 195 sayfa olup Arapça bölümü 21. sayfadan başlayarak toplam 200 sayfadır. Editörün kısa bir giriş yazısından sonra çevirmenin önsözü ve daha sonrasında ise kitabı neşreden Salih Zekkâr'ın 16 sayfalık kitabı ve Zührî'yi tanııtma amaçlı bir giriş yazısı bulunmaktadır. Eserde toplam 30 ana başlık bulunmakta olup, "Zemzem'in Kazılması" bâbı ile başlayıp, "Hz. Fâtıma'nın Evliliği" bâbı ile bitmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi Zührî'nin bizzat böyle bir eser kaleme alıp almadığı tartışmalıdır. Zaten tanıtımını yaptığımız kitap, Salih Zekkâr'ın da belirttiği gibi Abdürrezzak'ın (ö. 211/826-27) *Musannef* isimli eserinin "Meğâzî" bölümünde bulunan, Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) Zührî'den yaptığı nakillerin bir derlemesinden oluşmaktadır ve Akdoğan da aynı konuyu önsözde dile getirmiştir. Ancak editör Mehmet Azimli takdim yazısında eserin Zührî'ye ait müstakil bir kitap olduğu izlenimi veren cümleler kurmakta ve "Derlemenin orijinal tarafı, Emevî döneminden kalma nadir bir eser olmasındandır."

demektedir. Nitekim eserin kendi kitabından derlendiği Abdürrezzak, Abbasi dönemi âlimlerindendir. Eğer bu sözle Ma'mer b. Râşid'in eseri kastediliyorsa bunun belirtilmesi gerekirdi. Ayrıca, Salih Zekkâr "*Musannef*'in bu bölümünü derinlemesine araştırmam sırasında onun, Zührî'nin *Meğâzî* kitabını, ufak fazlalıklarla beraber, içerdiğini açık bir şekilde gördüm." demektedir ama yine kendisi başka yerde Zührî'nin bu eserine dair bir ize rastlamadığını belirtmektedir. Dolayısıyla kayıp olan bir eser ile *Musannef*'i nasıl karşılaştırdığı sorusu ortaya çıkmaktadır.

Özsözde Akdoğan'ın "İbn Şihâb ez-Zührî'nin tarihçi yönü güçlü olmakla beraber aslında o bir muhaddistir. Nitekim tarihi rivayetleri naklederken onları isnadlı olarak zikretmesi de dikkat çekmektedir." demektedir. Zührî'nin hadisçilik yönünün ağır bastığı doğrudur ancak gösterilen gerekçe bunun bir lâzımı değildir. Salih Zekkâr'ın tanıtım yazısında da tashihe ve izaha muhtaç yerler var gibi gözükmektedir. Örneğin o, sayfa 13'de Zührî'nin maddi ihtiyaçları nedeniyle halifelerle arasını iyi tuttuğunu söylemekte ve fakat konuyla ilgili herhangi bir kaynağa atıf yapmamaktadır. Yine sayfa 15'de Emevîlerin Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler'in mirasına dair bir tedvîn faaliyetinde bulunmadıkları söylenmektedir. Hâlbuki, İbn Şihâb ez-Zührî'nin başını çektiği tedvîn faaliyetinin Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) tarafından başlatıldığı bilinmektedir. Sayfa 17'de ise tedvînin sözlü rivayetten yazılı rivayet dönemine bir geçiş olduğu vurgulanmaktadır. Oysa tedvîn bu gibi bir geçişten ziyade yazılı malzemenin toplanıp bir araya getirilme sürecini ifade etmektedir.

Akıcı ve anlaşılır bir üslubun takip edildiği çeviride dipnotlarda verilen açıklayıcı bilgiler okuyucunun meseleleri daha iyi anlamasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte sayfa 79'daki "kızıl ölüm" ifadesinde olduğu gibi açıklanmaya ihtiyaç duyan yerler de bulunmaktadır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahiy kesilmesi neticesinde intiharı düşünmesi ile ilgili örnekte olduğu gibi (s. 34) birtakım rivayetlerin problemleri ve izahına dipnotlarda yer verilmesi daha isabetli olurdu. Yine, her konunun başında bulunan isnadların Abdürrezzak'ın *Musannef*'indeki yerlerinin gösterilmesi ihmal edilmiştir. Bütün bunlara rağmen İbn Şihâb ez-Zührî'nin, siyere dair rivayetlerinin bir derlemesi olan bu eserin Türkçeye kazandırılması takdiri hak etmektedir. Kitap, ilk dönem İslâm tarihi hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlerin okuması gereken bir çalışma olarak ön plana çıkmaktadır.

Ali Fuat Futsi

(Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı)

DERGİ HAKKINDA

Hadis ve Siyer Araştırmaları

Hadis ve Siyer Araştırmaları hakemli bir dergidir. Altı ayda bir yayımlanır.

Hadis ve Siyer Araştırmaları Hakkında:

Hadis ve Siyer Araştırmaları hakemli bir dergidir. Klasik ve çağdaş hadis ve siyer çalışmalarının bütün yönlerini ele alır. Hadis ve siyer alanlarına bilhassa diğer İslâmî ilimlerin yanı sıra edebiyat, tarih, sosyoloji, psikoloji ve eğitim bilimleri sahalarından gelecek interdisipliner katkıları desteklemektedir. Uluslararası perspektife sahip olmayı vurgulamakta ve farklı ilmî geleneklerden akademisyenlerin çalışmalarını önemli kabul etmektedir. *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, Türkçe, Arapça, İngilizce, Almanca ve Fransızca makalelerin yanı sıra araştırma notu, tercüme, kitap, sempozyum, konferans tanıtım ve değerlendirmelerini de yayımlar.

Makale Gönderimi:

Yazılar hadisvesiyer.info adresine gönderilmelidir. Yazar çalışması ile birlikte unvanını, görev yaptığı kurumu, iletişim bilgilerini belirtmelidir. Makale başvurusunun ardından üç gün içerisinde makalenin alındığına dair elektronik posta yazara gönderilir.

Hakemlik Süreci:

Dergiye gönderilen yazıların şekil şartlarına uygunluğu editör tarafından kontrol edildikten sonra uygun bulunan makaleler iki hakeme gönderilir. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde makale üçüncü bir hakeme yönlendirilir. Hakemlerin değerlendirmelerinin ardından yazara ulaştırılan makalelerin gerekli değişiklikler yapılarak en geç yirmi gün içerisinde gönderilmeleri gerekmektedir.

Şartlar ve Yayın Süreci:

Makalelerin daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan tebliğler, başka bir yerde yayımlanmamışsa makale formuna konularak ve bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez. Yazısı yayımlanan makale sahiplerine 15 adet, diğer bölümlerin yazarlarına 10 adet ayrı basım gönderilir. *Hadis ve Siyer Araştırmaları*'nda yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir.

YAZIM KURALLARI

Kaynak Gösterme Kuralları:

Eserlerin ilk geçtikleri yerde bibliyografik künyeleri tam olarak verilmelidir. İkinci kez geçtikleri yerlerde yazar(lar)ın soyadı, kısaltılmış eser/makale adı, sayfa numarası yeterlidir.

a.yer. bir önceki dipnotta geçen çalışmalar için kullanılabilir. a.g.e., kısaltması kullanılmamalı, a.mlf. kısaltması ise yalnız aynı dipnot içerisinde kullanılmalıdır.

Kitap:

1. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi: Cerh ve Ta'dil İlmi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1997.

Dipnotta: Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi: Cerh ve Ta'dil İlmi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1997, s. 10.

Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 10.

2. Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, I-IV, nşr. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî, Cize: Hicr li't-tibâa ve'n-neşr, 1419-1420/1999.

Dipnotta: Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, nşr. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî, Cize: Hicr li't-tibâa ve'n-neşr, 1999, I, 10.

Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, I, 10.

3. G. H. A. Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, çev. Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.

Dipnotta: G. H. A. Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, çev. Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000, s. 10.

Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, s. 10.

Çok Yazarlı Kitap:

1. Lash, Scott ve John Urry, *Economies of Signs & Space*, London: Sage Publications, 1994.

Dipnotta: Scott Lash ve John Urry, *Economies of Signs & Space*, London: Sage Publications, 1994, s. 241-51.

Lash ve Urry, *Economies of Signs & Space*, s. 241.

2. Bekir Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.

Bekir Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998, s. 25.

Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s. 36.

Kitap Bölümü:

Sean W. Anthony, "Crime and Punishment in Early Medina: The Origins of a Maghāzī Tradition", *Analysing Muslim Traditions: Studies in Legal, Exegetical, and Maghāzī Hadīth*, ed. Harald Motzki, Leiden: Brill, 2010.

Dipnotta: Sean W. Anthony, "Crime and Punishment in Early Medina: The Origins of a Maghāzī Tradition", *Analysing Muslim Traditions: Studies in Legal, Exegetical, and Maghāzī Hadīth*, ed. Harald Motzki, Leiden: Brill, 2010, s. 385-465.

Anthony, "Crime and Punishment in Early Medina", s. 465.

Makale:

1. Salih Karacabey, "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlâhî Mesajın Birliği Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2003): 71-104.

Dipnotta: Salih Karacabey, "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlâhî Mesajın Birliği Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2003): s. 71-80.

Karacabey, "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlâhî Mesajın Birliği Meselesi", s. 90.

2. Yavuz Köktaş, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", *Divân*, sy. 1 (2002): s. 95-160.

3. J. Koren ve Y. D. Nevo, "Methodological Approaches to Islamic Studies", *Der Islam*, 68 (1991): s. 87-107.

Ansiklopedi Maddesi:

İsmail Lütü Çakan, "Câbir b. Zeyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VI, 537-538.

Dipnotta: İsmail Lütü Çakan, "Câbir b. Zeyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VI, 537.

Çakan, "Câbir b. Zeyd", s. 538.

Tez:

Sabri Çap, "Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi" (Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

Sabri ap, “Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi” (Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 67.

ap, “Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi”, s. 67

Online Kaynak:

Kasım Şulul, “Siyer Araştırmalarına Dair Tespitler I”, erişim 26 Mart 2015, <http://www.sonpeygamber.info/siyer-arastirmalarina-dair-tespitler-i>,

Yazarın bilinmemesi halinde:

“Sonpeygamber.info’dan Yeni Bir Bölüm: Hadislerden Hayata”, erişim 17 Eylül 2017, <http://www.sonpeygamber.info/hadisten-hayata-basligi>.

Kur’an ve Kitâb-ı Mukaddes:

el-A’raf 7/157

Tekvin 16/15

Kısaltmalar:

a.mlf.	aynı müellif
a.yer.	aynı yer
Bk/bk.	bakınız
ev.	Çeviren/tercüme eden
der.	derleyen
dn.	dipnot
ed.	editör
haz.	yayına hazırlayan
nşr.	neşreden (tahkik eden)
Krş/krş.	karşılaştırınız
ö.	ölüm/vefat tarihi
s.	sayfa
sy.	sayı
(s.a.v.)	Sallahu aleyhi ve’s-sellem
t.y.	tarih yok
v.dğr.	ve diğerleri
vr.	varak
y.y.	yayınevi yok/yayın yeri yok

Hadis ve Siyer Araştırmaları

Hadıth and Sıra Studies

ISSN: 2149-9071 | e-ISSN: 2149-908X

MAKALELER | ARTICLES

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Metrûk veya
Metrûkü'l-hadıs Râviler ve Rivayetleri
Zühal Karakaya

Istılahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı
Hatice Karadeniz

İbn Şihâb ez-Zührî ve *Sahîh-i Buhârî* de Yer Alan
Enes b. Mâlik Rivayetleri
Ali Fuat Futsi

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ | BOOK REVIEWS

Hadisleri Anlama Sorunu - Salih Kesgin
Ayşe Nur Yamanus

Kızıldeniz - Çöl, Gemi ve Tacir - Nihal Şahin Utku
Büşra Nur Güler

el-Meğâzî: İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar - İbn Şihab
ez-Zührî (ö. 124/742)
Ali Fuat Futsi